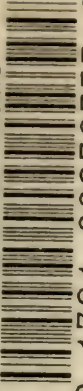

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 00670757 4

Krsnadasa Sarvabjauma
Anumana didithi prasarini

B
132
N8G324
1911
v.3

UNIVERSITY OF TORONTO
LIBRARY

WILLIAM H. DONNER
COLLECTION

*purchased from
a gift by*

THE DONNER CANADIAN
FOUNDATION

BIBLIOTHECA INDICA :
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL
NEW SERIES No. 1334.

अनुमान-दीधिति-प्रसारिणी

ANUMANA DĪDHITI PRASĀRINI

BY
KRISHNA DAS SARVABHAUMA
WITH TATTVACINTAMANI AND DIDHITI

EDITED BY
PANDIT PRASANNA KUMAR TARKANIDHI

Professor, Sanskrit College.

~~~~~  
FASCICULAS III.  
~~~~~

Calcutta:

PRINTED BY UPENDRA NATHA CHAKRAVARTI, AT THE SANSKRIT PRESS.
No. 5, Nandakumar Chawdhury's 2nd Lane.

AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 1 PARK STREET.
1912.

LIST OF BOOKS FOR SALE

AT THE LIBRARY OF THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

No. 1, PARK STREET, CACUTTA,
AND OBTAINABLE FROM
THE SOCIETY'S AGENTS, MR. BERNARD QUARITCH,
11, GRAFTON STREET. NEW BOND STREET, LONDON, W., AND MR. OTTO
HARRASSOWITZ, BOOKSELLER, LEIPZIG, GERMANY.

*Complete copies of those works marked with an asterisk * cannot be supplied.—some
of the Fasciculi being out of stock.*

BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Series

• Advaita Brahma Siddhi, Fasc. 2, 4 @ /10/ each ...	Rs. 1 4
Advaitachintā Kaustubha, Fasc. 1-3 @ /10/ each ...	1 14
* Agni Purāṇa, Fasc. 6-14 @ /10/ each ...	5 10
Aitarēya Brāhmaṇa, Vol. I, Fasc. 1-5; Vol. II, Fasc. 1-5; Vol. III, Fasc. 1-5, Vol. IV, Fasc. 1-8 @ /10/ each ...	14 6
Aitereya Lochana. ...	2 0
• Anu Bhāṣhya, Fasc. 2-5 @ /10/ each ...	2 8
Aphorisms of Sāṇḍilya, (English) Fasc. 1 @ 1/- ...	1 0
Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā, Fasc. 1-6 @ /10/ each ...	3 12
* Atharvana Upaniṣad, Fasc. 4-5 @ /10/ each ...	1 4
Atmatattaviveka, Fasc. I. @ /10/ each ...	0 10
Aṅgavaidyaka, Fasc. 1-5 @ /10/ each ...	3 2
Avadāna Kalpalatā, (Sans. and Tibetan) Vol. I, Fasc. 1-7; Vol. II. Fasc. 1-7 @ 1/ each ...	15 0
Bālam Bhaṭṭi, Vol. I, Fasc. 1-2, Vol. 2, Fasc. 1 @ /10/ each ...	1 14
Bauddhāyana S'rauta Sūtra, Fasc. 1-3 Vol. II, Fasc. 1-3 @ /10/ each ...	3 12
* Bhāmatī, Fasc. 4-8 @ /10/ each ...	3 2
Bhāṭṭa Dipikā Vol. I, Fasc. 1-6; Vol. 2, Fasc. 1, @ /10 each ...	4 6
Baudhyostatrasangraha ...	2 0
Brhaddēvatā Fasc. 1-4 @ /10/ each ...	2 8
Brhaddharma Purāṇa Fasc. 1-6 @ /10/ each ...	3 12
Bodhicaryāvatāra of Cāntideva, Fasc. 1-5 @ /10/ each ...	3 2
Cri Cantinatha Charita, Fasc. 1-3 ...	1 14
Çataduṣaṇī, Fasc. 1-2 @ /10/ each ...	1 4
Catalogue of Sanskrit Books and MSS., Fasc. 1-4 @ 2/ each ...	8 0
Çatapatha Brāhmaṇa, Vol I, Fasc. 1-7, Vol II, Fasc. 1-5, Vol. III, Fasc. 1-7 Vol. 5, Fasc. 1-4 @ /10/ each ...	14 6
Ditto Vol. 6, Fasc. 1-3 @ 1/4/ each ...	3 2
Ditto Vol. VII, Fasc. 1-5 @ /10/ ...	3 2
Çatasāhasrikā Prajñāpāramitā Part. I. Fasc. 1-14 @ /10/ each ..	8 12
* Çaturvarga Chintāmaṇi, Vol. II, Fasc. 1-25; Vol. III. Part I, Fasc. 1-18. Part II, Fasc. 1-10. Vol. IV. Fasc. 1-6 @ /10/ each ...	36 14
Ditto Vol. 4, Fasc. 7-8, @ 1/4/ each ...	2 8
Ditto Vol. IV, Fasc. 8-9 @ /10/ ...	1 4
Çloekavartika, (English) Fasc. 1-7 @ 1/4/ each ...	8 12
* Çrauta Sūtra of Āpastamba, Fasc. 12-17 @ /10/ each ...	3 12
Ditto Çāṅkhāyana, Vol. I, Fasc. 1-7; Vol. II, Fasc. 1-4, Vol. III, Fasc. 1-4; Vol. 4, Fasc. 1 @ /10/ each ...	10 0
Çri Bhāṣhyam, Fasc. 1-3 @ /10/ each ...	1 14
Dāna Kriyā kaumudī, Fasc. 1-2 @ /10/ each ...	1 4
Gadadhara Paddhati Kālasāra Vol. I, Fasc. 1-7 @ /10/ each ...	4 6
Ditto Āchārasāra Vol. II, Fasc. 1-4 @ /10/ each ...	3 2
Gobhiliya Grihya Sutra, Vol. I. @ /10/ each ...	3 2
Ditto Vol. II. Fasc. 1-2 @ 1/4/ each ...	2 8
Ditto (Appendix) Gobhila Parisista ...	2 0
Ditto Grihya Sangraha ...	0 10
Haralata ...	1 14
Karmapradip, Fasc. I ...	1 4
Kāla Viveka, Fasc. 1-7 @ /10/ each ...	4 6
Kātantra, Fasc. 1-6 @ /12/ each ...	4 8
Kathā Sarit Sāgara, (English) Fasc. 1-14 @ 1/4/ each ...	17 8
* Kūrma Purāṇa, Fasc. 3-9 @ /10/ each ...	4 6
Lalita-Vistara, (English) Fasc. 1-3 @ 1/- each ...	3 0
Madana Pārijāta, Fasc. 1-11 @ /10/ each ...	6 14
Mahā-bhāṣya-pradipōdyōta, Vol. I, Fasc. 1-9; Vol. II, Fasc. 1-12 Vol. III, Fasc. 1-10 @ /10/ each ...	19 6
Ditto Vol. IV, fasc. 1 @ 1/4 ...	1 4
Manuṭikā Sangraha, Fasc. 1-3 @ /10/ each ...	1 14
Mārkaṇḍeya Purāṇa, (English) Fasc. 1-9 @ 1/- each ...	9 0

व्यधिकरणैर्धर्मैः सर्वैश्च समानासमानाधिकरणैः
सम्बन्धैरवच्छिद्यन्ताम्, आकाशाभाव एव वा तथास्ता-
मिति । मैवम् एवं हि तत्तद्देशकालावच्छिन्नानवच्छिन्न-
तत्तदधिकरणवृत्तित्वेन विशिष्टस्य तत्तदवच्छेदेन वा
एकस्यैवाभावस्य घटपटगोत्वाश्वत्वादिप्रतियोगिताक-
त्वसम्भवेन तत्तद्देशोऽपि विलुप्येत । तत्तत्प्रतियोगि-
कत्वं तत्तत्स्वभावो न च तदाधिकरणवृत्तित्वस्यान्त-
र्भावोऽवच्छेदकत्वञ्चेति समानम् । अतएव सामान्या-

पकालयोः संयोगरूपात्यन्ताभाववारणम् । अभावावच्छेदकानामा-
नन्त्यात् प्रतियोगिन एव तद्वाच्यमित्याह, अनवच्छिन्नेति । यद्वा स्वाव-
च्छेदकानवच्छेदकयोरल्पत्वानल्पत्वाभ्यां लाघवान्तर्भेदः, तथाच
स्वावच्छेदकदेशकालयोरल्पत्वं तत्र तदवच्छिन्नत्वमधिकरणस्य वक्तव्यं
यत्र त्वनवच्छेदकयोरल्पत्वं तत्र स्वानवच्छेदकावच्छिन्नत्वमधिकर-
णस्य वक्तव्यम्, वृत्तित्वविशिष्टे एवमुत्पत्तिकालावच्छिन्नपर्याप्तवृत्ति-
त्वविशिष्टे वङ्गित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वमिति वाच्यं व्याप्यवृत्ति-
गोत्वाभावादौ घटादिवृत्तित्वविशिष्टे गोत्वत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिता-
कत्वमिति । अतएव घटपटगोत्वाश्वत्वेत्यादि यथा संख्येन वक्ष्यति,
विशिष्टस्य तत्त्वे भावाभावकरवितत्त्वादिनुभवविरोध इत्यत आह,
तदवच्छेदेनेति । कल्पहर्षं निषेधयति अन्तर्भाव इत्यादि । एतत्-
कल्पत्वमुभयतोऽपि परिष्कृतं दूषयति, अतएवेति । यत एव तत्-

वच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं व्यासज्यवृत्तौत्यपि प्रत्युक्तम्,
अव्यासज्यवृत्तेस्तत्स्वभावस्य तत्तानुपपत्तेरतिरिक्तकल्पने
च किमपराद्धमतिरिक्ताभावेन ।

किञ्च व्यधिकरणयोर्घटपटयोर्द्वित्वप्रतीतिवद्वाधि-
करणानामपि विशेषाभावानां युगपदिन्द्रियसन्निकर्षे
सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वप्रत्ययोऽपि स्यात्,
अपि च रूपान्तरेण सम्बन्धविधया वा व्यासज्यवृत्ति-
धर्मस्य ज्ञानेन यावदाश्रयसन्निकर्षापेक्षा मानाभावात्,
एवञ्च एकाभावसन्निकर्षेऽपि सामान्याभावबुद्धिप्रसङ्गः,
यादृशे च तस्य ज्ञाने यावदाश्रयाणां सन्निकर्षोऽपेक्ष्यते,

स्वभावो न तत्राधिकरणनिवेशनमित्यर्थः । ननूक्तमेव सम्भवति
चेदमित्यादिना प्रतियोगिता अतिरिक्तेति तस्या एव व्यासज्यवृत्ति-
त्वं कल्प्यं नातिरिक्ताभाव इत्यत आह, किञ्चेति । ननु निरधि-
करणाभावप्रतीतिर्नास्त्येव व्यासज्यवृत्तिधर्मस्यैव तदधिकरणा-
वृत्तित्वे तत्र प्रतीतिरितिपूर्व्वापरितोषादाह, अपि चेति ।
रूपान्तरेणेति । प्रमेयत्वादिना तथाभाने न तदपेक्षेत्यर्थः । ननु
व्यासज्यवृत्तिधर्मस्य लौकिकप्रत्यक्ष एव यावदाश्रयसन्निकर्षापेक्षा
तत्र च तद्विषयत्वं प्रकारतया सम्बन्धविधया वेत्यन्यदेतत्, अत-
एव संयोगसंसर्गकदण्डीति भानं दण्डपुरुषसन्निकर्ष एवेत्यत
आह, यादृशे चेति, तस्येति । व्यासज्यवृत्तिधर्मस्येति व्यासज्य-

तत्र तेषां तद्भेदस्य च ज्ञानमपि तदज्ञाने तदभेद-
ज्ञाने च तदग्रहात् आश्रयभेदभ्रमेण तद्भ्रमदर्श-
नाच्च । न चात्र यावद्विशेषाभावानां प्रथममुपस्थितिः
सम्भवति, तत्प्रतियोगिनां विशेषतोऽनुपस्थितेरिति
दिक् ॥ ४ ॥

केचित्तु अनन्तविशेषाभावानां सामान्यावच्छिन्न-

धर्मस्येत्यर्थः । तेषामिति । यावतामाश्रयणमित्यर्थः । तद्भेदः
आश्रयभेदः । तदज्ञाने यावदाश्रयाज्ञाने, भेदज्ञानव्यतिरेकात्
कार्यव्यतिरेकमाह, तदभेदेति । तदग्रहात् व्यासज्यवृत्तिधर्मा-
ग्रहात्, दृढीकर्तुं व्यतिरेकमुक्त्वाऽन्वयमप्याह, आश्रयभेदेति । प्रकृते
उपपादयति, न चात्रेति । विशेषत इति । तत्तदत्यन्ताभाव-
ग्रहे तत्प्रतियोगिज्ञानस्यावश्यकत्वादिति । ननु व्यासज्यवृत्तित्वं
द्वित्वसंयोगप्रकृतप्रतियोगितापि साधारणं नैकं तत्कथं सामान्येन
कार्यकारणभावग्रहः, विशिष्य तु कार्यकारणभावे प्रकृतप्रति-
योगितायां तथोपपादने साधकाभाव इत्यत आह, दिगिति । यत्तु
पर्यायाख्यसम्बन्धनियतविषयताविशेषमादायैव सामान्येनैव व्या-
प्तिरिति । तत्र तत्तत्पर्यायेरपि तत्तत् स्वरूपसम्बन्धरूपत्वादिति ।
दिगर्थस्तु तादृशप्रतियोगिताभावयोरतिरिक्तत्वकल्पने विनि-
गमनाविरह एवेति, अतएव सार्वभौममतेऽपि वक्ष्यत्यप्रत्यू-
हैवेति ॥ ४ ॥

सार्वभौममतमुद्घाटयति, केचित्त्विति । स व्यासज्यवृत्तित्वं

प्रतियोगिताकत्वस्य तद्भासज्यवृत्तित्वस्य च कल्पना-
मपेक्ष्य लाघवात् सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वे-
नैक एवाभावः कल्प्यते कल्पनीयशरीरस्योभयत्र
तुल्यत्वेऽपि एतदपेक्ष्य तस्य गुरुत्वात्, विनिगमना-
भावेऽपि च सामान्याभावसिद्धिरप्रत्यूहैव, धर्मकल्पना-
तो धर्मिकल्पनाया गुरुत्वं कल्पनीयानेकत्वप्रयुक्तम् ।

प्रकृतप्रतियोगिताव्यासज्यवृत्तित्वं, ननु भवताप्यतिरिक्तोऽभावः
कल्प्यत इत्यत आह, कल्पनीयेति । उभयत्वेऽपि धर्मिकल्पने
धर्मिकल्पनेऽपीत्यर्थः, एतदपेक्ष्येति । सामान्याभावं तत्सामान्यावच्छि-
न्नप्रतियोगिताकत्वमपेक्ष्य बहूनां तथा कल्पने गौरवमित्यर्थः ।
ननु सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वकल्पनं किमर्थं संसर्गस्य संस-
र्गकल्पने प्रयोजनाभावात्, किन्त्वेकैव प्रतियोगिता सैव सामान्या-
वच्छिन्ना बहूनां संसर्गरूपेत्यत आह, विनिगमनेति । अयमर्थः
एकाप्रतियोगितावह्वभावनिरूपिता वा कल्प्यते क्लृप्तबहुप्रति-
योगितानिरूपित एक एव वाभावः कल्प्यत इति विनिगमनाविरह
इति । इदं पुनरापातत एव, वस्तुतस्तु सिद्धे सामान्याभावे लाघवा-
देकैव प्रतियोगिता कल्प्यते अतएवावच्छेदकलक्षणोऽपि तथैवोक्त-
मिति । नन्विदमेव विनिगमकं यत्प्रतियोगिताया धर्मरूपत्व-
मभावस्य धर्मरूपत्वमिति तदुक्तं धर्मिकल्पनातो धर्मिकल्पनाया
लघुत्वमिति अतएवाह, धर्मिकल्पनात इति । तथाच धर्मिणां
बहूनां कल्प्यत्वे बहुकल्पनम् एकस्यैव धर्मस्य कल्पनमिति

न चातिरिक्ताभावस्य तत्र च सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगि-
ताकत्वस्यानन्तवाच्याद्यधिकरणवृत्तित्वस्य च कल्पना-
मपेक्ष्य क्लृप्तानन्तवाच्याद्यधिकरणवृत्तित्वानां यावद्-
विशेषाभावानामेव सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्य
तद्व्यासज्यवृत्तित्वस्य च कल्पनैव लघीयसीति वाच्यम्
एवं सत्यभावमात्रासिद्धिप्रसङ्गादित्याहुः ॥ ५ ॥

इति तत्त्वचिन्तामणि-दीधितौ सामान्या-
भावः समाप्तम् ।

लाघवमेव तन्मूलम्, प्रकृते तु धर्मस्वरूप एवेति न तदवतार इति ।
एवं सतीति । घटाभावस्तावदेकोऽधिकः कल्प्यः, तस्यानन्ताधि-
करणवृत्तित्वं च कल्प्यं तदपेक्ष्य क्लृप्तानन्ताधिकरणानामेव तथा
प्रतीतिनियामकत्वमित्यभावमात्रासिद्धिरित्यर्थः । केचित्तु प्रति-
बन्धकाभावस्य कारणतायां तावदनन्ताभावानां कारणत्वं कल्प्यत
इत्यतिरिक्तसामान्याभावस्य वा । एवम् अभावघटितशक्तिकल्पने
तावद्विशेषाभावानां वा तथात्वं कल्प्यते सामान्याभावस्य वेत्यत्र
इत्यमेव लाघवं तर्कमाहुः ॥ ५ ॥

इति महामहोपाध्याय-कृष्णदाससार्धभौम-प्रणीताया-
मनुमानदीधितिप्रसारिण्यां सामान्यभाव-
व्यवस्थापनं समाप्तम् ।

अथ विशेष-व्याप्तिः ।

तत्त्वचिन्तामणिः ।

यद्वा प्रतियोगिव्यधिकरणस्वसमानाधिकरणात्यन्ताभावाप्रतियोगिना सामानाधिकरण्यं यत्समानाधिकरणान्यान्योभावप्रतियोगि यद्वन्न भवति तेन समं तस्य सामानाधिकरण्यं वा स्वसमानाधिकरणान्योन्याभावाप्रतियोगियद्वत्कत्वं वा । अन्यवृत्तिवह्नितद्वतो-

दीधितिः ।

यद्देत्यादि । अथात्र नानाव्यक्तिरूपादिसाध्यकैकव्यक्तिपृथिवीत्वादावव्याप्तिः । न च तत्र रूपवत्त्वादिकमेव साध्यं तच्च परम्परासम्बन्धेन रूपत्वादिकमेव तेन च सम्बन्धेन न तदभावः पृथिव्यादाविति वाच्यं रूपादेरसाध्यतापत्तेः द्रव्यान्यत्वादिविशिष्टसत्त्वाद्य-

प्रसारिणी ।

नानाव्यक्तीति । एकव्यक्तिहेत्वधिकरणके तदभावस्याभावादित्यर्थः एकव्यक्तीति । नानाव्यक्तिके तु यद्देत्वधिकरणे या साध्यव्यक्तिस्तयोरेव व्याप्तिर्वक्तुं शक्यत इति भावः । यज्ञपतिमर्तं निराकरोति, न चेति । रूपादेरिति । तथाच रूपमनुमिनोमीत्यनुभवविरोध इति भावः । ननु रूपत्वादिकमिति दण्डादिसाध्यकगतिरेवात्रापि भविष्यतीत्याह, द्रव्यान्यत्वेति । अन्यथा विशिष्टा-

रन्यवृत्ति-धूमवन्निष्ठात्यन्ताभावान्योन्याभाव-प्रतियोगि-
त्वाद्वाधिकरणवद्भिधूमयोर्न व्याप्तिः किन्तु तत्तद्धूमस्य
समानाधिकरणतत्तद्वह्निना । न चैवं धूममात्रे न
व्याप्तिरिति वाच्यं सर्वधूमव्यक्तेस्तथात्वेन धूममात्रस्य
व्याप्यत्वात्, धूमसम्बन्धिवह्निस्तद्वाप्य एव, युगपदुत्पन्न-
विनष्टयोश्च व्याप्तिरेव, कर्मणि च संयोगाभावः प्रति-
योग्यसमानाधिकरणः । यद्वा प्रतियोगिवैयधिकरण्या-

भावस्य द्रव्यादिवृत्तित्वात् सत्त्वादिसाध्यकद्रव्यत्वादाव-
व्याप्तेश्च, अन्यथा विशिष्टतया सत्तादेः साध्यत्वे व्यभि-
चारिणि जातिमत्त्वादावतिप्रसङ्गात् । व्युत्पादयि-
ष्यते च विशिष्टाभावस्य विशेष्यप्रतियोगिकत्वं द्वित्वा-
द्यवच्छिन्नसाध्याभावस्य तत्र सत्त्वाच्च । अथाप्रति-
योगित्वं प्रतियोगित्वाभावः स च येन रूपेण तद्रूपा-
वच्छिन्नव्याप्यत्वं हेतौ, अस्ति चायं रूपादौ रूपत्वादिना

भावस्य विशेष्याप्रतियोगिकत्वे ! ननु कथमतिप्रसङ्गः विशिष्टतया
सत्तादेः साध्यत्वेऽपि विशिष्टमन्यदेवेत्यत आह, व्युत्पादयिष्यत
इति । दण्डितया पुरुषो नास्तीति विलक्षणानुभवदित्यर्थः, अनु-
भवे विवादादाह, द्वित्वेति । तथाच वह्निमान् धूमादित्यत्राव्याप्ति-
रित्यर्थः, उभयाभावस्य विशिष्टाभावरूपत्वं पूर्वमेव खण्डितमिति ।

वच्छेदकावच्छिन्नत्वमत्यन्ताभावविशेषणं कर्मणि च संयोगाभावस्य प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छेदकावच्छिन्नत्वमेव । न चान्योन्याभावस्याव्याप्यवृत्तित्वम् अभेदस्याबाधितप्रत्यभिज्ञानात् । व्याप्यव्यापकभावाच्चानेऽपि वस्तुसतस्तथात्वेनाज्ञायमानस्य सम्बन्धत्वेनैव भातस्य षष्ठार्थत्वं न चैवमननुगमो दोषाय कस्य का व्याप्तिरित्यननुगतस्यैव लक्ष्यत्वात् ।

न पृथिव्यादिनिष्ठाभावप्रतियोगित्वमिति प्रत्ययादिति चेन्न, तादृशप्रतीत्या हि रूपत्वादौ प्रतियोगिताया अवच्छेदकत्वाभावो गृह्यते न तु तदभावावच्छेदकत्वं सर्वत्रैव रूपे पृथिवीनिष्ठाभावप्रतियोगित्वं न तु कुत्रापि रूपे तदभाव इत्यबाधितप्रत्ययात् अन्यथा यो यो धर्मी यस्य यस्य नावच्छेदकः तत्तदवच्छेदेन तत्तदभावोऽप्युक्तरीत्या सिध्येत ॥ ६ ॥

प्रगल्भमतं निराकर्तुमाशङ्कतेऽथेति । ननु पृथिव्यादिनिष्ठाभावप्रतियोगित्वस्य प्रतियोगिन्यविषयीकरणात् कथमवच्छेदकत्वाभावविषयीकरणे नान्यथासिद्धिरित्यत आह, सर्वत्रैवेति । तथाचानेन बाधकेन तृतीयोऽलिखितावच्छेदकत्वस्यैव प्रतियोगित्वेन विषयीकरणं कल्प्यत इति भावः । अन्यथा, तेन रूपेण प्रतियोगित्वाभावविषयीकरणम् ॥ ६ ॥

प्रमेयधूमत्वेन न वङ्गिमन्निष्ठाभावप्रतियोगित्व-
मितिप्रत्ययात्तदवच्छेदेन तादृशप्रतियोगित्वाभावस्यापि
सुवचत्वाच्च । अथ प्रमेयधूमत्वं न गौरवेण सामानाधि-
करण्यप्रतियोगितावच्छेदकं विवक्षितञ्चात्र तथेति चेत्,
असमानाधिकरणधूमकव्यक्तिवृत्तितया वङ्गित्वमपि न
तदवच्छेदकं कम्बुग्रीवादिमत्त्वादिना च घटादे-
रसाध्यतापत्तिरिति बहुव्याकोपश्च । अतएव प्रमेय-
धूमत्वं गौरवेन प्रतियोगिताया इव तच्छून्यताया अपि
नावच्छेदकमित्युक्तावपि न निस्तारः । अत्र वदन्ति
अप्रतियोगित्वं प्रतियोगितानवच्छेदकधर्मवत्त्वं न चैवं

सिद्धेऽदित्यत्रेष्टापत्तौ अनिष्टमाह, प्रमेयधूमत्वेनेति । तथा,
सामानाधिकरण्यप्रतियोगितावच्छेदकत्वम्, असमानाधिकरण्येति ।
वङ्गिमान् धूमादित्यत्रायोगोलकीयवङ्गेधूमासमानाधिकरण्यतया-
वङ्गित्वस्य तद्वृत्तित्वेन सामानाधिकरण्यावच्छेदकत्वहानिरित्यर्थः ।
अतिरिक्तवृत्तित्वेन तदनवच्छेदकत्वमुक्त्वा गौरवेणानवच्छेदकत्व-
माह, कम्बुग्रीवादीति । ननु प्रमेयधूमत्वं यथा प्रतियोगितानव-
च्छेदकं तथा प्रतियोगित्वाभावस्याप्यनवच्छेदकं वाच्यं सामाना-
धिकरण्यांशे चावच्छेदकत्वमविवक्षितमेवेत्याशङ्क्य दूषयति, अत-
एवेति । अतएव कम्बुग्रीवादिमत्त्वादेरप्यनवच्छेदकत्वप्रसङ्गादे-
वेत्यर्थः । न च पारिभाषिकावच्छेदकत्वमेव वक्तव्यम् । तथापि

पूर्वस्मादभेदः तत्र साध्यजातीयसमानाधिकरणसाधन-
जातीयत्वस्य अत्र च साध्यसाधनयोः सामानाधिकर-
ण्यस्य व्याप्तित्वे तात्पर्यात् । घटकयोस्तादृशप्रतियोगि-
तावच्छेदकतत्त्वान्योन्याभावात्यन्ताभावयोर्भेदेन भेद
इत्यपि कश्चित् ॥ ७ ॥

अत्यन्ताभावगर्भवत्सामान्यविशेषभेदेनान्योन्याभा-
वगर्भमपि व्याप्तिद्वयमाह, यत्समानाधिकरणेत्यादि-
लक्षणद्वयेन, प्रथमे एकस्य साध्याधिकरणांशस्याधिक्यात्
द्वितीयलक्षणम्, अत्र यद्यपि नानाव्यक्तिसाध्यकस्थले

तत्तद्रूपत्वादेरतिरिक्तवृत्तित्वेन रूपत्वस्य रूपसाध्यकव्यभिचारिण्य-
तिप्रसङ्गात्, तात्पर्यादिति । पूर्वत्र साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न-
साध्यसामानाधिकरण्यस्य हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नयावद्धेतोर्व्याप्ति-
त्वादिति अत्र तु तत्तद्वाक्योरेवेति, घटकयोरिति । अनवच्छेद-
कमित्यत्र घटकयोरित्यर्थः । कश्चिदित्यस्वरसोद्भावनं तद्बीजन्तु-
सामान्यविशेषलक्षणानुपपत्तिरिति ॥ ७ ॥

प्रथम इति । प्रतियोगियद्वन्न भवति तेन समं सामाना-
धिकरण्यमित्यत्र तदधिकरणाधिकरणत्वमित्यर्थस्तत्र तदधिकरण-
पदं व्यर्थम् । यद्वत्तत्कत्वं तद्वृत्तित्वमित्यत एव सामञ्जस्यादिति ।
तद्वत् वङ्गिसंयोगवत्, साक्षादङ्गादौ । परम्परया शेषयोः ।
ननु शेषयोर्न शङ्क्यं तत्र साध्यतावच्छेदकीभूतवङ्गित्वावच्छिन्न-

तत्तत्साध्यवतस्तत्तत्साध्यवत्त्वस्य च साधनसमानाधिक-
रणान्योन्याभावप्रतियोगित्वात्तदवच्छेदकत्वाच्चाव्याप्तिः,
तथापि यद्रूपावच्छिन्नवत्त्वं तादृशान्योन्याभावप्रति-
योगितानवच्छेदकं तद्रूपावच्छिन्नसामानाधिकरण्यमि-
त्यत्र तात्पर्यम् । वङ्गादौ तत्संयोगादौ तददादौ वा
साध्ये सर्वत्र साक्षात्परम्परया वा अनुगमकं वङ्गित्वा-
दिकमेव साध्यतावच्छेदकं, तदवच्छिन्नवत्त्वस्य च न
तादृशान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वमिति, यत्
यद्रूपावच्छिन्नं तादृशरूपावच्छिन्नमनवच्छेदकमिति वा
यथायथं वक्तव्यं शब्दैक्यस्यानुपादेयत्वात् । अन्येत्यादि-
मूलम् । यद्यप्युक्तरीत्या सर्वत्र तादृशप्रतियोगिता-
नवच्छेदकत्वपर्यन्तानुधावनस्यावश्यकत्वेनाकिञ्चित्कर-
मेव तादृशाभावप्रतियोगित्वं, तथापि विशिष्टसामाना-

वत्त्वस्यानवच्छेदकत्वात् किन्तु तत्संयोगवत्त्वादेरित्यत आह,
यदिति । यदनवच्छेदकमिति, एकव्यक्तिसाध्यस्थले यद्रूपावच्छिन्न-
साध्यमनवच्छेदकमिति । वङ्गादिसाध्यकस्थले यादृशरूपावच्छि-
न्नमिति च वङ्गिसंयोगादिसाध्यके यं यथाक्रममुक्तत्रिके । ननु
वङ्गित्वावच्छिन्नवङ्गित्वेनावच्छेदकत्वात् कथं चरमद्वयमिति चेद-
त्वापि दण्डादिसाध्यकप्रकारस्यानुसरणीयत्वात् । विशेषलक्षणा-

धिकरण्यरूपाया व्याप्तिर्व्यधिकरणासम्भवित्वमात्रे तात्पर्यं, व्याप्तिरेवेत्यस्य कालिकीत्यादि ॥ ८ ॥

अन्योन्याभावगर्भलक्षणस्याव्याप्यवृत्तिसाध्यकसङ्घेतावव्याप्तिं निरस्यति, न चेति । अभेदस्येति । तथाच मूले महीरुहो विहङ्गमसंयोगी नेति प्रतीतेरनुभूयमानविशिष्टभेदोल्लेखिन्या अपि शिखी विनष्ट इति प्रतीतिवद्विशेषणाभावविषयतामात्रं कल्प्यते बाधकवलात् यत्र च विशिष्टभेदे न बाधकं तत्र तथाप्रतीतिबलात्तत्सिद्धिरप्रत्युहैवेति नातिप्रसङ्गः ।

अत्र वदन्ति । अभेदस्य भेदाभावस्य ज्ञानं न बाधकं भेदवत्तत् प्रतियोगितावच्छेदकस्य संयोगात्मन-

भिप्रायेण मूलं योजयन्नाह, तथापीति । तथाच मूले प्रतियोगित्वादित्यन्तं तादृशव्याप्तिर्व्यधिकरणासम्भवित्वे हेतुरिति भावः । दैशिकव्याप्तौ युगपदुत्पन्नत्वादिकं व्यर्थमत आदिभागं पूरयति कालिकीति ॥ ८ ॥

लक्षणस्येति । सामान्यत एकवचनम् । शिखीति । शिखाविनष्टा पुरुषो न नष्ट इत्यादिन्यायात् विशिष्टस्य नाशाप्रतियोगित्वेऽपि तत्प्रतीतेः, यथाविशेषणाभावावलम्बनत्वं, तथोक्तवाधात् प्रकृतेऽपीत्यर्थः । नन्वेवं गुणादावपि संयोगिभेदो न सिद्धेत अत आह, यत्र चेति । तत्र च बाधिकायाः प्रतीते-

स्तदभावस्याव्याप्यवृत्तित्वेन तदुपपत्तेः, यथा हि प्रति-
योगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिज्ञाने तदत्यन्ताभाव-
स्याग्रहात्तदत्यन्ताभावाभावव्यवहाराच्च स एव तदभाव
इति कल्प्यते, तथा प्रतियोगितावच्छेदकधर्मग्रहे तद्वद-
न्योन्याभावस्याग्रहात्तदभावव्यवहाराच्च स एव तस्या-
भाव इति निश्चीयते, आधिक्येऽपि चाव्याप्यवृत्तित्वात्,
अतएव न मूलावच्छेदेन कपिसंयोगिभेदाभावज्ञानं
तथा असम्भवादसिद्धेश्च नापि कपिसंयोगिभेदस्य वृक्षा-
वृत्तित्वज्ञानमसिद्धेः तद्वृत्तित्वस्यैव ग्रहात् नापि कपि-
संयोगिभिन्नभेदज्ञानं कपिसंयोगिभेदवत्तद्भेदस्याप्य-

रभावादित्यर्थः । तदुपपत्तेरिति । भेदाभेदयोरेकत्र वृत्तेर्न विरोध
इति भावः । ननु यदि प्रतियोगितावच्छेदकस्य भेदाभावा-
त्मकत्वं, तदैतत् स्यादिति तदुपपादयति, यथा हीति । ननु
प्रतियोगिज्ञानेऽभावाग्रहात् प्रतिबन्धत्वमाया तु तदभावा-
त्मकत्वम् इत्यत आह, अभावव्यवहारेति । नन्वभावप्रतीतिः प्रमात्वा-
नुरोधादतिरिक्त एव सेत्स्यतीत्यत आह, आधिक्य इति । अत-
एवेति । यत एव तदभावस्य संयोगसमनैयत्यमित्यर्थः । तथा प्रति-
बन्धकं संयोगमभिप्रेत्यासम्भवादिति । अतिरिक्तमभिप्रेत्यासिद्धे-
रिति । ज्ञानम्, प्रतिबन्धकमिति शेषः । एवमग्रेऽपि तद्वृत्तित्वस्ये-
त्यस्य प्रत्युतेत्यादि । तद्वद्भेदस्येति । तद्वद्भेदः संयोगो वा संयोगसम-

व्याप्यवृत्तित्वेनाविरोधात्, नापि मूलावच्छेदेन तज्-
ज्ञानमसिद्धेः तद्वर्मवद्भिन्नभेदस्य तद्वर्ममात्रपर्यवसित-
तया कपिसंयोगिभिन्नभेदात्मनः कपिसंयोगस्य मूल-
वृत्तित्वविरोधाच्च ॥ ६ ॥

न हि घटभिन्नभेदो घटत्वादतिरिच्यते आवश्यक-
क्लृप्तघटत्वेनैवोपपत्त्यौ अतिरिक्तकल्पनायां मानाभावात्
अन्यथा सर्वत्राभावस्याभावोऽतिरिक्त एव कल्प्येत,
अतएवात्यन्ताभाव-प्रतियोगिनोरन्यान्याभावप्रतियोगि-
तावच्छेदकयोः सामान्यत एव क्लृप्तो विरोधः, तत्र
कपिसंयोगवत्यपि वृत्ते मूले न कपिसंयोग इति
प्रतीतेरन्यथानुपपत्त्या तावदाद्ययोः स सङ्कोच्यतां न
ह्येषा प्रतीतिः कपिसंयोगिभेदविषयत्वेनोपपादयितुं
शक्या, नियमतः संयोगवत्त्वेन प्रतियोगिनोऽनुप-

नियताभावो वेत्यन्यदेतत् । असिद्धौ विवादादाह, तद्वर्मेति । इदञ्च
प्राचीनमतमभिप्रेत्य, सूमते तु तद्वेदः संयोगसमनियत इति न
कश्चिद्विशेषः अतएवेति विरोध इत्यर्थः ॥ ६ ॥

ननु भेदेनैवात्यन्ताभावः कथं नान्यथा सिद्धयत इत्यत आह, न
हीति । कदाचिन्न संयोगवति वृत्ते मूले न संयोग इति प्रतीतिसत्त्वा-
दाह, नियमतइति । प्रतियोगीति । यत्रापि संयोगवति वृत्त इत्यादि-

स्थितेः प्रतियोगिकोटौ तदनुल्लेखाच्च मूले न कपि-
संयोगीति प्रतीतेस्तु शिखी विनष्ट इतिवद्भासमान-
विशेषणस्याभावमात्र--विषयत्वेनोपपन्नत्वान्नान्तिमयोर-
पीति परास्तम् । अन्योन्याभावान्तरस्य प्रतियोगि-
तावच्छेदकान्तरसमानाधिकरणतया स्वस्वप्रतियोगि-
तावच्छेदकासामानाधिकरण्यपर्यवसायिनो विरो-
धस्य सत्त्वघटितत्वेन विशेषत एव विश्रामात्, अत्य-
न्ताभावप्रतियोगिनोरिवान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छे-
दकयोरबाधितसामानाधिकरण्यानुभवेन प्रतिविरुद्ध-
तया तथाविधविरोधकल्पनाया अनवकाशाच्च । किञ्च

प्रतीतिस्तत्रापि संयोगवतो वृत्तस्यानुयोगितायामेवोल्लेखो न प्रति-
योगितायामित्यर्थः । अत्यन्ताभावेनान्योन्याभावमन्यथासिद्धयन्नाह,
मूल इति । अत्र च प्रतियोगिकोटावेव संयोगिनः प्रवेशे संयोगस्यापि
तथात्वमिति हृदयम् । शिखी विनष्ट इतिप्रतीतिवदिति । विशेषण-
प्रतियोगिकत्वांशमात्रे दृष्टान्तः । अभावविषयतामात्रमिति । भेद-
त्वेन भानेऽपि विशेषणान्यन्ताभावेन निर्वाहार्थं मात्रपदमिति ।
अन्तिमयोः अन्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकयोरपीति । शङ्कोच-
तामित्यनुषज्यते । ननु विशिष्टैव कथं न विरोधः, सामानाधिकर-
ण्यानुभवत्वमेवासिद्धम् । किञ्च भेदस्य शाखाद्यवच्छिन्नवृत्तावृत्तित्व-
कल्पनमपेक्ष्य लाघवेन वृत्तावृत्तित्वमेव कल्प्यत इत्यत आह,

शिखी विनष्ट इति प्रतीतेर्विशिष्टध्वंसोल्लेखिन्या
 विशेष्ये तद्बाधादास्तां विशेषणध्वंसविषयता, न संयो-
 गीति प्रतीतेर्विशिष्टभेदमवगाहमानायाः कथं विशे-
 षणसंसर्गाभावविषयत्वेनोपपत्तिः, न खलु सहस्रेणापि
 बाधकैरिदं रजतमिति प्रतीतेरङ्गत्वावलम्बनं व्यवस्था-
 पयितुं शक्यते, न च विशेषणभेद एव तस्या विषयः
 अग्रेऽपि न कपिसंयोगीति प्रतीत्यापत्तेः युज्यते चान्यो-
 न्याभावोऽव्याप्यवृत्तिः कथमन्यथा पक्वतादशायां घटा-
 दावयं न श्यामो दण्डादिविनाशसमये चैत्रादौ नायं
 तद्दण्डवानित्यादयो व्यवहाराः, न च तत्र विशेषण-
 संसर्गाभाव एव प्रतीयते अनुयोगिनि सप्तमीं विना
 तदनुपपत्तेः, न खलु भूतलं न घट इत्यादीनि

किञ्चेति । तथाविशेषणाल्यन्ताभावेन नान्यथासिद्धिरिति अनुभव-
 बलादेव गौरवमप्यास्थीयत इति भावः । न खल्वित्यादि । तत्प्रका-
 रकत्वस्यानुव्यवसायेन विषयीकरणादिति भावः । ननु प्रत्यक्ष-
 प्रतीतौ अत्यन्ताभावस्यापि विषयस्य सत्त्वात् तदनवगाहनं केन
 निरटङ्गि इत्यतः प्रतिनियतविषयकत्वं शब्दमप्युपष्टम्भकमाह,
 युज्यते चेति । अयमिति । इदानीमिति शेषः । एवमग्रेऽपि इदञ्च
 पिठरपाकमभिप्रेत्य । अत्रापि पीलुपाकमादाय विवादादाह,
 दण्डादीति संसर्गाभाव इति । तेन दण्डध्वंसोऽपि संगृहीतो

वाक्यानि कदाचिदपि घटसंसर्गाभावं बोधयन्ति
तथात्वे वा घटो न घट इत्यादेरपि प्रसङ्गात् ॥ १० ॥

अपि च विशिष्टवाचकदण्डादिपदेभ्यो धर्मुपस-
र्जनतयोपस्थितस्य दण्डादेः कथं प्रतियोगित्वेनाभावे-
ऽन्वयः इतरविशेषणत्वेनोपस्थितस्य निराकाङ्क्षतयान्यत्र
विशेषणत्वेनान्वयायोगात् । न चात्र विशिष्टोपस्थापकं
पदं विशेषणमात्रपरं, तथापि चैवो न दण्डो घटो न
श्यामं रूपमित्यादावपि दण्डादिसंसर्गाभावप्रतीत्या-
पत्तेर्दुर्वारत्वात्, एतेन नञोऽभाववल्गाक्षणिकतया
विनैव सप्तमीमन्वयबोधसमर्थनं प्रत्युक्तम्, एवञ्च चैवो

भवतीति प्रकृतमेव व्यतिरेकेण व्यवस्थापयितुमाह, न खल्विति ।
इष्टापत्तावनिष्टमाह, तथात्वेति ॥ १० ॥

ननु यत्र विशेषणतावच्छेदकप्रकारेणैव विशेषणं भासते तत्रैवा-
नुयोगिनि सप्तमीं विनापि विशेषणाभावोऽवगम्यत इह तु घटस्य
विशेष्यतया न तदित्यत आह, अपि चेति । तथापीति । विशिष्ट-
पदस्य विशेषणपरतया तथा समर्थने शुद्धविशेषणोपस्थापकस्य
सुतरामेव तथात्वापत्तेरित्यनुयोगिनि सप्तम्या अभावाश्रयत्वलाभायै-
वादर इति सन्त्वानो नञ्पदेऽभाववत्येव लक्षणया तल्लाभ इति यो
ब्रवीति तन्नतं दूषयति, एतेनेति । चैवो न दण्ड इत्याद्यापादनेने-
त्यर्थः । ननु सर्वत्रैव संसर्गाभावबोधने यद्यनुयोगिनि सप्तम्यपेक्षा

न पचतीत्यादौ आख्याताच्छक्ता लक्षण्या वोपस्थितस्य कर्तुरेव भेदो भासत इत्यस्तु, वस्तुतो न पचति चैवो नेदं मैत्रस्येत्यादौ विभक्तार्थस्य कृतिसम्बन्धादेरभावान्वयबोधे नञा सप्तमी नापेक्ष्यते, अपेक्ष्यते च प्रातिपदिकार्थस्येति निपुणतरमुपपादयिष्यामः । नञो वैधर्म्यपरतया न श्याम इत्यादेः श्यामादिविधर्म्येत्यर्थः, वैधर्म्यञ्च रक्तत्वादिकमेव यदाहुराचार्यः, श्यामाद्रक्तोविधर्म्या न तु पृथगित्यपि वदन्तीति कृतं पल्लवितेन ॥ ११ ॥

सम्बन्धत्वेनेति । निरूपिततत्त्वमेतत् । कस्येति । इत्यञ्चाननुगताया अपि व्याप्तेर्ज्ञानं यथानुमितिहेतुस्तथा

तदा न पचतीत्यत्र कथं पाककृत्यभावबोध इत्यतस्तद्बोधयति, एवं चेति, शक्येति । वैयाकरणमते लक्षणादिकल्पनादाह, वस्तुत इति । सम्बन्धादेः नेदं मैत्रस्येत्यादौ, निपुणतरमिति । नञ्व्यतिरेकेण प्रतियोग्यन्वये यत्रानुयोगिनि सप्तम्यपेक्षा तत्रैव नञा सापेक्षते नान्यत्रेत्यादेः प्रतियोग्यभावान्वयौ च तुल्ययोगक्षेमावित्यनेन नञ्वादे प्रतिपादितत्वादिति । ननु वैधर्म्यं तदवृत्तिधर्म इत्यत आह, वैधर्म्यञ्चेति । अपीत्यस्वरसोद्भावनं तद्बीजं तु नञा तदकालीनत्वप्रकारेणोपस्थितौ लक्षणेति ॥ ११ ॥

निरूपितत्वमिति । संयोगत्वादिनैव तत्प्रवेश इति भावः । अतएव

अथ धूमवति वक्लिङ्गदौ न स्तः धूमवान् वक्लि-
मङ्गेदौ न भवतीतिप्रतीतेर्व्यासज्यवृत्तिप्रतियोगिकौ
वक्लिङ्गवक्लिङ्गमतोरत्यन्तान्योन्याभावौ धूमवति विद्येते
इति कथमेते लक्षणे इति चेन्न, तादृशाभावानभ्युप-
गमात् अभ्युपगमे वा तत्र तदुभयं प्रतियोगि न वक्लि-
वक्लिङ्गमन्तौ ।

वक्ष्यते । एते अन्योन्याभावात्यन्ताभावगर्भे । तादृ-
शेति । ननु किं द्वित्वादिकं प्रतियोगितावच्छेदकमेव न
भवति किं वा भवत्येव, परन्तु क्लृप्तानामेव स्वसमाना-
धिकरण-तत्तद्वर्मावच्छिन्न-प्रतियोगिताकानामभावानां
लाघवादित्यभिप्रायः, नाद्यः एकैकाभावप्रतीतितो द्वौ
न स्त इति प्रतीतेर्विलक्षणत्वात्, शब्दादिना द्वौ न स्त

इत्यमिति । वक्ष्यत इति । विशिष्यैव कार्यकारणभावौ न सामा-
न्यत इति । चतुर्णामेव लक्षणानामाक्षेपात् मूलस्य द्विवचनं न
घटत इति तदुपपादयति, एते इति । तथाच तत्तदभावगर्भत्वेन
द्वयोरैक्यमिति भावः । अभ्युपगमे वेत्यस्याक्षेपमारभते, नन्वित्या-
दिना । नन्वेकाभावप्रतीतिसाधारण्येऽपि द्वित्वस्याधिकस्य भाना-
देव वैलक्षण्यमित्यत आह, शब्दादिनेति । प्रत्यक्षे तु तादृशनिश्चय-
काले तथा संशयोऽसिद्ध इति हृदयम् । ननु शब्देन घटत्वादेरव-

इति निश्चयेऽप्येकैकाभावसंशयाच्च, विषयानुगमं विना अनुगताकारप्रत्ययायोगात् । न चाभावस्य द्वित्वाधिकरणप्रतियोगिकत्वमात्रं द्वित्वसामानाधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं वा द्वयं नास्तीति प्रतीतेर्विषयः, तादृशद्वित्वाधिकरणव्यक्तिविशेषविरहिणि तथाविधोभयशालिनि तादृशौ द्वौ न स्त इत्यप्रत्ययात्, द्वित्वसामानाधिकरण्याभावेऽपि प्रतीतेरनुगताकारत्वाच्च, अतएव न तादृशप्रतीतेर्घटत्वपटत्वादन्यतरावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावविषयत्वम् अन्यतरत्वानुल्लेखेऽपि घटपटौ न स्त इत्यनुगतप्रत्ययाच्च, न च परम्परासम्बन्धेन तादृशद्वित्वसामान्याभाव एव द्वौ न स्त इति प्रती-

च्छेदकत्वं न विषयीक्रियत एव परन्तु प्रत्यक्षमादायैव तथा वक्ष्याम इत्यत आह, विषयेति । द्वित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताद्यनुगताकार इत्यर्थः । ननु द्वित्वाधिकरणप्रतियोगिकत्वमेवानुगतं वाच्यमित्याशङ्क्य निषेधति, न चेति । प्रथमेऽवच्छेदकत्वस्पर्शाभावादाह, द्वित्वेति । तादृशेति । घटपटोभयविशेषविरहिणि घटपटोभयविशेषशालिनि, घटपटौ न स्तः प्रत्ययादित्यर्थः । ननु द्वित्वसामानाधिकरणत्वेन भासमानो यो धर्मस्तदवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वमेवानुगमकं वक्तव्यमित्यत आह, द्वित्वेति । अतएवेति । वक्ष्यमाणात्मकम्, अतएवाग्रे चकारविरहः । परम्परेति । द्वित्वाश्रयघटित-

तेर्विषयः, द्वित्वाधिकरणयोरेव प्रतियोगित्वोल्लेखात्
द्वित्वादेर्घटादिवृत्तित्वानुपस्थितावपि अन्ततः शब्दे-
नापि घटपटौ न स्त इत्यादिप्रत्ययाच्च, अतएवैकैक-
विशिष्टापराभावोऽपि न तदालम्बनं विरुद्धयोरपि जल-
त्वपृथिवीत्वयोर्द्वित्वेनाभावप्रत्यय इत्युक्तत्वाच्च नान्यः,
तथात्वेऽपि साध्यतद्वतोऽस्तादृशाभावप्रतियोगित्वानपा-

परम्परेत्यर्थः । अन्यथोभयवत्यपि उभयवृत्तिद्वित्वस्य साक्षात्
सम्बन्धेनाभावात्तादृशप्रतीत्यापि त्रिः । द्वित्वाधिकरणयोरिति ।
द्वित्वं नास्तीत्येवाकारः स्यादिति भावः । ननु प्रत्यक्षे आश्रयस्य
द्वित्ववैशिष्ट्यभावे द्वित्वस्यापि तद्वित्वस्यापि तद्वृत्तित्वं भासते,
तथाच प्रतियोगिकोटौ द्वित्वाधिकरणस्योल्लेखेऽपि तस्य विशेषण-
तयैवोपयोग इत्यत आह, द्वित्वादेरिति । प्रत्यक्षे विवादादाह,
अन्तत इति । घटपटावित्यंशे द्विवचनार्थस्य प्रकृत्यर्थविशेषण-
तयैव भानाभ्युपगमादिति भावः । अत्रेदं चिन्त्यं, व्यतिरिक्ताभाव-
वादिमतेऽपि द्वित्वमात्रं न प्रतियोगितावच्छेदकं किन्तु घटवृत्ति-
द्वित्वं, तथाच तादृशबोधार्थं लक्षणावश्यकीति तुल्यम् अनतिरिक्ता-
भाववादिमते इति, अतएवेति । पटस्य घटवैशिष्ट्याभावेऽपि तादृश-
प्रतीतिर्यत एवेत्यर्थः । कचिद्वस्तुनोऽपि दुर्घटत्वमाह, विरुद्धयो-
रिति । इत्युक्तत्वाच्चेति । चकारः पूर्वोक्तसमुच्चयपरः । किं
चेत्याद्यन्यकल्पमाशङ्क्य निषेधति, नान्य इति । तथात्वेऽपीति ।
ऋदाभावस्यैव द्वित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वे वङ्गेरपि प्रतियोगित्व-

यात्, अन्तरेणाभावान्तरमेकैकघटवति जायमानाया
यत्किञ्चिद्वटद्वयवति चानुत्पद्यमानाया घटौ न स्त
इति प्रतीतेरुपपादयितुमशक्यत्वादित्यत आह, अभ्यु-
पगमे वेति । उभयत्वमेव प्रतियोगितावच्छेदकं न तु
साध्यतावच्छेदकं साध्यवत्त्वं वेत्यर्थः, अश्रूयमाणावच्छेद-
कत्वांशेऽपि लक्षणे तथैव विवक्षितमिति भावः ॥१२॥

मापतितं, अन्यथा द्वित्वस्य ऋदमात्रवृत्तिप्रतियोगितातिरिक्तवृत्ति-
त्वेनानवच्छेदकत्वभङ्गादिति । अतिरिक्ताभावमेव व्यवस्थापयति,
अन्तरेणेति । एकैकेति । योऽन्तेन घटत्वावच्छिन्नसामान्याभाव-
विषयत्वनिरासः, यत्किञ्चित् घटद्वयप्रतियोगिताकाभावनिरासः ।
ननु घटौ न स्त इत्यत्र द्वित्वावच्छिन्नाभावः सिद्धात्, घटपटौ न
स्त इत्यत्र कथं प्रत्येकाभावद्वयस्यैव द्वित्वावच्छिन्नसामान्याभाव-
विषयत्वनिरासः, यत्किञ्चिदिति । तेन यत्किञ्चित् घटद्वयस्यैव
द्वित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वकल्पनादिति चेदत्र वदन्ति । सामा-
न्याभावयुक्तिन्यायेनातिरिक्तद्वित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकल्पने वि-
निगमनाविरहेणातिरिक्ताभावकल्पनमिति । क्लृप्ताभावेन द्वित्व-
प्रतीतेरन्यथोपपादनेऽपि द्वित्वविशिष्टाभावस्य विशिष्टाभावतया-
तिरिक्तस्यैव व्यासज्यवृत्तिप्रतियोगिताकाभावत्वमित्यपि कश्चित् ।
उभयत्वमेवेति । सम्मुखमेवाभावद्वयघटितं लक्षणमभिप्रेत्य अतएव
तथैव निराकरोति । नत्विति । ननु विशेषलक्षणेऽवच्छेदका-
प्रवेशात्तत्र सदोषस्तदवस्थ एवेत्यत आह, अश्रूयमाणेति ॥ १२ ॥

अथवानौपाधिकत्वं व्याप्तिः, तच्च यावत् स्वसमा-
नाधिकरणात्यन्ताभाव--प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नं
यत् तत्प्रतियोगिकात्यन्ताभावसमानाधिकरणं यत्
तेन समं सामानाधिकरण्यम् ।

तच्चेति । स्वं साधनत्वाभिमतं तथाच साधनसमा-
नाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितावच्छेदका यावन्तो
धर्मा यद्धर्मावच्छिन्नसमानाधिकरणात्यन्ताभावप्रति-
योगितावच्छेदकाः तद्धर्मावलीढसामानाधिकरण्यमि-
त्यर्थः, एतेन सर्वत्र तादृशैर्यावद्भिरवच्छिन्नस्य तादृशा-
वच्छिन्नयावत्प्रतियोगिकस्य चातिप्रसञ्जकात्, यावत्त्वा-
द्यवच्छिन्न-प्रतियोगिताकादतिरिक्तस्याभावस्याप्रसिद्धिः

तथा चेत्यादि । यद्धर्मावच्छिन्नेति । यत्साध्यतावच्छेदका-
वच्छिन्नेत्यर्थः । तेनेदं गुणकर्मन्यसत्तावज्जातिमत्त्वादित्यत्र द्रव्य-
त्वत्वादेर्जातिसमानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेऽपि
न क्षतिः । यथाश्रुतमूलानुपपत्तिं व्यञ्जयति, एतेनेति । अवच्छिन्न-
स्येति । अप्रसिद्धेरित्यनेनान्वितम्, अवच्छेदकस्य यावत्त्वं विहा-
यावच्छिन्नेऽपि तद्योगं खण्डयति, तादृशेति । अतिप्रसञ्जका-
दिति । धूमवत्यपि यावदार्द्रैश्वनाभावसत्त्वादतिव्याप्तेरित्यर्थः ।
आदिपदेन यावत्तादृशावच्छिन्नगगनवृत्त्युभयत्वपरिग्रहः । अवच्छि-

तादृशावच्छिन्नप्रतियोगिताकानां यावदभावानामधिकरणस्य प्रायशस्तथा । रूपादिसाध्यकपृथिवीत्वादावव्याप्तिश्च कापि रूपादिव्यक्तौ तादृशयावदभावसामानाधिकरण्यासम्भवादिति प्रत्युक्तम् । सर्व्वत्र सोपाधावेकव्यक्तिकस्य सम्भवतोऽप्युपाधेर्द्विर्मान्तरविशिष्टत्वादिना अभावो भवत्येव साध्यसमानाधिकरण इत्यवच्छेदकानुसरणम् ॥ १३ ॥

साधनसमानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगिताव-

न्नेऽपि यावत्त्वं विहायाभावे यावत्त्वं खण्डयति, तादृशेति । तथा अप्रसिद्धिरित्यर्थः । नानाहेत्वधिकरणकस्थले तादृशानां यावदभावानां चालनीन्यायेन समवस्थितानामधिकरणमप्रसिद्धमिति । एकाधिकरणहेतुस्थले तु तस्मिन्नेवाधिकरणे तादृशा यावन्तो भावा इत्युक्तं, प्रायश इति । अथ यावदभावानां प्रत्येकाधिकरणावृत्तित्वं साध्यस्य वक्तव्यमित्यत आह, रूपादीति । अतएव विशदयति, कापीति । इदञ्च घटरूपे यावन्मध्यपतितस्य घटत्वाभावस्य सामानाधिकरण्याभाव इति क्रमेणोन्नेयम् । सर्व्वत्रेत्यादि । आर्द्रेभ्यनादीनां चालनीन्यायेन धूमवृत्त्यभावसम्भवेऽपि व्यभिचाराधिकरणे भिन्नत्वस्याभावो धूमवतीति प्रघटकार्थः । विशिष्टत्वादिनेत्यादिपदेन द्वित्वपरिग्रहः ॥ १३ ॥

तदपि विशिष्टस्यातिरिक्तत्वमतालम्बनानुण्यादेव उक्तविव-

च्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताका यावन्तोऽभावा यद्वर्मा-
वच्छिन्न-समानाधिकरणास्तद्वर्मावलीढ-समानाधिक-
रणमित्यर्थः । अभावश्चात्र भावभिन्नो ग्राह्यस्तेन इदं
जलं स्नेहवत्त्वादित्यादौ स्नेहवत्त्वसमानाधिकरणा-
त्यन्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकरूप-सामान्याभावत्वाव-
च्छिन्नप्रतियोगिताकाभावानां सकलरूपाणां जलत्व-

क्षायां मूलाक्षरासमर्थनादाह, साधनेत्यादि । तथाच मूलेऽभाव-
समानाधिकरणमित्यत्र बहुव्रीहिराश्रयणीयः, एतद्विवक्षायान्तु
रूपवान् पृथिवीत्वादित्यत्र यावत्सु अभावेषु रूपत्वावच्छिन्नसामा-
नाधिकरण्यं वर्तत एव । भावभिन्न इति । रूपप्रागभावाभावत्वाव-
च्छिन्नाभावस्य यावद्रूपप्रागभावात्मकस्य साध्यसमानाधिकरण्याभा-
वात् स एव दोष इत्यतोऽभावपदं अत्यन्ताभावपरं बोध्यम् । तेने-
त्यादि भावभिन्नोऽत्यन्ताभावो ग्राह्यस्तेन प्राचीननये रूपप्रागभाव-
रूपध्वंस रूपयावदभावेषु साध्यसमानाधिकरण्याभावेऽपि नोक्त-
दोषः । ननु तथापि जलावृत्तित्वाऽवच्छिन्नाभावाऽन्यतराभावत्वा-
वच्छिन्नप्रतियोगिताकयावन्मध्यपतिते तेजोवृत्तित्वावच्छिन्नाभा-
वस्य न जलवृत्तित्वसमानाधिकरण्यमिति पुनरव्याप्तिरिति चेत्,
तादृशावच्छिन्न-प्रतियोगिताकाभावत्वत्वव्यापकसाध्यसमानाधिक-
रणवृत्तित्वकत्वस्य विवक्षितत्वात् । अत्र रूपसामान्याभावस्य स्नेह-
समानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगित्वं जलपरमाणुमादाय बोध्यं,
जलावयविन्युत्पत्तिकाले तत्सत्त्वाभ्युपगमात् । न च तथापि स्नेह-

सामानाधिकरण्यविरहेऽपि नाव्याप्तिः । घटध्वंसो
ध्वंसत्वादित्यादौ च घटध्वंसत्वादेस्तत्प्रकारकप्रमावि-
शेष्यत्वादेर्वा भावाभाववृत्तिरतिरिक्तोऽभावस्तादृशो न
घटध्वंसत्वादिसमानाधिकरण इति नातिव्याप्तिरित्यपि
वदन्ति ॥ १४ ॥

वत्समानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकजलावृत्तित्वाव-
च्छिन्नाभावहर्तोरवृत्तित्वावच्छिन्नाभावान्यतरत्वावच्छिन्नप्रतियोगि-
ताकाभावत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य तेजो वृत्तित्वावच्छिन्नाभा-
वस्य जलत्वसामानाधिकरण्यविरहादव्याप्तिरिति वाच्यम् । स्वसमा-
नाधिकरणात्यन्ताभाव-प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिता-
काभावत्वव्यापकसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्न-साध्यसमानाधिकरण-
वृत्तित्वकत्वस्यानेन विवक्षितत्वात् । एवं चाभावेषु भावभिन्नत्वविव-
क्षणं यथाश्रुताभिप्रायेणेति बोध्यम् । ननु घटध्वंसो ध्वंसत्वादित्यत्र
तादृशाभावस्तद्वटध्वंसत्वाभावा एव, ते च स्वाधिकरणघटात्यन्ता-
भावादिभ्यो नान्नातिरिच्यन्ते, तेषु घटध्वंसत्वसामानाधिकरण्य-
सत्त्वादतिव्याप्तिरित्यत्र आह, घटध्वंस इति । अत्र यद्यपि पट-
ध्वंसस्यापि घटध्वंसत्वाभावरूपतया घटध्वंसत्वासमानाधिकरणतया
च नातिव्याप्तिसम्भावना, तथापि घटध्वंसत्वाभावस्याधिकरण-
स्वरूपत्वे आधाराधेयभावानुपपत्तिरितिभयेन सामानाधिकरणा-
भावैरेव तथा धीरिति ये वर्णयन्ति तेषां मतमवलम्ब्येदमुक्तमिति

यावदिति । स्वं व्यभिचारि येषां तेषां यावतां
व्यभिचारिणा साध्येन सामानाधिकरण्यमित्यर्थः ।
यावदिति । यत्पदं साध्यत्वाभिमतपरं, सोपाधिवारणाय
यावदिति लुप्तसप्तमीकस्य द्वितीयात्यन्ताभावस्य विशे-

ध्येयम् । प्राचीननये घटध्वंसत्वस्य घटध्वंसरूपत्वादाह, तत्रकार-
केति । तत्र यद्यपि विषयत्वं स्वरूपमेव तथापि प्रमास्वरूपमेव
तद्बोध्यम् । अतिरिक्त इति । घटध्वंसत्वं नास्तीति धीस्तावदनुगता-
कारा तस्याश्च तावत् स्वरूपनियम्यत्वे गौरवमित्यतिरिक्त एवाभावः
कल्पत इति । न च तत्रापि घटध्वंसत्वं नास्तीति धीसत्त्वादति-
रिक्तकल्पनेऽनवस्थाऽनतिरिक्तकल्पने आत्माश्रय इति वाच्यम् ।
एवस्विधदोषेण घटाभावोऽपि लुप्येत तत्रात्माश्रयोऽन्यथानुपपत्त्यैव
बोध्य इति चेदिहापि समानमिति भावः ॥ १४ ॥

यथा श्रुतमूले वज्रिमान् धूमादित्यत्र धूमीययावद्वाभ्युपगच्छति-
मध्यपतितस्य वज्रिद्रव्यत्वादेर्यभ्युपगच्छित्वं कदापि न वज्राविति
भयेन व्याचष्टे, स्वमिति । तथाच बहुव्रीह्यन्तस्त्वभ्युपगच्छतिपदेन समं
यावत्पदस्य कर्मधारयो बोध्यः । अनन्तरं च षष्ठीसमास आश्रय-
णीयः । लुप्तसप्तमीकस्येत्यादिषष्ठीद्वयं वैयाधिकरण्येन, तथाच लुप्त-
सप्तमीकस्य पदस्य योऽर्थो द्वितीयात्यन्ताभावः तद्विशेषणमिति ।
तथाच लुप्तसप्तमीकस्येति ज्ञाप्य ज्ञापकभावे षष्ठी, सामानाधिकरण्ये
तु अर्थस्य लुप्तसप्तमीकत्वाभावात्, पदस्य च विशेषणत्वाभावादस-
ङ्गतिरिति भाव्यम् । केचित्तु वैयाकरणरीत्या पदयोरेव विशेषणवि-

न ह्येवं सोपाधिः, तत्र साधनसमानाधिकरणा-
त्यन्ताभावप्रतियोगिन आर्द्रेन्धनवत्त्वादेरूपाधिर्योऽत्यन्ता-
भावस्तेन समं साध्यस्य धूमादेः सामानाधिकरण्या-
भावात्, उपाधिः साध्यव्यापकत्वात् एतदेव यावत्-
स्वव्यभिचारिव्यभिचारिसाध्यसामानाधिकरण्यमनौपा-
धिकत्वं गीयते ।

प्रणम् । तथाच साध्यव्यापकतावच्छेदकावच्छिन्नप्रति-
योगिताकात्यन्ताभावत्वव्यापक-स्वसामानाधिकरण्यसा-
मान्याभावकत्वमर्थः । केवलान्वयिस्थले त्वाकाशादि-

शेष्यभाव इति मतेनेदमित्याहुः । तथाचेत्यादि । यावदित्यस्यैव
व्यापकत्वमित्यर्थः । तत्रयोजनं तु धूमवान् वक्तेरित्यत्र द्रव्यत्वाभावे
वक्त्रिसामानाधिकरण्यसामान्याभावसत्त्वादित्याप्तिरिति तद्वारणम् ।
तत्रैवार्द्रेन्धनाद्यभावे रासभनिष्ठसामानाधिकरण्यस्याभावसत्त्वादति-
व्याप्तिरिति सामान्यपदोपादानम् । अत्र व्यापकत्वमध्ये चेत् प्रति-
योगिव्यधिकरणपदं निक्षिप्यते, तदा द्वितीयाभावे तदवश्यं देयं,
अन्यथा द्रव्यं गुणकर्माण्यत्वे सति सत्त्वादित्यादौ संयोगाभावे
तत्सामानाधिकरण्यसत्त्वादित्याप्तिरिति, एतन्निष्कर्षश्च व्याप्तिलक्षण-
वद्बोध्यः । उभयत्रैव तद्दानमिति तु सम्यगिव प्रतिभाति ; सम्प्र-
दाय इत्यस्वरसोद्भावनं तद्वीजन्तु द्रव्यं पृथिवीत्वादित्यादौ गुणवृत्ति-
त्वविशिष्टसत्ताद्यभावस्य द्रव्यत्वव्यापकस्य योऽभावः सत्तारूप-

रेव तथाविधोऽभावः प्रसिद्ध इति सम्प्रदायः । केचित्तु
तादृशयावदभावशून्यत्वं यदधिकरणताया व्यापकं
तत्त्वमर्थः । न च तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकवन्तमेव
यावत्त्वेन विशिष्य यावत्तादृशाश्रयत्वं यदधिकरणताया
व्यापकं तत्त्वमित्यर्थलाभादेव सामञ्जस्येऽभावद्वयो-
पादानमनतिप्रयोजनकमिति वाच्यं, यावतां तादृश-
मिम्बनादीनामैकाधिकरण्यस्याप्रसिद्धेः । न चावच्छेद-
कांशमपहायाप्रतियोग्येव यावत्त्वेन विशिष्यतां साध्य-
व्यापकस्यापि रूपान्तरेण साध्यसमानाधिकरणात्यन्ता-
भावप्रतियोगित्वस्योपदर्शितत्वादित्याहुः ॥ १५ ॥

स्तस्मिन् हेतुसामानाधिकरण्यसत्त्वादव्याप्तिरिति, इदमेव दोष-
मुद्धरन्नाह, केचित्त्विति । तादृशाः साध्यव्यापकत्वावच्छेदकाव-
च्छिन्नप्रतियोगिताका यावन्तोऽभावाः, प्रत्येकं तच्छून्यत्वं यदधि-
करणताया व्यापकत्वं तत्त्वमित्यर्थः । यावत्त्वावच्छिन्नशून्यत्व-
विवक्षणे धूमवान् वज्जेरित्यत्रातिव्याप्तिस्तत्रापि वज्जिमत्ययोगोलके
आर्द्रैश्वनाभाववत्यपि द्रव्यत्वाभावाभावेन तादृशशून्यत्वसत्त्वादिति,
अनतीति । यावत्त्वस्याभावविशेषणस्य व्यापकासंस्पर्शादिति यथा-
सन्निवेशे वैयर्थ्याभावादिति भावः । न चेत्यादिपूर्व्वकल्पे यावदा-
श्रयत्वस्य व्यापकत्वमतोऽप्रसिद्धिः । अत्र तु अप्रतियोगिनां व्याप-
कत्वे तच्च रूपान्तरेणापि निर्व्वहतीति नाप्रसिद्धिरिति ध्येयम् ।

यद्वा यावद्यत्समानाधिकरणात्यन्ताभावाप्रति-
योगिप्रतियोगिकात्यन्ताभावासामानाधिकरण्यं यस्य
तस्य तदेवानौपाधिकत्वं, सौपाधौ तु साध्यवन्निष्ठात्य-
न्ताभावाप्रतियोगिन उपाधेर्योऽत्यन्ताभावस्तेन समं
हेतोः सामानाधिकरण्यम् उपाधेः साधनाव्यापक-
त्वात् । यद्वा यत्सम्बन्धितावच्छेदकरूपवत्त्वं यस्य तस्य
सा व्याप्तिः ।

साध्यसमानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितानव-
च्छेदके यावति यत्समानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगि-
तावच्छेदकत्वं नास्ति तत्त्वमर्थ इति तु नव्याः । अवच्छिन्नं
सामानाधिकरण्यं सामानाधिकरण्यावच्छेदकरूपं वा

रूपान्तरेणेति । प्रमेयत्वादेरपि गगनादिवृत्तित्वेन घटवृत्तित्व-
विशिष्टत्वादिना चाभावस्य सुलभत्वादिति, अत्र च साध्यसमा-
नाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितानवच्छेदकानि यावन्ति यत्समा-
नाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितानवच्छेदकानीति तु स्फुटतया
पूर्वोक्ततया च नोदङ्कितमिति ध्येयम् ॥ १५ ॥

संयोगेन सामानाधिकरण्यमभिप्रेत्याह, धूमत्वेति । सम-
वायेन सामानाधिकरण्यमभिप्रेत्याह, द्रव्यत्वत्वादेरिति । यद्वा
पूर्वं नानासामानाधिकरण्यस्यावच्छेदकं दर्शितं इदानीन्तु एक-

व्याप्तिः । इत्यञ्च धूमत्वद्रव्यत्वत्वादेर्व्याप्यतावच्छेदकत्वं
दण्डत्वादेर्नियतपूर्ववर्तितावच्छेदकधर्मात्मककारण--
तावच्छेदकत्ववदभेदेऽप्युपहितानुपहितभेदाद्वा समर्थ-
नीयं, तत्राद्यमभिप्रेत्याह । यत्सम्बन्धितेति । सा
सम्बन्धिता सामानाधिकरण्यरूपा जनकत्वादिव्यावृत्ता,
अत्र च विशिष्टसत्तात्वाद्यवच्छिन्नगुणादिसामानाधि-
करण्याधिकरणसत्त्वादेः कर्मादौ परामर्शाद्गुणायनु-
मित्यापत्तेः ॥ १६ ॥

साध्यसामानाधिकरण्यविशिष्टहेतुमत्तापरामर्शस्तु

व्यक्तिके एकसामानाधिकरण्येऽप्यवच्छेदकं स्फोरयितुमाह, द्रव्य-
त्ववेति । दण्डत्वादेरिति । नियतपूर्ववर्तित्वमात्रस्य कारण-
त्वेऽरण्यस्यदण्डस्याकारणत्वप्रसङ्गः । नन्वभेदेऽप्यवच्छेद्यावच्छेदक-
भावे दण्डो दण्ड इत्यपि प्रतीतिः स्यादित्यत आह, उपहि-
तेति । शुद्धं धूमत्वमवच्छेदकं सामानाधिकरण्यावच्छेदकत्वोप-
हितत्ववच्छेद्यमिति भावः, तादात्म्यसम्बन्धसंग्रहायाह, जनक-
त्वादीति । तथाच तेन व्याप्यव्यापकभावेऽपि न क्षतिरिति भावः ।
अत्र चेत्यादि व्याप्तिविशिष्टहेतुमत्त्वं पक्षे मृग्यं, व्याप्तिश्च विशिष्ट-
सत्तात्वावच्छिन्नसत्तानिष्ठसामानाधिकरण्यं तद्वती च सत्ता-
कर्मणि वर्तते एवेति भावः ॥ १६ ॥

अथ व्याप्त्युपहितव्याप्यवत्त्वमेव तथा वक्तव्यं, व्याप्तिश्च तादृश-

तथाहि धूमस्य वह्निसम्बन्धित्वे धूमत्वमवच्छेदकं
 धूममात्रस्य वह्निसम्बन्धित्वात् वह्नेस्तु धूमसम्बन्धे न
 वह्नित्वमवच्छेदकं, धूमासम्बन्धिनि गतत्वात् न ह्यति-
 प्रसक्तमवच्छेदकं, संयोगादौ तथात्वाददर्शनात्, किन्तु
 वह्णावार्द्धेभ्यनप्रभववह्नित्वं धूमसम्बन्धितावच्छेदकं तादृ-
 शञ्च व्याप्यमेव ।

पक्षे साध्यनिर्णयात् प्रागसम्भवीत्यनुशये न द्वितीयम्,
 अयमालोको धूमो वेत्यादौ विशिष्यसन्देहेऽपि सामा-
 न्यतोऽवच्छेदकरूपवत्त्वनिर्णयः सम्भवत्येवेति हृदयम् ।
 अत्रावच्छेदकत्वं नान्यूनवृत्तित्वम् अन्यूनानतिरिक्त-
 वृत्तित्वं वा, वह्णादौ साध्ये मेयत्वादावतिप्रसङ्गात्
 धूमत्वादावप्रसङ्गाच्च, किन्त्वनतिरिक्तवृत्तित्वं तच्च यद्यपि
 न तदभाववदवृत्तित्वं, गुणवान् सत्त्वादित्यत्र सत्तात्वे-

सामानाधिकरण्यरूपेत्यत आह, साध्येति । प्रागिति । तथाच
 पक्षे साध्यानिर्णयेऽपि यदनुमितिर्मृग्यते तत्र स्यादिति भावः ।
 न तु भिन्नसाधनाभिप्रायेण तद्योजनीयं, भिन्नप्रकारकसाध्यनिर्ण-
 येऽपि यदनुमानमादायापि तथोपपत्तेरिति । नन्वयमालोको
 धूमो वेत्यादौ धूमत्वालोकत्वादेरवच्छेदकस्यानिर्णयात् कथं तत्रा-
 नुमितिः, कथं वा तेनैव मीमांसकमतनिराकरणं इत्यत आह,

ऽतिप्रसङ्गात्, न च कर्मादिवृत्तित्वावच्छेदेन गुणसामानाधिकरण्याभाववत्यां सत्तायां वर्तमानत्वान्न तथा, तथा सति विशिष्टसत्तात्वे प्रागुपदर्शितदिशा च धूमत्वादावव्याप्तिप्रसङ्गात्, तथापि अतिरिक्ते यद्वर्माविशि-

अयमालोक इति । सामान्यत इति । (१) साध्यसामानाधिकरण्यावच्छेदकरूपवत्त्वेन तयोर्निर्णयादित्यर्थः । विशिष्टेति धूमत्वत्वेनालोकत्वत्वेन सन्देहेऽपीत्यर्थः । सामानाधिकरण्यावच्छेदकविशिष्टवान् पर्वतोऽयमित्येव परामर्शाभ्युपगमादिति भावः । आद्ये मेयत्वेति उभयत्राह, धूमत्वेति । सार्वभौममतमाशङ्क्य निराकुरुते, न चेति । न च तथा न तदभाववदवृत्तित्वम् । अथ तन्मते विशिष्टं तावदतिरिक्तमेवेत्यत आह, प्रागिति । धूमावयवे धूमेन वज्रिसामानाधिकरण्यमिति प्रतीतेर्धूमेऽपि तदभावसत्त्वात् धूमत्वस्य तथात्वं व्याहतमित्यर्थः । अतिरिक्त इति । अतिरिक्तत्वावच्छेदेनेत्यर्थः, तेन धूमवान् वज्जेरित्यादौ कस्यचिदतिरिक्तस्य जलत्वादेर्वज्रत्वविशिष्टवज्रधरधिकरणावृत्तित्वेऽपि धूमाभावस्य तथाविधस्य वज्रत्वविशिष्टवदयोगोलकवृत्तित्वान्नातिव्याप्तिः । केवलान्वयिनि तु साध्यसामानाधिकरण्याभाववान् गगनादिरेव (२) बोध्यः, अत्र चावृत्तित्वमित्यत्रापि वृत्तित्वसामान्याभावो बोद्धव्यः, तेन

(१) इल्लण्ड पुस्तकालयस्य पुस्तके—सामान्यत इत्यादि परामर्शाभ्युपगमादिति भाव इत्यन्न पाठो नास्ति ।

(२) इं पुस्तके—इति बोद्धव्यम् ।

ष्टहेत्वधिकरणवृत्तित्वं न वर्तते, तत्त्वं साध्यासमानाधिकरणावृत्तित्वविशिष्टाधिकरणवृत्तित्वसामान्यकत्वं स्वविशिष्टाधिकरणावृत्ति-यावत्साध्यासमानाधिकरणत्वमिति तु फलितार्थः । सत्तात्वविशिष्टसत्ताधिकरण-कर्मादिवृत्तित्वस्य साध्यासमानाधिकरणे कर्मत्वादौ

रासभादिनिष्ठस्यायोगोलकवृत्तित्वविशेषस्य धूमाभावादावभावेऽपि न क्षतिः । ननु सार्वभौममते सत्ताया अप्यतिरिक्तत्वं गुणावच्छेदेन द्रव्यत्वसामानाधिकरण्याभाववत्त्वात्, तथाच द्रव्यं गुणकर्मान्यत्वे सति सत्त्वादित्यादौ गुणकर्मान्यसत्तात्वावच्छिन्न-सत्ताधिकरणवृत्तित्वस्य तत्र सत्त्वादव्याप्तिरित्यत आह, साध्यासमानाधिकरणेति । तथाचातिरिक्तत्वं साध्याधिकरणानधिकरणत्वमेव भेदघटितं, तच्च तत्र नास्तीति नाप्रसङ्गः । एतत्समन्वयस्तु वङ्गासमानाधिकरणादिषु(१) न वर्तते एव धूमत्वविशिष्टाधिकरणवृत्तित्वसामान्यमिति बोध्यं, (२) अवृत्तिरित्यत्र तादृशवृत्तित्वसामान्याभावो बोध्यः, स्वं लक्ष्यत्वेनाभिमतम्, सामान्यपदप्रयोजनं तूक्तमेव प्राक् । ननु साध्यासमानाधिकरणावृत्तित्वेन वृत्तित्वस्याधिकस्य प्रवेशेन गौरवादाह, स्वविशिष्टेति । अन्यत्सर्वे व्याख्यातमेव । द्रव्यं सत्त्वादित्यत्रातिव्याप्तिं खण्डयन्नाह, सत्तात्वेति । विशिष्टसत्त्वे हेतावव्याप्तिं खण्डयन्नाह, कर्मा-

(१) इं, पुस्तके—वङ्गासमानाधिकरणवृत्तित्वाददिषु ।

(२) इं, पुस्तके—इति दिशाबोद्धव्यः ।

सत्त्वान्नातिप्रसङ्गः कर्मादन्यत्वविशिष्टसत्ताश्रयश्च न कर्मादिरिति नाप्रसङ्गः, एवञ्च मेयत्वादेरपि केवला-
न्वयिसामानाधिकरण्यावच्छेदकत्वोपपत्तिः । यत्तु वृत्ति-
मत्त्वादिकमेव तत्र व्याप्तिस्तद्ग्रहस्तु मेयत्वादिनेति
तन्न, व्याप्तिविरहिष्टवृत्तितया गृह्यमाणेन रूपेण व्याप्ति-
ग्रहासम्भवात् अन्यथा अतिप्रसङ्गात्, साध्यतावच्छेदक-

दन्यत्वेति । एवम् ईदृशावच्छेदकत्वनिर्वचने । मेयत्वादेरिति,
इदं वाच्यं मेयत्वादित्यादौ, मेयत्वविशिष्टमेयाधिकरणावृत्त्येव
वाच्यत्वासमानाधिकरणं (१) गगनादिकं यावदिति मैथिलमतं
दूषयन्नाह, यत्त्विति । तैरुक्तमपि मेयत्वं वैयर्थ्यादेव दूरीकृत्यवृत्ति-
मत्त्वमात्रमुक्तम्, अन्यथेति व्याप्तिविरहिष्टवृत्तितया गृह्यमाणेनापि
व्याप्तिग्रह इत्यर्थः । अतिप्रसङ्गादिति । वङ्गादौ साध्येद्रव्यत्वा-
दिनापि व्याप्तिग्रह आपद्यत इत्यर्थः । ननु कथमेतत् द्रव्यत्वस्या-
तिरिक्तवृत्तितया ग्रहणे व्यभिचारग्रहस्य बाधकस्य सत्त्वात्, मेयत्वे
तु न तथेति चेन्न, व्यभिचारास्फूर्त्तावप्यवच्छेद्याभाववृत्तितया
गृह्यमाणेनावच्छेदकत्वभावग्रहस्यानुभविकत्वादिति । न चाव-
च्छेद्याभाववृत्तित्वग्रहे व्यभिचारग्रह आवश्यकः, तस्य विभिन्न-
ग्रहसामग्रीकत्वादिति । साध्यतावच्छेदकेत्यादि । साध्यतावच्छेद-
कसम्बन्धविवक्षणप्रयोजनं तु समवायावच्छिन्नवह्निसाध्यकधूमाति-

सम्बन्धेन साध्याधिकरणे येन येन सम्बन्धेनावर्त्तमानत्वं,
हेतुतावच्छेदकसम्बन्धेन हेत्वधिकरणेऽपि तेन तेन
तथात्वं बोध्यम् ॥ १७ ॥

नीलधूमत्वादेर्वारणीयत्वे तु स्वसमानाधिकरण-
तादृशधर्मान्तराघटितत्वेन विशेषणीयं सामानाधि-
करण्योपादानाद्धूमप्रागभावत्वादिसंग्रहः, तदघटित-

व्याप्तिवारणम् । द्रव्य सत्त्वादित्यादौ साध्याधिकरणमध्यपतित-
महाकाले सम्बन्धसामान्येनावर्त्तमानं गगनादिकमेव, तच्च हेत्व-
धिकरणेऽप्यवर्त्तमानमेवेत्यत आह, येनेति(१) । तथाच गुणत्वादि-
कमादायैव तत्र नातिप्रसङ्गः । वक्त्रिमान् धूमादित्यादौ वक्त्राधि-
करणे समवायसम्बन्धेनावर्त्तमानस्य धूमावयवस्य समवाय-
सम्बन्धेन धूमाधिकरणे वर्त्तमानत्वादाह, हेतुतावच्छेदकसम्बन्धे-
नेति । तथाच तेन सम्बन्धेन धूमवति पर्व्वतादौ समवायेन
तस्यावर्त्तमानत्वमेवेति भावः । तथात्वमिति हेत्वधिकरणा-
वृत्तित्वमित्यर्थः ॥ १७ ॥

वारणीयत्वे त्विति । येषां मते पारिभाषिकं व्याप्यताव-
च्छेदकत्वमक्षुप्तमेव नीलधूमत्वस्य, किन्तु तथा प्रयोक्तुरधिकेनैव
निग्रह इति, तन्मते वह्निर्भावस्थलो न बोध्यः (२) स्वसमानाधिकर-
णेति । तथाच नीलधूमत्वे धूमत्वमेव तादृशो धर्मः, धूमेति । धूम-
त्वस्य प्रागभावावृत्तित्वेन व्यधिकरणत्वाद्विशिष्टाभावस्तत्राक्षुप्त इति

(१) इ, येन तेनेति ।

(२) इ, वह्निर्भावस्थलो वद्वः ।

त्वञ्च तदविषयकप्रतीतिविषयत्वं, स्वरूपसम्बन्धविशेष
एवावच्छेदकत्वम्, अतएव न ह्यतिप्रसक्तमवच्छेदक-
मित्यादिकमपि सङ्गच्छते, अन्यथातिप्रसक्ते अनति-
प्रसक्तत्वस्याप्रसक्तत्वेन तन्निराकरणायोगात्, विरुद्धयो-

भावः । ननु नीलधूमत्वस्य कथं धूमत्वघटितत्वं, नीलधूमत्वस्य
धूमत्वाजन्यत्वादित्यत आह, तदघटितत्वमिति । तदविषयकेति ।
प्रतीतिलौकिकालौकिकसाधारणी, नीलधूमत्वविषयकं यज्ज्ञान-
न्तदवश्यं धूमत्वमवगाहते, प्रमेयत्वेनापि तज्ज्ञानस्य धूमत्वविषय-
कत्वात्, धूमत्वादित्यस्य नीलधूमत्वस्याभावात् । न च धूमत्वेऽप्यव-
च्छेदकत्वव्याकोपः, धूमत्वस्यापि धूमत्वाविषयकप्रतीत्यविषयत्वेन
तदघटितत्वादिति (१) वाच्यम्, अन्तरपदेनैव तद्वारणात् तस्य च
स्वभिन्नार्थकत्वात् । मिश्रमतमुद्घाटयति, स्वरूपसम्बन्धेति । अत-
एवेति । यतएवानतिप्रसक्तत्वमवच्छेदकत्वं परित्यक्तमित्यर्थः ।
अन्यथा तदपरित्यागे, अयोगादिति तदभाववति तद्वत्त्वभ्रमस्या-
त्यन्तमसम्भावितत्वादिति, भ्रमखण्डनार्थमेव शब्दप्रयोगस्य सार्थ-
कत्वादिति, (२) गुणवत्सत्वादित्यत्र सत्तात्वस्यावच्छेदकत्वाभावं दर्श-
यितुमाह, विरुद्धयोरित्यादि । तथाच विरुद्धयोः साध्य-
साध्याभावयोः अधिकरणे एकसम्बन्धेन यद्विशिष्टो वर्तते स च

(१) इं, तदघटितत्वाभावादिति ।

(२) इं, गुणवत्सत्वात् इत्यतः सामानाधिकरण्यावच्छेदक इत्यर्थः एताव-
त्यर्थान्न नास्ति ।

र्भावाभावायोरधिकरणे एकस्यैकेन सम्बन्धेन वृत्ति-
विरुध्यते, अतस्तत्रावच्छेदकभेदापेक्षा, अतएव व्यभि-
चारिणि साध्यवदभावसामानाधिकरण्ययोर्विरुद्धयोरु-
पपादनायोपाधितदभाववच्छेदकावनुमन्यन्ते न्याया-
चार्याः । सत्तात्वन्तु गुणायभावस्येव गुणस्यापि न
सामानाधिकरण्यावच्छेदकं विरोधात् । अव्याप्यवृत्तेश्च
कपिसंयोगादेरधिकरणे वृक्षादौ तद-भावस्य संयोगेन
च वज्जेरधिकरणे महानसादौ समवायावच्छिन्नप्रति-
योगिताकतदभावस्य सत्त्वेनाविरुद्धत्वात् । वज्जिमति
च संयोगेन वर्तमानस्य धूमादेर्वज्जभावनति स्वाव-

धर्मी नोभयोरिकस्यापि सामानाधिकरण्यावच्छेदक इत्यर्थः ।
एकस्येति एकधर्मावच्छिन्नस्येत्यर्थः, तेन धूमवान् वज्जेरित्यत्र
वज्जेर्नानात्वेऽपि न क्षतिः । प्रत्यवयवव्यावृत्तिस्त्वग्रे स्वयमेव
स्फुटीकरिष्यति । अवच्छेदकस्यावश्यकत्वे परमेषामनुमितिं दर्श-
यति, अतएवेति । विरोधादिति । तथाच विनिगमनाविरहेण न
कस्याप्यवच्छेदकत्वमिति भावः । विरुद्धयोरित्यस्य फलमाह, अ-
व्याप्यवृत्तेरिति । ननु संयोगसंयोगाभावयोरवच्छेदकं शाखादिरूपं
भिद्यत एवेति विभिन्नावच्छेदकौ तौ दर्शयित्वाऽविरुद्धावच्छेदकौ
तौ दर्शयति संयोगेन चेति, अनयोस्त्वेकावच्छेदेनापि वृत्ति-
र्ध्येया । एकेन सम्बन्धेनेत्यस्य फलमाह, वज्जिमतीति । ननु तद्वज्ज-

यवे संयोगेनावर्त्तमानत्वाच्च तद्वृक्षत्वत्वधूमत्वादेर्न
साध्यसामानाधिकरण्यावच्छेदकत्वविरोधः । व्यभि-
चारधीरप्येतद्व्याप्तिबुद्धौ विरोधिन्येव तद्वर्म्मविशि-
ष्टस्य साध्यानधिकरणवृत्तित्वग्रहे तदवच्छेदेन साध्या-
धिकरणवृत्तित्वग्रहायोगात्, अस्तु वा एतन्मते
हेतुवृत्तिधर्मस्य साध्यसामानाधिकरण्यानवच्छेदक-
त्वमेव व्यभिचारः तद्धीरेव साक्षाद्विरोधिनी व्यभि-
चारान्तरधीस्तु परम्परयेति नीलधूमत्वादिकन्तु गौर-
वान्नावच्छेदकम्, एवञ्च लघुघटत्वादिकमेव सामाना-
धिकरण्यावच्छेदकं व्याप्तिः । न तु तत्सहचरितकम्बु-
ग्रीवादिमत्त्वादिकं, तेन च गुरुणापि रूपेण व्याप्तिग्रहे
कथायां हेतोरुपन्यासे वानुयोगः प्रकारान्तरव्याप्ति-
वादिनामपि समानः । एवं द्रव्यं रूपात् रसादित्यादौ

विशिष्टस्य साध्यानधिकरणवृत्तित्वग्रहेऽपि तदवच्छेदेन साध्या-
धिकरणवृत्तित्वग्रहो न दुर्घटः ग्राह्याभावास्पर्शादित्यत आह,
अस्तु वेति । परम्परयेतीति । एतदुन्नायकत्वेनेत्यर्थः । व्याख्यन्तर-
वादिनां साम्यमुद्घाटयति एवञ्चेत्यादिना, व्याप्तिग्रहे इति
स्वार्थपरार्थाभिप्रायेण परार्थस्थलेत्वाह, कथायामिति । प्रकारा-
न्तरं हेतुसामानाधिकरणेत्यादिरूपम्, अत्र मते दूषणमुद्घाट-
यितुं तुल्ययुक्त्या लाघवेनान्यत्राप्यवच्छेदकं निर्द्धारयति, एवमिति ।

सकलगुणसाधारणस्य गुणत्वस्य द्रव्यत्वादिसाधारणस्य गुणासमवेतत्वे सति द्रव्यसमवेतत्वस्य वैकस्यावच्छेदकत्वसम्भवे बहूनां रूपत्वादीनां न तत्त्वं विरुद्धधर्मद्वयाधिकरणयोश्च एकस्यैकेन सम्बन्धेन वृत्तौ कथं विरोधः, कथं वा द्रव्यत्वादौ साध्ये हेतुत्वेन विशिष्टरूपादेः प्रयोगः, तथा परामर्शाद्वानुमितिरिति विभावनौयम् ॥ १८ ॥

सर्वसाधारण्यायगुणत्वमपेक्ष्याह, द्रव्यत्वादीति । गुणासमवेतत्व इति । एतेन सत्ताव्यावृत्तिः विशेष्यदलेन कर्मत्वादिव्यावृत्तिः । न चात्र रूपासमवेतत्वादिभ्योऽपि सत्तावारणे विनिगमनाविरहात्तावतां गुणानां (१) नीलाद्यनुधावनेन च नानात्वावधारणे बहूनामपि हेतुत्वमापतितं, तथाच तदपेक्ष्य रूपत्वादिकमेव सम्यक्, गुणत्वस्य सामान्यत्वेऽप्यखण्डतया तुल्यत्वादिति वाच्यं, परम्परावच्छेदकत्वकल्पने विनिगमकतया सर्वसाधारणस्य गुणासमवेतत्वस्यैव सम्यक्तात् । अतएव तुल्यमपि काश्चयत्वादिकमपहाय शब्दाश्चयत्वमेवाकाशपदशक्यतावच्छेदकं स्वयमेव गुणटिप्यन्यां व्यवस्थापितम् । यद्वात्र वाकारोऽनास्थायां सर्वसाधारणं गुणत्वमेव पूर्वोक्तं सम्यगिति एतन्मतं दूषयति, विरुद्धधर्मद्वयेति । तादृशव्याप्तेरप्रयोजकत्वादित्यर्थः । (२) तथाच द्रव्यं सत्त्वादित्यत्र

(१) इं, नीलाद्यनुधावनेन च नानात्वावधारणे एतत् पाठो नास्ति ।

(२) इं, तथाचेत्यादि स्यादिति भाव इत्यन्तः पाठो नास्ति ।

अपरे तु यद्वर्माविशिष्टहेत्वधिकरणत्वं साध्याधिकरणताया अवच्छेदकं सधर्मो व्याप्तिः, ग्रन्थस्तु धूमस्य धूमवतः, धूमत्वं धूमवत्त्वं, वज्रेस्तु वज्रिमतस्त्वित्यादिप्रकारेण व्याख्येयः । अत्र चावच्छेदकत्वं न स्वरूपसम्बन्धविशेषः, विरुद्धदिक्कालावच्छिन्नवृत्तिकस्य न्यूनदेशकालवृत्तिकादेश्चाधिकरणतायां तदसम्भवात्तुल्यवृत्तिकधर्मद्वयाधिकरणत्वयोर्मिथोऽवच्छेद-

सत्तात्वमवच्छेदकं स्यादिति भावः । पूर्वोक्तमेवोद्घाटयति, कथं वेति । स्वार्थसाधारण्यायाह, तथेति ॥ १८ ॥

मिश्रोक्तं वस्तुतस्तु कल्पमुद्घाटयति, अपरे त्वित्यादि । गुणकर्मन्यत्वविशिष्टसत्तात्वसंग्रहाय, यद्वर्मेति । विरुद्धेत्यादि । विरुद्धत्वं देशे काले चान्वितं, तथाच विरुद्धदिगवस्थितयोर्विरुद्धकालावच्छिन्नयोः प्रतियोगितङ्गसयोश्च सामानाधिकरण्येन व्याप्तौ नैकाधिकरणत्वमपराधिकरणतावच्छेदकं, तदनवच्छेदकेऽपि तद्वत्त्वप्रसङ्गात् । एवं वज्रिमान् धूमादित्यत्र धूमाधिकरणं वज्रि-
धिकरणापेक्षया न्यूनं नित्यनिरूपितजन्यनिष्ठव्याप्तौ जन्यकालोऽपि न्यूनो बोध्यः । तुल्येति । एतद्रूपवान् तद्रसादित्यादौ परस्परवच्छेद्यावच्छेदकभावेऽन्योन्याश्रयः, तथाच कुतः स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वकल्पनास्त्विति (१) भावः । अत्र

(१) इ., अवच्छेदकत्वकल्पनेति ।

कभावस्य च नियन्तुमशक्यत्वान्नाप्यन्यूनवृत्तिकत्वं न्यून-
वृत्तिकधूमादेरव्याप्यतापत्तेः । किन्त्वनतिरिक्तवृत्तित्वं
स्वान्यूनवृत्तितत्त्वमिति यावत्, अतो न केवलान्वयि-
न्यव्याप्तिः, अत्र च यदन्यूनवृत्तिसाध्यं तत्त्वं स्वव्यापक-
साध्यसम्बन्धित्वपर्यवसन्नमपेक्ष्य गौरवं परमवशिष्यते
तच्च ग्रन्थकार एवाग्रे विवेचयिष्यत इत्याहुः ।

वदन्ति, अयमन्योन्याश्रय उत्पत्तौ ज्ञप्तौ वा नाद्यः तयोरजन्य-
त्वात् * नान्यः, एकतरग्रहाभावेऽपि सामान्यतोऽन्यतर-
ग्रहेऽवच्छेद्यावच्छेदकभावपरिच्छेदेऽविरोधात् । ज्ञाने तथात्वे-
ऽपि वस्तुस्थितावविरोधाच्चेति । वस्तुस्थितावेव ईदृशान्योन्याश्रयो
दूषणावहस्तान्त्रिकैरङ्गीक्रियते इत्यपरे समादधुः । स्वान्यूनेति ।
स्वं हेत्वधिकरणता, (१) तत्साध्याधिकरणताव्याप्तेर्हेतुवृत्तित्वाय-
बहुव्रीह्यनुधावनम् । अत इति । (२) एतादृशविवक्षणादित्यर्थः ।
विवेचयिष्यत इति । ग्रन्थकारो लाघवादन्योन्याभावगर्भेवेत्यादावि-
त्यर्थः । (३) ननु साधननिष्ठस्य साध्यसामानाधिकरण्यस्यावच्छेद-

* समकालीनयो रूपरसयोः परस्परं स्वजन्यजन्यत्वरूपापादकेन स्वस्य
स्व पूर्ववर्तिपूर्ववर्तित्वापादनरूपो य उत्पत्तावन्योन्याश्रयः अवच्छेद्यावच्छेदकभाव-
कल्पने तादृशस्य अभावादिति भावः ।

(१) इ, तत्साध्याधिकरणता इति नास्ति ।

(२) इ, एतादृशविवक्षणादित्यर्थ इत्यादि ग्रन्थकारः इत्यन्नं नास्ति ।

(३) इ, अन्योन्याभावगर्भेवेत्यादावित्यर्थः ।

अथवा यत्सामानाधिकरण्यावच्छेदकावच्छिन्नं यस्य स्वरूपं तत्तस्य व्याप्यं, वङ्गिसामानाधिकरण्यं हि धूमे धूमत्वेनावच्छिद्यते, सौपाधौ तूपाधिना । अतएव साधनतावच्छेदकभिन्नेन येन साधनताभिमतं साध्य-सम्बन्धोऽवच्छिद्यते, स एव तत्र साधने विशेषणमुपाधिरिति वदन्ति ॥ १६ ॥

उपाधिनेति । विशेषणतामापन्नेनोपाध्यनुप्रवेशेनेति यावत्, वङ्गावार्द्धेन्धनप्रभववङ्गित्वेन रासभार्द्धेन्धनादौ च तथाविधवङ्गिविशिष्टत्वेन धूमसम्बन्धेऽवच्छिद्यमाने तथाविधवङ्गेरप्यनुप्रवेशात् रासभत्वादिकन्तु निविशते न वेत्यन्यदेतत् । अत्र चेदं स्नेहवत् निःस्नेहं वा

कत्वमुपाधेर्व्यधिकरणत्वादसम्भवीत्यत आह, विशेषणतेति । तथाच विशेषणतया तस्य तदुपपत्तिरिति भावः । ननु रासभादौ तथाविधवङ्गिसामानाधिकरणत्वमवच्छेदकं, तत्र च उपाधिस्तथाविधवङ्गेः साक्षाद्विशेषणत्वमनुपपन्नमित्यत आह, उपाधीति । अनुप्रवेशे वैलक्षण्यमाविष्कर्तुमाह, वङ्गावित्यादि । आर्द्धेन्धनप्रभववङ्गित्वे आधारतयाऽनुप्रवेशः, इतरयोस्तु सामानाधिकरण्येनेति आर्द्धेन्धने च कदाचिज्जनकत्वेनाप्यनुप्रवेशो घटत इति तस्य पृथगुक्तिः । ननु तद्विशिष्टरासभत्वेन सम्बन्धेऽवच्छिद्यमाने रासभत्वस्य वैय-

स्पर्शादित्यत्र विनाप्युपाधिप्रवेशं शीतत्वेन शीतान्यत्वेन वा साध्यासमानाधिकरणतया साधनव्यापकतया वा स्वयमनुपाधिना केवलेन विशेषणीभूय वा शीतान्य-
स्पर्शत्वेन चोपाधिना स्वत एव स्पर्शे साध्यसम्बन्धोऽव-
च्छिद्यत इत्युपाधिनैवेति नियमे न तात्पर्यं परन्तु
शुद्धस्य साधनतावच्छेदकस्यानवच्छेदकतामात्रे यत एव

रथादाह, रासभत्वादिकमिति । अन्यदेतदिति । तथाप्यनुप्रवेशे-
ऽपि न हानिरिति भावः । अत्र चेति । न तात्पर्यमित्यने-
नान्वयिसाध्यासमानाधिकरण्येन साधनव्यापकतया चानुपाधि-
त्वावतारणाय उदाहरणद्वयं, साध्यासमानाधिकरणतयेत्याद्ये,
साधनव्यापकतयेत्यन्ये, एतद्वयं स्वयमनुपाधिरित्यत्र (१) हेतुः,
केवलेनेति । शीतत्वेन विशेषणीभूय वेति, शीतान्यत्वेन (शीतान्यत्वस्य
स्पर्शत्वे विशेषणत्वादिति भावः,) शीतान्यस्पर्शत्वेन चेति चकार-
स्त्वर्थः । स्वत एवेत्येवकारेण विशेषणत्वं व्यवच्छिन्नं, यद्यप्य-
स्योपाधेर्न शुद्धसाध्यव्यापकता स्नेहाभावस्य साध्यस्य (२) गुणा-
वृत्तित्वात्तथापि पृथिवीस्पर्शजलान्यतरत्वावच्छिन्नसाध्यस्य व्याप-
कता बोध्या । ननु अत्र प्रथमे तथास्पर्शनिष्ठसम्बन्धितायां
शीतत्वमवच्छेदकं तथा जलत्वविशिष्टस्पर्शत्वमप्यस्तु, जलत्वस्य च
उपाधित्वमुपपदमेव, द्वितीये च शीतान्यस्पर्शत्वेनावच्छिद्यमाने

(१) इ, स्वयमनुपाधिनेत्यत्र ।

(२) इ, द्रव्यादिबृत्तित्वादिति ।

अतएव चतुष्टयः ।

अतएव च साधनाव्यापकत्वे सति साधनाव-
च्छिन्नसाध्यव्यापकत्वं लक्षणं ध्रुवं, व्यभिचारिणि-

सोपाधौ साधनतावच्छेदकातिरिक्तं नियतमवच्छेदकम्,
अतएव तद्विशेषस्ततोपाधिरिति वदन्तीत्याह ॥ १६ ॥

अतएवेत्यादि । अत्रावच्छेदकत्वं सामानाधिकरण्येन
तत्त्वञ्चान्यूनवृत्तित्वं व्यापकत्वमिति यावत्, तच्चाधि-

आर्द्रेभ्यनप्रभववक्त्रवत्तत्र ग्रीतान्यस्पर्शोऽप्यनुप्रविष्टः, स चोपाधि-
रेव, तृतीये तु उपाधिनैवावच्छिद्यत इत्यत्र न कापि क्षतिः
रिति चेन्नैवम्, उपाधिनैवावच्छिद्यत इति नियमेऽनुप्रविष्टो-
पाधित्वस्य यद्यवच्छेदकत्वव्यापकत्वं, तदा प्रथमे व्यभिचारो
बोध्यः । अथानुप्रविष्टावच्छेदकत्वं व्याप्यं, उपाधित्वं व्यापकं,
तत्र द्वितीये व्यभिचारो बोध्यः । अथावच्छेदकोपाधित्वं व्याप्यं,
अनुप्रविष्टं व्यापकं, तत्र तृतीयमिति यावत् । तद्विशेषः साधनता-
वच्छेदकातिरिक्तसाध्यसम्बन्धितावच्छेदकविशेषः, तेन शीतत्वा-
दिव्यावृत्तिः ॥ १६ ॥

ननु साधननिष्ठसाध्यसम्बन्धिताया व्यधिकरणस्योपाधेः (१)
कथमवच्छेदकत्वमित्यत आह, सामानाधिकरण्येनेति । तथाच
यत्सामानाधिकरण्यमवच्छेदकमित्यर्थः । यद्वा सामानाधिकर-

साधने एकत्र साध्यतदभावयोर्विरोधेनावच्छेदकभेदं
विना तदुभयसम्बन्धाभावादवश्यं साध्यसम्बन्धिताव-
च्छेदकमस्ति, तदेव च साधनावच्छिन्नसाध्यव्यापकं

करणान्तर्भावेन तेन साध्यविशिष्टसाधनतावच्छेदकाव-
च्छिन्नसाधनवत्त्वव्यापकाधिकरणताकत्वं पर्यवस्यति,
निरुक्तविशिष्टसाधनव्यापकत्वमिति तु निष्कर्षः ।
इत्यञ्च सत्ताद्येकव्यक्तिकहेतुनिष्ठद्रव्यत्वादिसामानाधि-
करण्यव्यापक-सामानाधिकरण्यप्रतियोगिनि-घटत्वादौ

एतेनेति, न तु शाखादिवह्नयधिकरण्येनेति भावः । तत्त्वमवच्छे-
दकमित्यर्थः । ननु सम्बन्धितोपाध्योर्वैयधिकरण्यात् कथमवच्छेद्या-
वच्छेदकभाव इत्यत आह, तच्चेति । तथाच सम्बन्धितायदधि-
करणान्तर्भावेन उपाधिस्तदधिकरणान्तर्भावेन तद्वयोरेव व्याप्तिः ।
इदमेव दर्शयति, तेनेत्यादिना । अथवा तथापि द्रव्यं सत्त्वादि-
त्यत्र घटत्वादावतिव्याप्तिः, घटत्वसामानाधिकरण्येऽपि तादृश-
सामानाधिकरण्यव्यापकत्वादित्यत आह, तच्चेति । तथाच
साध्यसम्बन्धिताधिकरणं यद्विशिष्टसाधनं तद्वत्त्वमवच्छेद्यमित्यर्थः ।
साधनवत्त्वव्यापकाधिकरणताकत्वमित्यधिकरणद्वयप्रवेशे गौरवा-
दाह, निरुक्तेति । साधनतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यविशिष्टसाधन-
व्यापकमित्यर्थः । इत्यञ्चेति । अधिकरणान्तर्भावेन व्यापकत्वं
इत्यर्थः । द्वितीयव्याख्यायामेतस्य स्वातन्त्र्येण निरासो बोध्यः ।

साधनाव्यापकं तत्रोपाधिः, अतएव व्यभिचारे चाव-
श्यमुपाधिरिति सङ्गच्छते, अन्यथा व्यभिचारादेव
तत्तागमकत्वेन व्यभिचारित्वेन न तदनुमानमप्रयो-
जकत्वात् ॥ २० ॥

नातिप्रसङ्गः, न वा द्रव्यं जन्यत्वे सति सत्त्वादित्यादौ
द्रव्यत्वविशिष्टसत्ताद्यव्यापके स्पर्शवत्त्वादावप्रसङ्गः, निः-
स्नेहं स्पर्शात्, द्रव्यं सत्त्वादित्यादौ शीतस्पर्शान्यत्व-
रूपान्यत्वादेर्वारणाय । तत्वेत्यादि । तत्र साध्यविशिष्टे

एकव्यक्तीति । विभिन्नव्यक्तिके न्यूनवृत्तिसामानाधिकरण्यस्या-
धिकवृत्तिसामानाधिकरण्याव्यापकत्वमिति स्फोरयितुम् साधन-
तावच्छेदकावच्छिन्नस्य फलमाह, न वेति । शीतस्पर्शान्यत्वेत्यादि-
निःस्नेहं स्पर्शादित्यत्र शीतस्पर्शान्यत्वस्य साधनव्यापकतया सर्व-
सम्मतम् एवानुपाधित्वं, रूपान्यत्वस्य तु साधनाव्यापकत्वेऽपि द्रव्यत्वा-
भावविशिष्टसत्तावति स्पर्शादौ सत्त्वेन विरोधाभञ्जकतया (१) एत-
न्मत एवानुपाधित्वमिति । (२) सामानाधिकरण्येनेति सामानाधि-
करण्यप्रत्यासत्त्याव्यावर्त्तकं साध्यविशिष्टसाधनभेदकं, तथाच शीत-
स्पर्शान्यत्वरूपान्यत्वयोर्भेदकत्वाभावान्नातिव्याप्तिरिति भावः, तेन
घटव्यधिकरणस्य घटत्वस्य तद्व्यावर्त्तकस्यापि वैलक्षण्यं सूचितम् ।

(१) इं, विरोधात्तद्व्यञ्जकतया ।

(२) इं, सामानाधिकरण्येनेत्यादि नातिव्याप्तिरिति भाव इत्यन्तं नास्ति ।

साधने विशेषणं साध्याभावविशिष्टात्साधनात् सामा-
नाधिकरण्येन व्यावर्त्तकं साध्याभावविशिष्टनिरुक्त-
साधनवदवृत्तीति यावत्, एवञ्च द्रव्यं सत्त्वादित्यत्र
सत्ताया अभेदेऽपि गुणकर्मन्यत्वेनाव्याप्तिः । नापि
द्रव्यं कर्माण्यत्वे सति सत्त्वादित्यत्र गुणान्यत्वादौ,
इत्यञ्च साधनतावच्छेदकस्यानवच्छेदकत्वद्योतनाय परं
तद्भिन्नत्वमुक्तं, न तु विवक्षितमेव तत् वैयर्थ्यात्, इदं
दधि जन्यं वा दध्न इत्यादौ दधित्वाद्यव्याप्तेश्च ।

नन्वेकस्य हेतोः कथं साध्यतदभावविशिष्टस्वस्मात् स्वस्य व्यावर्त्तक-
त्वमित्यत आह, * साध्याभावविशिष्टेति । निरुक्तं साधनताव-
च्छेदकावच्छिन्नम्, इदमेव विशदयति, एवमिति । निरुक्तस्य
व्यावृत्तिमाह, नापीति । इत्यञ्चेति । अतएव सामञ्जस्ये इत्यर्थः ।
अनुकूलत्वमुक्त्वा प्रतिकूलत्वमप्याह, इदमिति । साध्यञ्च नोपाधि-
रित्यत आह, जन्यं वेति । न चात्र विवक्षायां जातिमान् मेयत्वा-
दित्यादौ जात्यभाववति मेयत्वाधिकरणे समवायसम्बन्धेन वृत्ते-

* विशेषणमिति तथाच साध्यविशिष्टसाधनं साध्याभावविशिष्टसाधनात्
भिद्यते उपाधिसामानाधिकरण्यमित्यर्थः, तेन स्नेहाभावविशिष्टस्पर्शस्य साध्या-
भावरूपस्नेहविशिष्टस्पर्शभेदे साध्यशीतस्पर्शान्यत्वसामानाधिकरण्यादिति हेतु-
व्यभिचारो शीतस्पर्शे शीतस्पर्शान्यत्वसामानाधिकरण्यं तेन साध्याभावरूपस्नेह-
विशिष्टस्पर्शभेदे इति न शीतस्पर्शान्यत्वमुपाधिरिति रूपान्यत्वमप्येवं, ननु तथापि
द्रव्यं सत्त्वादित्यत्र गुणकर्मन्यत्वं नोपाधिः स्यात्, द्रव्यत्वविशिष्टसत्वे द्रव्यभेदविशिष्ट-
सत्त्वभेदाभावादित्यत आह । साध्येति ।

यद्वा, प्रकृतसाधनतावच्छेदकानवच्छेद्यप्रकृतसाधननिष्ठ-
साध्यसम्बन्धितावच्छेदकत्वं पूर्वदलार्थः, अनवच्छेदक-
त्वञ्च तस्य साध्याभावविशिष्टसाधनवृत्तितया तद्विशि-
ष्टसाधनस्य साध्याभाववद्वृत्तित्वेन साध्याभाववतस्त-

रप्रसिद्धेः सत्त्वाद्युपाधावव्याप्तिः, सिद्धान्तलक्षणोक्तखण्डशः प्रसिद्धा-
वेव सुलभत्वादिति, साध्याभावविशिष्टसाधनाऽधिकरणत्वव्यापकी-
भूततत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रतियोगीति(१)तद्वलार्थ-
इत्यपि केचित् । अत्र च तत्सम्बन्धः साध्यविशिष्टसाधनव्यापकता-
घटकसम्बन्धाः बोध्याः । साधनतावच्छेदकभिन्नेनेति (२) सार्थकी-
कर्तुमाह, यदेति । पूर्वकल्पे तत्र विशेषणमित्यस्य(३) साध्याभाव-
विशिष्टसाधनवद्वृत्तितया व्याख्यातस्य बलादेव सङ्केतुलनिरासः ।
अत्र तु यथा व्याख्येयस्य सङ्केतावपि सत्त्वादाह, प्रकृतसाधनता-
वच्छेदकेत्यादि । तथाच सङ्केतौ साधनतावच्छेदकावच्छेद्या साध्य-
सम्बन्धितेति तन्निरासः । तस्य साधनतावच्छेदकस्य । ननु द्रव्यं
गुणकर्मण्यत्वे सति सत्त्वादित्यादौ गुणकर्मण्यसत्तात्वस्य द्रव्य-
त्वाभावविशिष्टसत्तावृत्तितया विवक्षितस्य सत्त्वात्, गुणकर्मण्य-
सत्त्वादावतिव्याप्तिरित्यत आह, तद्विशिष्टेति । साधनतावच्छेदक-
विशिष्टेत्यर्थः (१), तथाच गुणकर्मण्यसत्तात्वविशिष्टस्य न साध्या-
भाववद्वृत्तित्वमिति भावः । ननु तथापि विशिष्टस्य अनतिरिक्त-

(१) इं, तद्विदलार्थः । (३) इं, पूर्वकल्पविशेषणमित्यतः ।

(२) इं, भिन्नेति । (४) इं, साधनतावच्छेदकविशिष्टेत्यर्थः एतत्पाठो नास्ति ।

द्विशिष्टसाधनवत्त्वेनेति यावत्, एतेन धूमवान् मेयवत्
 इत्यादौ मेयानवच्छेद्यसाध्यसम्बन्धाप्रसिद्धिः, गुणवद्-
 गुणकर्मन्यत्वे सति जातिमत्त्वादित्यादौ जातित्वघट-
 कनित्यत्वादेर्वैयर्थ्येन विशिष्टस्यानवच्छेदकतया गुण-
 कर्मन्यत्वादेरुपाधितापत्तिश्चेति निरस्तम्, अवच्छेद-
 कत्वञ्च सामानाधिकरण्येन, तथाच साध्यविशिष्टस्य
 साध्यसम्बन्धितानवच्छेदकसाधनतावच्छेदकावच्छिन्नसा-
 धनस्य व्यापकत्वमर्थः पर्यवस्यति, उपदर्शितशीत-

त्वात्तद्दोषतादवस्थ्यम् इत्यत आह, साध्याभाववत् इति । अत्र
 यद्यपि विशिष्टस्यानतिरिक्तत्वेन साध्याभाववत्यपि गुणादौ सत्ता-
 वत्त्वेन तद्विशिष्टसत्तावत्त्वं, तथापि तथा प्रत्ययाभावान्न (१) तथा-
 त्वमिति । एतेन ईदृशावच्छेदकत्वस्याविवक्षणेन । ननु तथापि
 बहूनां मेयानाम् अवच्छेदकत्वमपेक्ष्य एकमेव लघु केवलान्वयि-
 मेयत्वमवच्छेदकं वक्तव्यं, तथाच तदनवच्छेद्या सम्बन्धिता मेयवति
 वर्तत एव । यद्वा स्वानवच्छेदकतत्कत्वं वाच्यं, तथाच यत्किञ्चिन्मेये
 स्वानवच्छेदकं सुलभमिति तस्यानुयोगितया तदंशे न सामान्या-
 भावप्रवेश इत्यत आह, गुणवदिति । अत्र च जातित्वस्य समवेत-
 त्वगर्भतया तन्मात्रस्यैव सम्यक्त्वमित्यभिप्रायः, द्रव्यं सत्त्वादित्यादौ
 न्यूनवृत्तिघटत्वादावतिव्याप्तिवारणायाह, तथाचेति । साधनताव

(१) इ, प्रत्ययाभावादेवा तथात्वम् ।

स्पर्शान्यत्वादिवारणाय, तत्रेत्यादि । तत्र साधनताव-
च्छेदकविशिष्टे साधने, विशेषणं साध्यशून्याद्यावृत्त्यौ-
पयिकं, यत्सामानाधिकरण्यविशिष्टप्रकृतसाधनवत्त्वं
साध्याभाववति न वर्तत इति यावत्, साध्याभाव-
विशिष्टप्रकृतसाधनाधिकरणसामान्यात् साध्यविशिष्ट-
प्रकृतसाधनाधिकरणसामान्यस्य व्यावर्त्तकमिति समु-
दयार्थनिष्कर्ष इत्याहुः ।

च्छेदकभिन्नेनेति सार्थकीकर्त्तुं चरमदलं सङ्केतसाधारणं व्याचष्टे ।
तत्रेति । व्यावृत्त्यौपयिकं साध्याभाववतः । यदिति, यत्पदमुपाधि-
परम् । प्रकृतेति, साधनतावच्छेदकावच्छिन्नमित्यर्थः । तेन द्रव्यं
कर्मान्यत्वे सति सत्त्वादित्यादौ गुणान्यत्वेनाव्याप्तिः निष्कृष्टं
कल्पान्तरमाह, साध्याभावेत्यादि । पूर्व्वकल्पस्य निष्कर्षोऽयमि-
त्यन्ये । प्रकृतेति, साधनतावच्छेदकावच्छिन्नेत्यर्थः ।

तेन द्रव्यं कर्मान्यत्वे सति सत्त्वादित्यादौ गुणान्यत्वस्य संग्रहः,
द्रव्यंसत्त्वादित्यादौ गुणान्यत्वस्य द्रव्यत्वाभाववद्गुणव्यावर्त्तकत्वादाह,
सामान्यादिति । तथाच कर्माव्यावर्त्तकत्वेन (१) न तत्रातिव्याप्ति-
रिति । प्रकृतेति, साधनतावच्छेदकावच्छिन्नेत्यर्थः । तेन द्रव्यं
जन्यत्वे सति सत्त्वादित्यादौ द्रव्यत्वविशिष्टसत्ताधिकरणसामान्या-

केचित्तु विशेषणं सामानाधिकरण्यं, तथाच सामानाधिकरण्यप्रत्यासत्त्या येनावच्छिद्यते अवच्छेदकीभूतसामानाधिकरण्यप्रतियोगीति यावत्, अवच्छेदकत्वञ्चेदमन्यूनानतिरिक्तवृत्तित्वं गुरोरप्युपाधिसामानाधिकरण्यस्याक्षतमेव । यद्यपि वायुः प्रत्यक्ष उद्भूतरूपवत्त्वादित्यत्र महान् अनित्यद्रव्यत्वादित्यत्र महत्त्वस्यानित्यद्रव्यसमवेतत्वस्य च वक्ष्यमाणलक्षणाक्रान्तस्योपाधेः

व्यावर्तकत्वेऽपि (१) स्पर्शवत्त्वेनाप्रसङ्गः । द्रव्यं सत्त्वादित्यत्र घटत्वादावतिव्याप्तिवारणाय सामान्येति ।

सार्वभौममतमवलम्बमान आह, केचित्त्विति । उपाधेर्हेत्ववृत्तित्वेन विशेषणत्वं न घटते इत्यत आह, सामानाधिकरण्यमिति । ननु तथाप्युपाधेः सम्बन्धितासामानाधिकरण्यमेतदेवाह, (२) तथाचेति । सामानाधिकरण्यस्य प्रत्यासत्तित्वे मानाभावादाह, अवच्छेदकीभूतेति । नन्ववच्छेदकत्वं स्वरूपसम्बन्धविशेषः, तच्चार्देन्धनप्रभववह्निमत्त्वस्यैव कल्प्यते, न त्वार्देन्धनप्रभववह्निसमानाधिकरणस्येत्यतः पारिभाषिकं, तदाह, अवच्छेदकत्वञ्चेति । अतएवाह, गुरोरिति । उद्भूतेति । वक्ष्यमाणलक्षणाक्रान्त्यर्थं अन्यथा प्रत्यक्षत्वाभावविशिष्टरूपवतां चक्षुरादीनामव्यावर्तकत्वेन महत्त्वस्यानुपाधित्वं स्यादिति । अत्रो-

(१) इ, न क्षतिः ।

(२) इ, सम्बन्धितासामानाधिकरण्याभावादाह ।

सामानाधिकरण्यं साध्यसामानाधिकरण्यन्यूनाति-
रिक्तवृत्ति, तथापि हेतुनिष्ठसाध्यसामानाधिकरण्यस्य
हेतुनिष्ठं यत्सामानाधिकरण्यमन्यूनानतिरिक्तवृत्ति-

पाधिसामानाधिकरण्यं साध्यसामानाधिकरण्यन्यूनवृत्त्यतिरिक्त-
वृत्त्यपि, प्रत्यक्षत्वसामानाधिकरण्यस्य गुणत्वादौ वर्तमानत्वात्तत्र
तदभावान्महत्त्वसामानाधिकरण्यस्य गगनत्वादौ विद्यमानत्वा-
त्तत्रैतदभावाह, हेतुनिष्ठेति । तथापीत्यादौ हेतुनिष्ठेत्यत्र हेतु-
तावच्छेदकावच्छिन्नहेतुर्वक्तव्य इत्यभिप्रायादुदाहरणान्तरमाह,
महानिति । अनित्यपदं वक्ष्यमाणलक्षणाक्रान्त्यर्थम् । तेन मह-
त्त्वविशिष्टद्रव्यत्ववति गगनादावनित्यसमवेतत्वस्यावर्तमानत्वेऽपि
न क्षतिः । अत्र हेतुनिष्ठसामानाधिकरण्यमित्युक्तेऽपि न
निर्वाहः, अनित्यद्रव्यत्वस्य द्रव्यत्वाभिन्नतया गगनावच्छेदेनापि
हेतौ महत्त्वसामानाधिकरण्यस्य विद्यमानत्वात्तदवच्छेदेन चोपा-
धिसामानाधिकरण्याभावादिति, अत्रापि यथाश्रुते उपाधिसामाना-
धिकरण्ये साध्यसामानाधिकरण्यन्यूनातिरिक्तवृत्त्येवाऽत्र महत्त्व-
सामानाधिकरण्यस्य गगनत्वादौ विद्यमानत्वात्तत्रोपाधिसामाना-
धिकरण्याभावादुपाधिसामानाधिकरण्यस्य रूपत्वादौ विद्य-
मानत्वात् साध्यसामानाधिकरण्याभावात्, तथापीत्यादिहेतुद्वय
एव हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नत्वं बोध्यम्, आद्यहेतुतावच्छेदकाव-
च्छिन्नत्वप्रयोजनन्तु उपदर्शितं, द्वितीयोदाहरणभागे द्वितीयस्य
तु द्रव्यं कर्माण्यत्वे सति सत्त्वादित्यादौ कर्मावच्छेदेनापि

तत्त्वं विवक्षितं सत्त्वनिष्ठद्रव्यत्वसामानाधिकरण्यं च तन्निष्ठकर्मान्यत्वसामानाधिकरण्यमतिरिक्तवृत्ति, गुणे तदभावावच्छेदकावच्छिन्नवृत्तिकत्वात्, पृथिवीत्वादि-सामानाधिकरण्यन्तु न्यूनवृत्ति, जलादौ तदवच्छेद-कावच्छिन्नवृत्त्यभावप्रतियोगित्वात्, साध्यव्यापकानां सङ्घेतावुपाधित्ववारणाय, साधनतावच्छेदकभिन्नेनेति तदनवच्छेदार्थकमित्याहुः ॥ २० ॥

हेतो गुणान्यत्वस्य सामानाधिकरण्यसत्त्वेऽपि नाव्याप्तिरिति, अन्यूनानतिरिक्तमित्यत्रानतिरिक्तत्वस्य प्रयोजनमाह, सत्त्वनिष्ठेति । गुण इति । तदभावो द्रव्यत्वसामानाधिकरण्याभावः । अन्यून-वृत्तित्वस्य फलमाह, पृथिवीत्वेति । जलादाविति । तदवच्छे-दकं द्रव्यत्वसामानाधिकरण्यावच्छेदकम् । ननु साध्यसम्बन्धि-तायाः साधनतावच्छेदकभिन्नत्वमेवेति, तस्मिन् दत्तेऽपि न वारण-मित्यत आह, तदनवच्छेदेति । (१) तथाच हेतुनिष्ठसाधनतावच्छे-दकानवच्छेद्यसाध्यसामानाधिकरण्यावच्छेदकत्वसमनियतं हेतु-निष्ठं यत्सामानाधिकरण्यावच्छेदकत्वतत्त्वमुपाधित्वमिति । नन्वी-दृशनियम एव कथं प्राभाकरमते निरटङ्कि, प्रत्यक्षो मूर्त्तत्वादित्यत्र मूर्त्तत्वं प्रत्यक्षत्वव्यभिचारिमूर्त्ते उद्भूतरूपव्यभिचारित्वात् इति व्यभिचारसाधकस्य मूर्त्तत्वादेरपरिग्रह इति ॥ २० ॥

(१) इ, तथाच इत्यादि उपाधित्वमित्यन्तपाठो नास्ति ।

अतएव च तत्र साध्यसम्बन्धितावच्छेदकरूप-
लक्षणा व्याप्तिः, साधनताभिमतं च कास्तीति स्फटिके
जवाकुसुमवदुपाधिरसावुच्यते, लक्षणन्तु साध्यसाधन-
सम्बन्धव्यापकत्वे सति साधनाव्यापकत्वं, विषम-

ननु सर्वत्र सोपाधौ सर्व्वेणोपाधिना साध्य-
सम्बन्धोऽवच्छिद्यत इति न नियमः, अयं प्रत्यक्षो मूर्त्त-
त्वादित्यादावुद्भूतरूपवत्त्वादेः तदसम्भवादित्यत आह,
अतएव च तत्रेति । यत एवोद्भूतरूपवत्त्वादेर्न तथात्व-
सम्भवः, अतएव तत्र तादृशनियमवादिमते इदं, लक्षण-
मिति, साधनाव्यापकत्वमिह साध्याभावविशिष्टसाधन-
व्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वं, तादृशसाधनासामाना-
धिकरण्यमिह पर्य्यवसितं, तेनोपदर्शितोद्भूतरूपवत्त्व-
व्युदासः । अथ प्रत्यक्षो द्रव्यत्वादित्यादौ घटत्वादा-
वतिव्याप्तिः, साध्यव्यापकत्वेन विशेषणे च स श्यामो
मित्रातनयत्वादित्यादौ शाकपाकजत्वादावव्याप्तिरत

आभाष्यमानलक्षणकर्तुस्तदलक्षणत्वमेवेति व्यञ्जयन्नाह, न-
न्विति । नन्वेतल्लक्षण एव यथाश्रुते कथं तन्निरास इत्यत आह, साध-
नाव्यापकत्वमिहेति, व्यापकत्वपर्य्यन्तप्रवेशे गौरवादाह, तादृशेति ।
तेनेति । प्रत्यक्षत्वाभाववति मूर्त्ते परमाण्वादावपि उद्भूतरूपस्य वर्त्त-

व्याप्तस्तु नोपाधिपदवाच्यः प्रवृत्तिनिमित्ताभावात्,
दूषकता च तस्य व्यभिचारोद्गायकतया । न च व्यभि-
चारोद्गायकत्वमेवोपाधित्वम्, अप्रयोजकसाध्यव्यापक-
व्यभिचारिणोऽरघ्युपाधित्वापत्तेरिति ॥ २१ ॥

इति तत्त्वचिन्तामणौ विशेषव्याप्तिः समाप्ता ।

उक्तं, साधनसम्बन्धेत्यादि । साध्याभावसम्बन्धिनि
विरुद्धस्य साध्यसम्बन्धस्यावच्छेदभेदं विनानुपपद्यमान-
स्यावच्छेदकीभूयोपपादनमुपाधिफलं तदसमर्थानाञ्चो-
पदर्शितोद्भूतरूपवत्त्वादीनां नोपाधिभावः सम्भवतीत्याह,
व्यभिचारिणोरिति । व्यभिचारः सपक्षविपक्षवृत्तित्वम् ।

अथ विपक्षगामित्वरूपव्यभिचारोद्गयनमेवोपाधिफलं

मानत्वेनेत्यर्थः । साध्यव्यापकत्वेनेति, साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न-
साध्यव्यापकत्वेनेत्यर्थः । नन्वीदृशविवक्षयैव कथमुद्भूतरूपादीनां
वारणमित्यनुशयान उत्तरग्रन्थं योजयन्नाह, साध्याभावसम्बन्धि-
नीति । तथाचोपाधावपि ईदृशफलवादीनां गुरूणां तदलक्ष्यमेव
तदुक्तव्याख्यानद्वयमदुष्टमिति भावः, विपक्षगामित्वरूपव्यभिचारे
तस्य विरुद्धसाधारणतया तथोक्तविरोधापादनं न घटत इत्यत
आह, व्यभिचार इति । विपक्षसमित्वोद्गयनं तृतीयाऽत एवेत्यनेन

तच्चोद्भूतरूपादीनामप्यस्तीत्यत आह, अतएवेति । यत एव साध्यसम्बन्धितावच्छेदकं रूपं व्याप्तिः, सोपाधौ तु स्वाभाविकं हेतुतावच्छेदकं न साध्यसम्बन्धितावच्छेदकम्, अतएव स्वसमीपवर्तिनि स्वसमानाधिकरणे व्यभिचारिणि हेतौ स्वनिष्ठसाध्यसम्बन्धितावच्छेदकरूपलक्षणव्याप्तिसंक्रामकतया साध्यव्याप्यस्यैवोपाधित्वमाचार्यैरनुमन्यत इत्याह, अतएवेति ।

साध्यन्यूनवृत्तावुपाधिव्यवहारं दूषणौपयिकरूपस्यावश्यं वाच्यतयोपाधिपदस्य योगरूढित्वव्यवस्थापनेन निराकुरुते, लक्षणन्विति । लक्षणं दूषणोपयिकं रूपम् ।

साध्येति । अत्र साध्यव्यापकमात्रं विवक्षितं, तावतैव साधनवृत्तितद्वातिरेकेण साध्यव्यतिरेकानुमानसम्भवात् । साधनवति व्यापकनिवृत्त्या साध्यसाधन-

तदनभिमतं च वर्णयन्नाह, अथेति । मणिकार एव अतएव तन्नये न प्रभाकरमतमुष्टम्भकीकृत्याचार्यमतमुपष्टम्भयतीति वर्णयन्नाह, अत एवेति । गुरुमते द्रव्यं सत्त्वादित्यत्र गुणकर्माण्यत्वमप्युपाधिः । आचार्यमते तु तस्य व्याप्यत्वाभावान्नेति विशेषो बोध्यः । इत्यञ्च साधनतावच्छेदकस्यानवच्छेदकत्वमादाय उपष्टम्भः व्यवहारं निराकुरुत इत्यन्वयः । नन्वनुपदमेव स्वनिष्ठव्याप्तिसंक्रामकत्वं लक्षणं

सम्बन्धनिवृत्तिसिद्धावर्थात्साध्यनिवृत्तिः । सिध्यतीति ।
 प्रकारान्तरप्रदर्शनाय परं तथाविधोक्तिः । रूढ्या न्यून-
 वृत्तावुपाधित्वव्यवहारं निरस्य योगेनाधिकवृत्तौ तन्निर-
 स्यति, विपक्षेति । प्रवृत्तिनिमित्तं यौगिकं व्यभिचारो-
 न्नायकत्वमेवेत्येवकारेण योगार्थानादरं सूचयति ।
 उपाधित्वम् उपाधिपदप्रवृत्तिनिमित्तम्, उपाधिता
 उपाधिपदवाच्यता, योगादरे तु लाघवात्साध्यव्यापक-
 तामात्रे रूढिरिति भावः ॥ २१ ॥

इत्यनुमानदीधितौ विशेषव्याप्तिः समाप्ता ।

कृतं, तत्कथमिदं लक्षणमित्यत आह, लक्षणमिति । प्रकारान्तरेति ।
 तथाचेष्टं व्यभिचारमनुमापयितुरेव तथा लक्षणमिति, तं उपाधि-
 व्यवहारं, ननु प्रवृत्तिनिमित्तत्वं यदि शक्यतावच्छेदकत्वं तच्चरूढि-
 विषयतावच्छेदकत्वस्यैवेति अत आह, प्रवृत्तिनिमित्तमिति । सूच-
 यतीति । तथाच तदनन्तरमेव तदुत्थानं घटत इति । ननु
 पदप्रवृत्तिनिमित्तव्यवस्थापने उपाधित्वव्यवस्थापनमसङ्गतमित्यत
 आह, उपाधित्वमिति । एवमग्रेऽपि । ननु अयोगादेरपि व्यभि-
 चारोन्नापकत्वमेव कथं परित्यक्तमित्यत आह, लाघवादिति ।

अथ व्याप्तिग्रहोपायः ।

तत्त्वचिन्तामणिः ।

सेयं व्याप्तिर्न भूयोदर्शनगम्या दर्शनानां प्रत्येक-
महेतुत्वात् आशुविनाशिनां क्रमिकाणां मेलकाभावात्,

अथ व्याप्तिग्रहोपायः दीधिति ।

व्याप्तिस्वरूपं निरूप्य परमतनिराकरणपूर्वकं स्वम-
तेन तद्ग्रहोपायमभिधातुं प्रथमं प्राभाकरमतमुपदर्श-
यति, सेयमित्यादिना । दर्शनानां प्रत्येकं वा हेतुत्वं
मिलितानां वा, मिलनमपि स्वरूपतो व्यापारतो वा
आद्ये दर्शनानामिति, द्वितीये आश्विति क्रमिकाणा-

मात्रपदेन तस्यैव व्यावृत्तिः, अप्रयोजकेत्यादिमूले तु तादात्म्येन
सङ्गमनीयमिति हृदयम् ॥ २१ ॥

इति महामहोपाध्यायकृष्णदाससार्वभौमसम्बलितायामनुमान-
दीधितिप्रसारिण्यां विशेषव्याप्तिः समाप्ता ।

अथ व्याप्तिग्रहोपायः प्रसारिणी ।

मूलीयप्राथमिकं प्राभाकरमतं सङ्गमयन् तदीयं सेयमिति
च व्याचक्षाण आह, व्याप्तीति । परमतनिराकरणपूर्वकमित्यभि-
धानक्रियाविशेषणं, तथाच तत्र (१) गतीति भावः ।

स्वरूपत इति । कार्याव्यवहितप्राक्काले स्वरूपेण सत्त्वमित्यर्थः ।

न च तावद्दर्शनजन्यसंस्कारा इन्द्रियसहकृता व्याप्ति-
धीहेतवः प्रत्यभिज्ञायामिन्द्रियस्य तथात्वकल्पनादिति
वाच्यं, समानविषये स्मरणे प्रत्यभिज्ञाने च संस्कारो
हेतुरतः कथं संस्कारेण व्याप्तिज्ञानं जन्येत, अन्यथाति-
प्रसङ्गः ॥ १ ॥

मपि स्थिराणामस्थिराणामपि सहोत्पन्नानां मिलन-
मस्तीत्युभयमुपात्तम् । तृतीयमाशङ्क्य निराकुरुते, न
चेति । व्यापकसाध्यसामानाधिकरण्यात्मिकायां व्याप्तौ
साध्यसामानाधिकरण्यांशस्य प्रथममेव गृहीतत्वाद-
गृहीतव्यापकत्वांशग्रहे सहचारदर्शनजन्यसंस्काराणां
हेतुत्वं वाच्यम् । तच्च न सम्भवति भिन्नविषयकत्वा-
दित्याह, समानेति । भ्रमस्त्वगृहीतभेदं ज्ञानद्वयं, न
तु वैशिष्ट्यावगाहीति भावः ॥ १ ॥

व्यापारत इति । तदानीमेव व्यापारसत्त्वमित्यर्थः । दर्शनाना-
मितीति । तथाच मूले प्रत्येकं व्यभिचारादेवाहेतुत्वमिति ।
तृतीयं व्यापारतो मिलनम् । सामानाधिकरण्यांशमादाय
मूलस्थं समानविषयकेत्यादि सम्भवत्येवेत्यतो व्याचष्टे । व्यापकेति ।
ननु समानविषयत्वेन संस्कारजनकत्वावधारणे रजतत्वगोचरेण
संस्कारेण कथं सम्बन्धावगाहनमित्यत आह, भ्रमस्त्विति । यद्यपि
रजतत्वगोचरः संस्कारः प्रायशस्तत्सम्बन्धगोचरः सम्भवत्येव, तथापि

किञ्च सम्बन्ध भूयो दर्शनं भूयःसु स्थानेषु दर्शनं, भूयसां वा दर्शनं भूयांसि वा दर्शनानि न तथा, एकत्र रूपरसयोर्द्रव्यत्वघटत्वयोश्च व्याप्तिग्रहात् एकत्रैव धारावाहिके तद्धीप्रसङ्गात्, भूयस्त्वस्य त्रिचतुरादित्वेनाननुगमाच्च । अपि च पार्थिवत्वलौहलेख्यत्वादौ शतशो दर्शनेऽपि व्याप्तिग्रहात्, तर्कसहकृतं तथेति चेत्तर्हि सहचारदर्शनव्यभिचारादर्शनसहकृतः स एव व्याप्तिग्राहकोऽस्तु आवश्यकत्वात्, किं भूयो

न तथा न व्याप्तिग्राहकं व्यभिचारदर्शनं व्यापारतया सहकारीति व्यभिचारादर्शनसहचार-

यत्र रजतत्वमात्रगोचरः संस्कारस्तन्मात्रांशे हेतुत्वात् उद्बोधकसमवधानं वा तत्रापि भ्रमो भवत्येवेत्यभिप्रायः । न च तथापि शुक्तिसन्निकर्षस्यैव तत्सम्बन्धभासकत्वमिति वाच्यम् । प्रकारत्वान्यथानुपपत्त्यैव प्रकारभानसामग्र्या एव सम्बन्धभासकत्वाभ्युपगमात्, संवादिप्रत्यभिज्ञायां च सम्बन्धसन्निकर्ष एव सम्बन्धभासक इति हृदयम् ॥ १ ॥

अग्रे तथेत्यस्यान्यथापि सत्त्वात् नकारसमवहितमेव पाठं गृह्णन् व्याचष्टे, न तथेति । सहचारदर्शनव्यभिचारादर्शनसहकृता इति भूलं तत्र व्यभिचारादर्शनस्यात्र हेतुत्वे तर्कोऽन्यथा सिद्ध इत्यत आह, व्यापारतयेति । तथाच व्यापारिणी नान्यथा

दर्शनेन न च तेन विना तर्क एव नावतरति, प्रथम-
दर्शनव्युत्पन्नस्य तर्कसम्भवात्, नचैवमेवास्तु तर्कस्य
व्याप्तिग्रहमूलकत्वेनानवस्थानात्, जातमात्रस्य प्रवृत्ति-
निवृत्तिहेत्वनुमितिजनकव्याप्तिज्ञानं तर्कं विनैवातो
नानवस्थेति चेत्तर्हि व्यभिचारात्, सोऽपि न व्याप्ति-

दर्शनसहकृतस्तर्क एव व्याप्तिग्राहकः भूयो दर्शनन्तु
क्वचित्तर्कप्रवृत्तावुपयुज्यत इति निर्गलितम् । नैया-
यिकमतमाशङ्क्य निराचष्टे, न चैवमिति । जात-
मात्रस्येति । तथाच तन्मूलको व्याप्तिप्रत्यक्षग्राहकतर्का-
वतार इति भावः । तर्हीति । न च व्याप्तिप्रत्यक्षं
प्रति तर्को हेतुस्तत्तु स्मरणमिति न व्यभिचारावकाशः,
विनानुभवं स्मरणस्यायोगात् । न च जन्मान्त-
रीणः सः जन्मान्तरेऽपि पर्यनुयोगतादवस्थ्यात्, अना-

सिद्धिरिति भावः । (१) प्रथमदर्शनेऽपीत्यादिफक्क्रिकार्थस्याव्यवहित-
प्रक्रान्तस्यानुकर्षणभ्रममवतारिकाव्याजेन निराकरोति, व्यभि-
चारादर्शनेत्यादि । वक्लिधूमव्याप्तिग्रहे किमायातं तत्राह, तन्मूलेति ।
व्याप्त्यन्तरेति । यद्यपि स्तनपानेष्टसाधनताघटितव्याप्तेर्धूमादिव्याप्ति-
ग्राहकत्वे मानाभावस्तथापि गृहीतायां तस्यां प्रतिबन्धिविधया

(१) इ, प्रथमदर्शने इत्यादि तन्मूलेति पाठः नास्तीति ।

ग्रहे हेतुः, न चैतद्बुद्धाववान्तरजातिरस्ति सामान्यप्रत्या-
सत्त्या सर्वोपसंहारादविनाभावग्रहः, सामान्यरूपता च
सकृद्वर्णनगम्येति भूयो दर्शनापेक्षेति चेन्न, सामान्यस्य
हि प्रत्यासत्तित्वं लाघवात् । न तु सामान्यतया ज्ञातस्य
तदनभ्युपगमाच्च ॥ २ ॥

न च काकतालीयत्वादिशङ्काव्युदासार्थं द्विती-
यादिदर्शनापेक्षेति वाच्यम् । द्वितीयादिदर्शनेऽपि
सङ्गातादवस्थ्यात् । न त्वनौपाधिकत्वज्ञानं व्याप्ति-
ज्ञाने हेतुः, तद्देशकालतत्वावस्थितघटादीनामुपाधि-
दित्वेन च परिहारः परतो विचारयिष्यते । न चेति ।
मानाभावात् तर्कस्य च हेतुत्वासिद्धेः, यदि चागृही-
तस्यागृहीतपुरोवर्त्तिसंसर्गस्य वा प्रत्यासत्तित्वेऽतिप्रसङ्ग-
स्तदा पुरोवर्त्तिनि तद्ग्रहो मृग्यतां न तु सामान्यत्वे-
नेत्याह, न त्विति ॥ २ ॥

कारणं विना कार्योत्पत्तिशङ्काविघटनमिति हृदयम् । परत
इति । अनादिसिद्धकार्यकारणाभावादिमूला इत्यत्रानादित्वेनान-
वस्थापरीहारः । (१) ननु सिद्धे तर्कस्य हेतुत्वे स्वर्गादाविव फल-
वैजात्यं कल्प्यतां तत्राह, मानाभावादिति । ननु तत्र तर्कस्य
हेतुतैव मानं तत्राह, तर्कस्य चेति । दोषकालीनशक्तिसन्निकर्षे

(१) इ, नन्वित्यादि तर्कस्य आप्रपाठो नास्ति ।

त्वशङ्कानिरासः कस्यचित् साधनव्यापकत्वज्ञानेन कस्यचित् साध्याव्यापकत्वज्ञानेन स्यात्, तच्च भूयो-दर्शनं विना नावतरतीति चेन्न, अयोग्योपाधिव्यतिरेकस्थानुमानाधीतज्ञानत्वेनानवस्थापातात् ।

अथ साध्यसाधनसहचरितधर्मान्तराणामुपाधित्व-संशये न व्याप्तिग्रहः, अतस्तेषामनुपाधित्वज्ञानं भूयो दर्शनाधीनसाध्याव्यापकत्वज्ञाने सतीत्येतदर्थं भूयो दर्शनापेक्षा अतएव यावता दर्शनेन तन्निश्चयस्तावद्भूयो दर्शनं हेतुरिति न वारसंख्यानियमो न वाऽननुगमः, यद्यपि चान्यस्य साध्यव्यापकत्वसाधनाव्यापकत्वसंशयो नान्यव्याप्तिग्रहप्रतिबन्धकस्तथापि तदाहितव्यभिचार-संशयः प्रतिबन्धक इति तद्विधूननमावश्यकमिति चेन्न, अयोग्योपाधिसंशयाधीनव्यभिचारसंशयस्य तथाप्यनु-च्छेदात्, स च न भूयोदर्शनान्नाप्यनुमानादित्युक्तम् ।

साध्यव्यापकत्वं साध्यसमानाधिकरणाभावप्रति-योगित्वं तद्ग्रहश्च साध्याधिकरणैकव्यक्तिवृत्तितया गृह्यमाणस्य तादृशव्यक्त्यन्तरग्रहं विना न सम्भवति,

सति शुक्तित्वं प्रमेयमिति स्मरणस्यापि न सामान्यजनाज्ञानमित्यत आह, अगृहीतपुरोवर्त्तीति ॥ २ ॥

अपि च भूयोदर्शनाहितसंस्कारो न वहिरिन्द्रियसह-
कारी तद्व्यापारं विनापि च सहचारादिज्ञानवतो
व्याप्तिग्रहात्, नापि मनस इन्द्रियादिवद्भूयोदर्शनजन्य-
संस्कारस्य तज्जन्यस्मरणस्य वा प्रमाणान्तरत्वापत्तेः,
तस्मात् परिशेषेण सकृद्वर्शनगम्या सा, तथा ह्युपाध्य-
भावो व्याप्तिः, अभावश्च केवलाधिकरणं तत्काल-
सम्बन्धो वा स्वप्रकाशरूपं तज्ज्ञानं वा, तच्च प्रथमदर्श-
नेनावगतमेव चक्षुरादिना न चाधिकस्तदभावोऽस्ति, न
च प्रतियोगिज्ञानमधिकरणादिज्ञानजनकं ये नोपाधि-

इति भूयोदर्शनापेक्षा तदाहितः, संस्कारो वहिरि-
न्द्रियमात्रस्य सहकारी मनसोऽपि वा आद्ये,
तद्व्यापारं विनेति । द्वितीये नापीति परिशेषात्साध्य-
साधनसम्बन्धग्राहकातिरिक्तानपेक्षग्रहकत्वात् उपाध्य-
भावग्राहकस्यापेक्षणीयत्वादसिद्धिं निरस्यति, तथा-

न सम्भवतीति अस्मिन्नधिकरणे तस्य विद्यमानत्वादेव
साध्याधिकरणान्तरग्रहाभावे तद्वृत्त्यभावप्रतियोगित्वं दुर्ग्रहसिद्धिः ।
तद्व्यापारं विनेति । मूलं सङ्गमयिष्यता वहिरिन्द्रियेत्यत्र मात्र
पदं प्रक्षिप्तमिति ध्येयम् । साध्यसाधनेत्यादि । इयं व्याप्तिः प्राथ-
मिकसाध्यसाधनसम्बन्धग्रहविषयः, साध्यसाधनसम्बन्धग्राहकाति-

ज्ञानं विना तन्न स्यात्, एवमुपाध्यभावे ज्ञाते किञ्चिन्न
ज्ञातुमवशिष्यते, उपाध्यभावव्यवहारस्तु तद्वियमपेक्षते
दीर्घत्वादिव्यवहार इवावधिज्ञानम् । न चैवं रासभ-
सम्बन्धतुल्यवक्त्रिधूमसम्बन्धज्ञानादेवानुमितिः स्यादिति
वाच्यम्, उपाधिस्मरणे सत्युपाधितद्वयाप्येतरसकल-
तदुपलम्भकसमवधाने चोपाध्यनुपलम्भसहितस्य केव-
लाधिकरणज्ञानस्यानुमितिहेतुत्वात्, तद् व्यवहारहेतु-

हीति । उपाधिस्मरण इत्यादि । नन्वेवमसन्निकृष्टादि-
हेतुकानुमितिर्न स्यात्, उपाधियोग्यानुपलम्भविरहा-
दत आह, तद्व्यवहारेति । तथाच तद्व्यवहारस्य हेतु-
रेवानुमिति हेतुः तच्चोपाध्यभावत्वेन ज्ञानम्, उपाधि-

रिक्तानपेक्षग्रहविषयत्वात् तन्नान्तरीयकपदार्थवदिति परिशेषो
बोध्यः । यथाश्रुते तु सकृद्दर्शनग्राह्यमतेऽपि भूयोदर्शनग्राह्यत्व-
सम्भवात्तदभावरूपपरिशेषविशेषणं न घटत इति । उपाध्यभाव-
ग्राहकस्य तादृशसम्बन्धग्राहकातिरिक्तस्येत्यादि । असिद्धिः हेतु-
विशेषणासिद्धिः । इत्यादीति । तथाच तद्ग्राहिका सामग्री
अनुमितावेव हेतुर्न तु व्याप्तिग्रहे इति न हेतुविशेषणासिद्धिः,
एवं योग्यानुपलब्धेरनुमितिप्रयोजकत्वे असन्निकृष्टादीत्यादिपदे-
नातीन्द्रियादिपरिग्रहः । ननु तद्व्यवहार इत्युक्तावपि तद्दोषस्तद-
वस्य इत्यत आह, तथाचेति । तच्चेति । व्यवहारकारणमित्यर्थः,

त्वाच्च । नन्वेवं प्रथमदर्शनेन व्याप्तिनिश्चयाद्विशेषदर्शने-
सति रासभादिसंशयवत् तत्संशयो न स्यादिति चेत्
व्याप्तिज्ञानानन्तरं किं विद्यमान एवोपाधिर्मयोपाधि-
त्वेन न ज्ञात इति शङ्कया गृहीतव्याप्तावपि संशयः,
अतस्तत्र भूयोदर्शनेनोपाधिनिरासद्वारा व्याप्ताभाव-
शङ्कापनीयते ॥ ३ ॥

स्मरण इत्यादि तु तत्कारणप्रदर्शनपरम्, अभावत्वञ्चेद-
मिह नास्तीति प्रतीति साक्षिकः स्वरूपसम्बन्धविशेषो-
ऽतिरिक्तः पदार्थो वेत्यन्यदेतत् । एवञ्चोपाध्यभावत्वेन
ज्ञानेऽधिकापेक्षां न वारयाम इति भावः । व्याप्ति-
स्वरूपे संशयाभाव आपद्यते निरुपाधिसम्बन्धरूपव्याप्ति-
त्वेन वा, आद्ये द्रष्टापत्तिः । द्वितीयमपि किमुपाधि-
स्मरणादिकं विना तत्समवधाने सति वा सम्बन्धग्रहे

तदित्यस्य काचित्केत्यादिः । ननु अभावत्वस्याधिकरणानतिरिक्त-
त्वात् तदपि स्वरूपज्ञानान्नातिरिच्यत इत्यत आह, अभावत्वञ्चेति ।
अन्यदिति । प्रकारताया वैलक्षण्ये तु विवादाभाव इति भावः ।

ननु उपाध्यभावत्वप्रकारकज्ञाने भूयो दर्शनमपेक्षितमिति
तवापि सम्मतं, तथाचानुमितिजनकज्ञाने भूयोदर्शनमपेक्षितमिति
पर्यवसितं विवादेनेत्यत आह, एवञ्चेति । न वारयाम इति ।

यद्वा ज्ञानप्रामाण्यं संशयाद्व्याप्तिसंशयः, यथा घटज्ञानसामग्र्यां सत्यां घटज्ञाने सति तत्प्रामाण्य-
संशयाहितस्तत्संशयो न त्वग्रिमसंशयानुरोधेन तत्र
घटज्ञानमेव न वृत्तमिति कल्प्यते, तथेहाप्युपाध्यभा-
वस्य व्याप्तित्वात् तस्य च केवलाधिकरणरूपस्य प्रथम-
दर्शनेऽपि निश्चितत्वात्, व्याप्तिग्राहकान्तरस्याभावाच्च,
परिशेषेण सकृद्वर्णनस्य व्याप्तिग्राहकत्वात्, तन्निश्चये
प्रामाण्यसंशयादेव तत्संशयः । न चैवं रासमेऽपि प्रथमं
व्याप्तिपरिच्छेदः स्यादिति वाच्यम् । तत्र व्याप्तेरभावात्

आद्ये किं विद्यमान इति । तथाच तदग्रहमात्रं न तु
तदभावत्वेनापि ग्रह इति समानप्रकारकनिश्चयाभावा-
त्तत्संशयो नानुपपन्न इति भावः ॥ ३ ॥

द्वितीये, ज्ञानप्रामाण्येति । प्रथमेति । संत्यु-

तथाच व्याप्तिस्वरूपज्ञाने न सम्बन्धग्राहकातिरिक्तापेक्षेति । ननु
नैयायिकमतेऽपि व्याप्तेः सामानाधिकरण्यात्मकतया स्वरूपग्रहे
नातिरिक्तापेक्षेति, तथैव विवादाभाव इति चेन्मैवं, तन्मते व्याप्ति-
स्वरूपस्य व्यभिचाराभावघटिततयाऽस्य चातिरिक्ततया तत्प्रत्यक्षेऽति-
रिक्तापेक्षणात् इति भावः ॥ ३ ॥

तदग्रहमात्रमुपाध्यग्रहमात्रम् । ननु प्रथमदर्शने निश्चयेऽपि

प्रत्यक्षज्ञाने विषयस्य हेतुत्वात् कचिदसंसर्गाग्रहात्
तथा व्यवहारो दोषमाहात्म्यात्, न चात्रापि तथा
आरोपे सति निमित्तानुसरणं न तु निमित्तमस्तीत्या-
रोप इत्यभ्युपगमात् । केचित्तु साधनवन्निष्ठान्योन्या-
भावाप्रतियोगिसाध्यसामानाधिकरण्यं साधनवन्निष्ठा-
न्योन्याभावाप्रतियोगिसाध्यवत्कत्वं वा व्याप्तिस्तदुभय-
मपि योग्यं प्रत्यक्षेण वक्लिधूमसम्बन्धानुभवेन प्रथमम-
वगतमेव । महानसे योऽत्यन्ताभावोऽन्योन्याभावो-

पाधिस्मरणादावित्यादिः । न चात्रापीति । सर्व्वत्र
रासभादावित्यर्थः । अवगत इति । स्वरूपकथनमात्रं,
महानस इति । अस्मिन्नित्यादिः । महति वायौ योग्या-

उपाध्यभावत्वेन न निश्चयः तत्रोपाधिस्मरणादीनामपेक्षितत्वादित्यतः पूरयति सत्युपाधीति । अत्रापीति इति इदं शब्देन व्याप्ति-
भ्रमाविषयरसभो यद्यपि गृहीतस्तथापि न्यूनताभङ्गाय सर्व्व-
शब्देन व्याचष्टे, सर्व्वत्रेति । यत्र तु भ्रमस्तत्र सुतराम् अन्यत्रापि
भ्रमे सर्व्वभ्रमे च समुचितमिति भावः । महानस इत्यन-
न्तरम् अवगत इति, यद्यपि मूलं तथापि अवगतत्वस्य ज्ञाने-
ऽप्रयोजकत्वेनाविवक्षणे महानससामान्यमादायाभावो गृहीतु-
मशक्य इति महानसपदमवश्यं सङ्कोचनीयमिति व्युत्क्रमेण व्याख्या-

वावगतस्तस्य प्रतियोगी न वङ्गिर्न वा वङ्गिमानित्यनु-
भवात् रासभे तथावगमेऽप्यग्रे स बाध्यत इति, तन्न
एवं हि तद्वङ्गितद्धूमयोरेवव्याप्तिः स्यात् न तु धूमत्व-
वङ्गित्वावच्छेदेन न च तदनुमानोपयोगिवङ्गित्वं वङ्गि-
मत्त्वं वा न प्रतियोगितावच्छेदकमिति प्रथमतो ज्ञातु-

योग्योद्भूतरूपसामान्यतद्वतोरिव योग्ये वङ्गौ तादृशप्र-
तियोगित्वसामान्यतद्वतोरप्यत्यन्ताभावान्योन्याभावयो-
र्योग्यत्वादिति भावः, न प्रतियोगितावच्छेदकमिति न
धूमसामान्यसमानाधिकरणतादृशाभावप्रतियोगिता-
सामान्यावच्छेदकमित्यर्थः । अथ साधनाव्यापकव्या-
प्यत्वाभावः साध्येऽधिकरणस्वरूप एव एवं साधननिष्ठ-
साध्यसम्बन्धे साधनतावच्छेदकातिरिक्तावच्छेद्यत्वाभा-
वोऽपीत्यनुशयानो येन रूपेण ज्ञाता, व्याप्तिरनुमि-
त्यङ्गं तद्रूपविशिष्टा न सकृद्दर्शनगम्या, सामानाधि-

तम् । इत्यादिरिति । तथाचैतन्महानसद्वृत्त्यन्याभावाप्रतियोगित्वं
महानसान्तरासन्निकर्षेऽपि सुग्रहमित्यतो योग्यत्वमेवोपपाद-
यति, महतीति । न प्रतियोगितावच्छेदकमितीति । सामान्या-
भावस्फुटीकरणाय नकारसम्बलितपाठो धृतः व्याप्तेर्हेतुनिष्ठत्वं
कुर्व्याणो मीमांसकमभिप्रेत्य अनौपाधिकत्वं निर्वक्ति, एवमिति ।

मशक्यमेवेति मैवं प्रकृतसाध्यव्यापकसाधनाव्यापको
वा साधनत्वाभिमतान्न समं प्रकृतसाध्यसम्बन्धि-
तावच्छेदकं विशेषणं वोपाधिः उभयथापि तदभावो
न व्याप्तिः सिद्धसिद्धिभ्यां तन्निषेधानुपपत्तेः किन्तु
यावत्स्वव्यभिचारिसाध्यमामानाधिकरण्यमनौपाधिकत्वं
तस्य च प्रथमं ज्ञातुमशक्यत्वात् । किञ्च न वस्तुगत्या
व्याप्तेर्ज्ञानं हेतुः किन्तु व्याप्तित्वेन तच्च उपाध्यभावत्वं
न च उपाधिरज्ञाने तदभावत्वेन ज्ञानं सम्भवति विशे-
षणज्ञानसाध्यत्वाद्विशिष्टज्ञानस्य न च नियमतः प्रथम-

करण्यमात्रस्य च तथा भावं न वारयाम इत्याशयेनाह,
किञ्चेति । विशेषणज्ञानसाध्यत्वात् तत्सामग्रीसाध्य-
त्वाद्वा, न चेति उपलक्षणमेतत् उपाधेरयोग्यस्यापि
सम्भवात्, उपाधिसामान्यतद्वतो मूर्त्तत्वादिसामान्य-
तद्वतोरिवात्यन्ताभावान्योन्याभावयोरयोग्यतया प्रत्य-
क्षेण ग्रहीतुमशक्यत्वात् । न च योग्योपाधिव्यति-
रेकग्रह एवानुमानाङ्गम् अयोग्योपाधिग्रहेऽप्यनुमिति

न वारयाम इति । पूर्वं न वारयाम इत्यत्र व्याख्याततत्त्वमेतत्
मीमांसकमते विशेषणज्ञानस्याजनकत्वादाह, तत्सामग्रीति । ननू-
पाध्यभावत्वप्रकारकज्ञानस्यैवानुमितिहेतुत्वकथनात् मूलासङ्गति-

मुपाधिधीरस्ति । यच्चोक्तं प्रतियोगिज्ञानं व्यवहारहेतुः
नाभावज्ञान इत्यस्तु तावदेवं तथापि तदभावो मा व्यव-
हारि उपाध्यभावज्ञानाधीनानुमितिः स्यादेव उपाधि-
ज्ञानं विनापि न चैवम् । वस्तुतस्तु विशेषादर्शने सह-
चारादिसाधारणधर्मदर्शनाद्वाभिचारसंशयात् प्रथम-
दर्शनेन न व्याप्तिनिश्चयः ॥ ४ ॥

प्रसङ्गात् । यथाश्रुतं दूषयति यच्चोक्तमित्यादिना
व्यभिचारेत्यादि । अत्र प्रत्यक्षे ग्राह्य संशयस्यापि प्रति-
बन्धकत्वमादृत्य व्यभिचारशङ्कायास्तथात्वाभिधानम् ।
अन्यथा पुनरसाधारणतत्तत्कारणमेलकरूपा सामग्री
प्रतिबन्धिका बोध्या, विवेचितञ्चेदं प्रत्यक्षमणिदीधितौ,
वक्ष्यते चाधिकमुपरिष्ठात् ॥ ४ ॥

रित्यत आह, यथाश्रुतमिति । ननु ग्राह्यसंशयस्याप्रतिबन्धकत्वात्
व्यभिचारज्ञानाभावेत्यादिमूलं कथं सङ्गतमित्यत आह, अत्रेति ।
अन्यथा ग्राह्यसंशयस्याप्रतिबन्धकत्वे असाधारणेति, कालादि-
व्युदासाय असाधारणकरणमपि प्रत्येकमतिप्रसक्तमित्यतो मिलन-
पर्यन्तं, ननु निश्चयत्वस्य कार्यतानवच्छेदकत्वाद्द्वयमपि न सम्य-
गिति मनसि कृत्याह, विवेचितमिति ॥ ४ ॥

अथ व्यभिचारसंशयो नाव्यभिचारनिश्चयप्रतिबन्धकः
ग्राह्यसंशयस्य निश्चयाप्रतिबन्धकत्वात् अन्यथा संशयो-
त्तरं क्वापि निश्चयो न स्यादिति चेन्न व्यभिचारसंशयः
प्रतिबन्धक इति ब्रूमः किन्तु विशेषादर्शने सति सह-

अत्र च यद्यपि साधनगोचरसाध्याभाववद्भूतित्व-
ग्रहाभावोहेतुरिति न युक्तं केवलान्वयिनि ग्राह्या-
प्रसिद्ध्या ग्रहाप्रसिद्धेः, खण्डशः प्रसिद्ध्या क्वचित्ता-
दृशभ्रमसम्भवेऽपि सर्व्वत्र तथा भ्रमे मानाभावात् ।
अतएव साध्यतावच्छेदकगोचरसाधनवन्निष्ठाभावप्रति-
योगितावच्छेदकत्वग्रहोऽपि प्रत्युक्तः सकलसाध्यताव-
च्छेदके तादृशग्रहे मानाभावात्, तथापि साध्यताव-
च्छेदके तत्पुरुषीयतादृशावच्छेदकत्वग्रहस्य विषयतया-
भावः, तद्विषयत्वाभावो वा तत्पुरुषीयव्याप्तिग्रहे हेतुः

ग्राह्येति । साध्याभावघटितस्याप्रसिद्धिरित्यर्थः । खण्डश इति
अभावादौ साध्यीयत्वादिनेत्यर्थः । अतएव सर्व्वत्र तथा प्रसिद्धैव । ननु
सर्व्वत्रैव तथा भ्रमो भविष्यतीत्यत आह, सकलेति । साध्यतावच्छे-
दक इत्यभावेनान्वितं विषयताया अभावप्रतियोगितावच्छेदकसम्ब-
न्धत्वे मानाभावादाह, तद्विषयत्वाभावो वेति । व्याप्तिग्रहकाल एव
पुरुषान्तरस्य तादृशविषयत्वसत्त्वादाह, तत्पुरुषीयेति । विषयताया

चारादिसाधारणधर्मदर्शनात् संशयः स्यात् न तु संशयसामग्रीतो निश्चय इति । किञ्च यद्वीसामग्री-
यत्र प्रतिबन्धिका, विशेषादर्शने तत्र तद्वीरपीति व्यभि-
चारसंशयोऽपि प्रतिबन्धकः एवं भूयोदर्शनमपि संशा-
यकं तर्कस्त्वनवस्थाग्रस्त एवेति कथं व्याप्तिग्रहः ।

वस्तुतो व्याप्तेः साध्यसाधनभेदभिन्नतया विशिष्यैव
कार्यकारणभावः, तथाच यत्र साधनं साध्याभाववद्भूति-
साध्यतावच्छेदकं साधनवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेद-
कमेकविधमनेकविधं वा व्यभिचारज्ञानं प्रसिद्धं तत्र
यथायथं तदभावः पुरुषनिष्ठो व्याप्तिग्रहहेतुः अतएवैक-
विधव्यभिचारज्ञानविरहेऽन्यविधव्यभिचारग्रहाद्व्याप्ति-
धीविरोधः । एवञ्च क्वचिद्व्यभिचाराज्ञानस्याहेतुत्वेऽपि

ज्ञानानतिरेकेण कालिककादाचित्कत्वमभिप्रेत्यैतदुक्तम् । (१) ननु
चैत्रीयज्ञानविषयत्वाभावसत्त्वे मैत्रीयो व्याप्तिग्रहः स्यादित्यत आह,
तत्पुरुषीयव्याप्तीति । ननु प्रसिद्धाया इत्यादिवक्ष्यमाणयुक्ते-
स्तद्विषयत्वं तवाप्यावश्यकमिति कथं सार्वत्रिकत्वमित्यनुशयान-
स्तत्पुरुषीयत्वप्रवेशेन कार्यकारणभावबाहुल्ये गौरवादाह वस्तुत
इति । पुरुष निष्ठ इति । तथाच सामानाधिकरण्यप्रत्यासत्त्येव

अत्रोच्यते व्यभिचारज्ञानविरहसहकृतं सहचार-
दर्शनं व्याप्तिग्राहकं ज्ञानं निश्चयः शङ्का च सा च

न क्षतिः । प्रसिद्धायाः साधनवन्निष्ठाभावप्रतियोगि-
तावच्छेदकत्वादिवुद्धेः, सामानविषयतया तदभावबोध-
विरोधित्वानुरोधेन तु तथात्वकल्पनं न वयं वारयामः
यदि तत्तत्प्रकारादिनिवेशेन विशेषे न पर्यवस्येदिति
दिक् । व्याप्तिश्च धूमादिव्यापकवह्निसमानाधिकरण-
वृत्तिधूमत्वादिकं तादृशसामानाधिकरण्यमात्रस्य रास-
भादिसाधारण्यात्, अत्र च व्यापकत्वांशग्रहे व्यभि-

तस्य हेतुत्वम् इति भावः, अतएव कूटस्य कारणत्वादेव, एवं
प्रकृतसाध्यतावच्छेदकप्रकारकव्यभिचारज्ञानाभावस्यहेतुत्वे । ननु
धूमसमानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वग्रहस्तु कुत्र-
चित्प्रसिद्धः अनवच्छेदकत्वग्रहे प्रतियोगिविधयापि तस्यावश्यक-
त्वादिति तत् किमर्थं साध्यतावच्छेदकप्रवेशनं तस्य तादृशज्ञाना-
भावानुयोगितयैवोपपत्तेरित्यत आह, प्रसिद्धाया इत्यादि, तदभाव-
स्तादृशावच्छेदकत्वाभावः, तथा कल्पनं तादृशज्ञानाभावहेतुत्वक-
ल्पनं, न अन्यत्रवृत्तस्य ज्ञानस्य (१) विषयतासम्बन्धेन प्रकृतसाध्य-
तावच्छेदके तदभावो वर्तत एवेति, तस्य सामानविषयत्वेनैव कारण-
त्वमिति पूर्वपक्षिणोद्दयं, यदीति यत्र (२) दाहजनकतावच्छेदक-

(१) इ, अन्यस्य वृत्तज्ञानस्य । (२) इ, दाहजनकत्वावच्छेदेन जातिः ।

क्वचिदुपाधिसन्देहात् क्वचिद्विशेषादर्शनसहितसाधारणधर्मदर्शनात् तद्विरहश्च क्वचिद्विपक्षबाधकतर्कात्

चाराग्रहः समानाधिकरणवृत्तित्वांशग्रहे च तद्विशेषणतया सामानाधिकरण्यस्य ग्रहोहेतुरिति वक्तव्यम् । साध्यसम्बन्धितावच्छेदकरूपवत्त्वलक्षणव्याप्तिग्रहे विशेषणतया सम्बन्धस्य ग्रहो हेतुरित्यपि केचित् । यत्तु विरुद्धे सहचारभ्रमेण व्यापकत्वभ्रमात्सामान्यत एव सहचारज्ञानं हेतुरिति तन्न असिद्धत्वात् विरुद्धेऽपि

जातिस्तथाभावप्रतियोगितावच्छेदिकेति(३) ग्रहो जातस्तत्र वङ्गित्वे तत्सत्त्वात्, बोध्यः अथ वङ्गित्वत्वेन तत्राभावो वाच्य इति चेत् विशेषव्याप्तिलक्षणे प्रगल्भमतनिराकरणेनैव तस्य निराकृतत्वात्, महानसीयत्वविशिष्टं वङ्गित्वमवच्छेदकम् इति ग्रहेऽपि तत्सत्त्वोपगमाच्च अथ शुद्धवङ्गित्वेन रूपेणावच्छेदकत्वग्रहस्याभावोवक्तव्य इति चेत् तर्हि तस्य प्रतियोगिकोटावेव विनिवेशनेऽसार्वत्रिकत्वसहिष्णुतायां तत्पुरुषीयत्वघटितत्वादनन्तकार्यकारणभावगौरवमिति भावः एवं ग्राह्याभावग्रहस्य प्रतिबन्धकतायां तत्र तदधिकरणतावच्छेदकविनिवेशाद्यत्र तादृशग्रहो न प्रसिद्धस्तत्र न तथा हेतुत्वमिति भावः । केचिदित्यस्वरसोद्भावनं तद्वीजन्तु साध्यसम्बन्धितावच्छेदकेत्यत्रैवेति सङ्कोचे प्रमाणाभावः, सामान्यत इति, यद्विषययोः

क्वचित् स्वतः सिद्ध एव तर्कस्य व्याप्तिग्रहमूलकत्वेना-
नवस्थेति चेत् न यावदाशङ्कं तर्कानुसरणात्, यत्र च

व्यापकत्वसामानाधिकरण्ययोग्याहकसामग्रीकमयौगप-
द्याधीनं ग्रहणक्रमर्यौगपद्यं नतु मिथः कार्यकारण-
भाव इति ।

इदं पुनरवधेयं यथा विद्यमानमपि वङ्गित्वे व्यव-
हितविप्रकृष्टरासभादिदेशनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेद-
कत्वं न गृह्यते अभावदेशविप्रकर्षादिना ग्राहकाभा-
वात् तथा धूमवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य
सत्त्वेऽप्यग्रहसम्भवात् । नानुपलब्धेः प्रतियोगिसत्त्व-

कार्यकारणभाव इत्यादि व्यास्युपष्टम्भाच्च इत्यपि द्रष्टव्यम्, असिद्ध-
त्वादिति सहचारभ्रमस्य व्यापकत्वभ्रमाहेतुत्वादित्यर्थः, क्वचित्कं
सहचारभ्रमस्य व्याप्तिभ्रमपूर्ववर्तित्वमन्यथासिद्धयति विरुद्धेऽ-
पीति । तथाच यत्रैकदेव उभयोर्भ्रमस्तत्रैव व्यभिचाराद्दोषविधयापि
न तस्य कारणत्वमिति भावः ।

व्यवधानं मध्यस्थित इत्यादिसम्बन्धः, विप्रकर्षो तद्दूरवर्तित्वं,
कथं चिदिति विरोधस्य तादृशयोग्यानुपलब्ध्या प्रविष्टत्वादिति
भावः, भट्टित्यवभासस्तु प्रकारान्तरेणापीति हृदयम्, अतएवेति
यत एव तस्य लौकिकप्रत्यक्षाविषयत्वमिति निर्णयानीत्युपा-
ध्यायाः साधारणे चेति मिथ्याः ग्राह्याभावज्ञानमात्रस्य प्रतिबन्ध-

व्याघातेन शङ्कैव नावतरति तत्र तर्कं विनैव व्याप्ति-
ग्रहः ॥ ५ ॥

इति तत्त्वचिन्तामणौ व्याप्तिग्रहोपायः समाप्तः ।

विरोधित्वादिलक्षणा योग्यतेति न तत्सामान्याभावो
लौकिकप्रत्यक्षगम्यः । परन्तु कथञ्चिद्विरोधस्फोर-
णादिवशाद्भूमत्वादौ गृहीतो धूमवन्निष्ठात्यन्ताभाव-
प्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावो तङ्कित्वादावुपनयमर्थ्या-
दया गृह्यते अतएवानुमानादिना व्यभिचारग्रहेऽपि न
व्याप्तिधीः, निर्णयात्मनि साधारणे वा दोषविशेषा-
जन्योपनीतमाने संशयादिसाधारणस्य निश्चयात्मनो

कत्वमते धारावाहिकसंशयानुरोधेन, कार्य्यतावच्छेदकेति निर्ण-
यानुधावनं, दोषविशेषेति तेन पीतत्वाभावानुमितावपि पीत
इत्युपनीतमानं भवत्येवेति, साधारणस्येत्याद्यमते निश्चयात्मन
इति द्वितीये, अत्रापि प्रतिबन्धके निश्चयत्वस्य प्रवेशाद्वारावाहि-
कसंशयोत्पत्तिर्बोद्धा, मात्रपदं कृत्स्नार्थकं तेन लौकिकालौकिक-
साधारण्यलाभः, स्वमते केवलान्वयिखण्डने व्यवस्थाप्यमानव्याप्ति-
मभिप्रेत्याह, तत्तद्भूमादाविति । गृह्यमाण इति ननु कथमत्र
योग्यानुपलब्धिः देशान्तरवृत्तित्वस्य द्रव्यत्वादौ सत्त्वेऽपि देशा-
न्तरा सन्निकर्षेनैवानुपलम्भसम्भव इति चेन्न फलबलेन तथा कल्प-

वा विपरीतज्ञानमात्रस्यैव प्रतिबन्धकत्वात्, तत्तद्भूमादौ
देशान्तरवृत्तित्वसम्भावनाविरहादिवशात् गृह्यमाणो
वङ्गाद्यभाववृत्तित्वाभावो धूमत्वाद्यवच्छेदेन गृह्यते
लाघवादित्यपि वदन्ति ॥ ५ ॥

इत्यनुमानदीधितौ व्याप्तिग्रहोपायः समाप्तः ।

नात् यद्वा गृह्यमाणपदेन ग्रहणमुपनीतभानात्मकमेव विव-
क्षितं, सम्भावनाविरहस्तु प्रतिबन्धकाभावस्फोरणाय ॥ ५ ॥

इति महामहोपाध्यायकृष्णदाससार्वभौमप्रणीतायामनुमान-
दीधितिप्रसारिण्यां व्याप्तिग्रहोपायः समाप्तः ।

अथ तर्कः ।

तत्त्वचिन्तामणिः ।

तथाहि धूमो यदि वङ्गासमवहिताजन्यत्वे सति सङ्गिसमवहिताजन्यः स्यान्नोत्पन्नः स्यादित्यत्र किं धूमोऽवङ्गेरेव भविष्यति, क्वचिद्वङ्गं विनापि भविष्यति । अहेतुक एव वोत्पत्स्यत इति शङ्का स्यात् सर्वत्र-स्वक्रियाव्याघातः स्यात् ॥ ६ ॥

अथ तर्कदीधितिः ।

हुताशनरासभादिपदार्थसार्थस्यान्वयव्यतिरेकयोर-न्वयव्यतिरेकौ धूमस्योपलभमानोऽवश्यमेतेषामन्यतमं कारणं धूमस्येत्यवधार्य सन्दिग्धे किमेतानि सर्वाण्येव कारणानि, किम्वा कानिचित्तथा, कानिचिच्च नेति, अत्र च यस्य व्यतिरेकेऽपि द्वतरेभ्यस्तथाविधेभ्यो-

अथ तर्कदीधिति-प्रसारिणी ।

व्यभिचारज्ञानाभावाय कारणताग्राहकं तर्कं प्रदर्शयतो मूल-स्यासङ्गतिं परिहरन्नवतारणिकामारभते, हुताशनेत्यादिना सन्दे-हस्यैव विवरणं, किमेतानीति । आपादकविशेषणविशेष्योभयं सार्थकीकर्तुम् एतावान् प्रयास इति ध्येयम् । तत्र चेति तथाच तादृशशङ्कायामीदृशतर्कावतारो घटत एवेति भावः । तत्र चाका-

यदि हि गृहीतान्वयव्यतिरेकं हेतुं विना कार्यो-
त्पत्तिं शङ्केत, तदा स्वयमेव धूमार्थं वङ्गेः, तृप्तार्थं भोज-
नस्य, परप्रतिपत्त्यर्थं शब्दस्य, चोपादानं नियमतः कथं
कुर्यात्, तेन विनापि तत्सम्भवात् ॥ ६ ॥

धूमोत्पत्तिमुपलभते तस्याहेतुत्वमेवावधारयति तथा
रासभादेर्यस्य व्यतिरेके तादृशापरसकलान्वयेऽपि
धूमानुत्पत्तिं पश्यति, तस्याकारणत्वमेव निश्चिनुते,
तथा वङ्गेः तत्र चाकारणत्वसन्देहो विरोधितामासाद-
यन्निवर्तते येन तर्केण तमाह धूम इत्यादि । अनुसन्धे-
यश्चावश्यं कार्यकारणभावग्रहः, तदधीनत्वाद्वाप्तिबुद्धेः
सामानाधिकरण्येनान्वयव्यतिरेकग्रहात् जायमानस्य
तथैव हेतुहेतुमद्भावं गृह्णतस्तस्यैव वा व्याप्तिपरिच्छेद-

रणत्वसन्देहो विरोधितामिति उपाध्यायमतमभिप्रेत्य, इतरथा
तत्र सामग्री बोध्या, ननु मूलासङ्गतिस्तदवस्थैवेत्यत आह,
अनुसन्धेयश्चेति । अपेक्षणीय इत्यर्थः । तथाच धूमो यदि वङ्गि-
व्यभिचारी स्यात् वङ्गिजन्यो न स्यात् इति व्याप्तिग्राहके दृष्टा-
पत्तिशङ्कायामुपयुज्यत इति भावः, (१) कारणताग्रहस्यैव
व्याप्तिग्रहत्वं व्यवस्थापयति, सामानाधिकरण्येनेति, तथैव सामा-
नाधिकरण्येनैव गृह्णतो विषयी कुर्वतः, तस्यैव ज्ञानस्यैव,

(१) इं, अपेक्षणीय इत्यादि इति भाव इत्यन्तपाठो नास्ति ।

कत्वात्, विपर्यये तत्कोटिमात्रपर्यवसायिनश्च तर्कस्य
तदभावकोटिकशङ्कानिवर्तकत्वम् अन्यथा धूमो यदि
वह्निवच्छून्यजन्यान्यतरो न स्यात् तदा जन्यो न
स्यादित्यादेरपि तथात्वापत्तेः, तथा पर्यवसायिता च
क्वचिद्विशेषतो व्याप्ता सामान्यतोऽपि क्वचित्पक्षधर्म
ताबलात् तत्सम्पत्तये चात्र वह्निःसमवहिताजन्यत्वेन
पक्षो विशेष्यः, विशेषणवत्वेनोपस्थितेर्विशिष्टाभावबुद्धे-
र्विशेष्याभावमात्रावलम्बित्वात्, तथोपस्थितिविरोधि

व्याप्तिपरिच्छेदकत्वात्, व्याप्तिविषयत्वात्, वह्निःसमवहिता-
जन्यत्वं पक्षेऽपि दातुं प्रणालीमाह, विपर्यय इति । तत्कोटीति ।
यदा यत्प्रकृतं तदित्यर्थः, मात्रपदेन तदभावव्युदासः । इदमेव व्यव-
स्थापयति, अन्यथेति । तथात्वापत्तेः जन्यत्वशङ्काप्रतिबन्धकत्वापत्तेः,
तच्छून्यत्वं वह्निःभावसमवहितत्वं न च तद्भूतिभिन्नत्वाप्रसिद्धेरन्यतर-
त्वाप्रसिद्धिः, वह्निव्याप्तिकारणस्तोमस्यैव तथाविधस्य सत्त्वात् न च ।
तथापि नान्तरीयके व्यभिचारः, तावतापि प्रकृते प्रयोजनस्याप्रत्यू-
हत्वात् । केचित्तु वह्निर्वह्निःसमवहितः तच्छून्यं तदभावसमवहितं
तदुभयजन्यान्यतरो न स्यादिति च योजना, अतएव क्वचि-
त्युक्तके तथैव पाठ इत्यप्याहुः । तथा पर्यवसायिता तत्कोटि-
मात्रपर्यवसायिता । क्वचिदिति । स्वयं वक्ष्यमाणतर्क इत्यर्थः ।
तथोपस्थितीति । तादृशविशिष्टपक्षोपस्थितीत्यर्थः । नन्वत्र तर्कं

चावक्लेरित्यादिशङ्काद्वयमग्रे निरसनीयम् । वस्तुतो
वक्लज्जन्यमपि वक्लिसमवहितजन्यं वक्लिसमवहिता-
जन्यञ्च सम्भवतीति वक्लिजन्यत्वपर्यवसितं वक्लिसम-
वहितजन्यत्वं वाच्यम् । तथाच घटादौ व्यभिचारवार-
णाय आपाद्यकोटिप्रतियोगिविशेषणार्थकं सत्यन्तम्,
अजन्ये जन्ये च नान्तरीयके व्यभिचारवारणाय जन्य
इति तदर्थस्तु वक्लिसमवधानकालीनवक्लितत्समवधाने-

यदि वक्लिसमवहितजन्यो न स्यादित्यत्र वक्लिसमवहितजन्यत्वं
यदि वक्लिजन्यत्वं तदानान्तरीयके व्यभिचारः ।

अथ वक्लिविशिष्टकारणस्तोमजन्यत्वं तदोद्देश्यस्य वक्लिजन्य-
त्वस्यासिद्धिः । किञ्च वस्तुतो विशेष्याभावावगाहिनोऽपि विपर्य-
यस्य विशिष्टाभावत्वेनैव विषयता, तथा चासङ्गतिः, एवं वक्ल-
समवहिताजन्यत्वस्योभयत्र प्रवेशे गौरवादाह, वस्तुत इत्यादि ।
तादृशतर्के पक्षधर्मेताबललभ्यस्यापि साध्यस्यान्यथासिद्धिं प्रदर्श-
यति, वक्लज्जन्यमपीति । अतएव वक्लिसमवहिताजन्यमित्यपि पाठः,
तस्य पक्षतावच्छेदकवैशिष्ट्यस्फोरकत्वात्, शुद्धवक्लिसमवहिताजन्य-
त्वाभावस्य घटादिसाधारणत्वात्, आपाद्यकोटीति । जन्यत्वे विशे-
षणमित्यर्थः । क्रमेण शुद्धस्य विवक्षितस्य च व्यावृत्तिं प्रदर्शयति,
अजन्य इति । विवक्षितमेवाह, तदर्थस्त्विति । जन्यत्वप्रवेशे गौर-
वादाह, तथाविधेति । निरुद्धं तद्दर्शयति तथाचेत्यादि सत्यन्तार्थ-

तरयावत्कारणजन्यत्वं, तथाविधयावत्कारणकत्वमिति यावत्, तथाच वङ्गसमवहिताजन्यत्वे सति वङ्ग-

व्यावृत्तिस्तु स्वयमुक्तैव । नान्तरीयके वङ्गितत्त्वमवधानेतरयावत्कारणत्वस्य सत्वादाह, वङ्गसमवधानकालीनेति । वङ्गसमवधानकालीनयावत्कारणत्वाभावस्य धूमे सत्वादिष्टापत्तेराह, वङ्गीति । एकैकदाने तथाचेष्टापत्तिरित्यत उभयं वङ्गिसमवधानं वङ्गिकारणतानिर्व्वाहकप्रत्यासत्तिः । न च वङ्गिव्याप्यं नान्तरीयके व्यभिचारतादवस्थं, तत्र हि तत्त्वमवधानेतरस्य धूमस्य वङ्गसमवधानकालीनत्वाभावादेव व्यभिचारवारणमिति, अतएव वङ्गेः स्वातन्त्र्येणापि निर्देशः ।

इत्थनादेर्वङ्गसमवधानकालीनत्वान्नान्तरीयके व्यभिचारतादवस्थमित्यतो यावदिति । नन्वत्र तथापीष्टापत्तिः, यावत्कारणमध्यपतितस्य धूमावयवस्य वङ्गसमवधानकालीनत्वाभावात् इति । अत्राहुः धूमस्य दध्यादितुल्यतया धूमद्वयणुक एव वङ्गिजन्यत्वं यदभिप्रायेणैतस्य तर्कस्यावतार इति तस्यावयवः परमाणुरूपो वङ्गसमवधानकालीन एवेति, न तत्रेष्टापत्तिरिति । न चान्वयव्यतिरेकप्रदर्शनं स्थूलमादायविरुद्धमिति वाच्यम्, स्थूलान्वयव्यतिरेकस्यैव परम्परया तदनुमापकत्वेनैव उपयोगित्वादिति केचित् । परे तु यावत्कारणव्यक्तेर्वङ्गसमवधानकालीनत्वं न धूमस्थलेऽपि वङ्गिसमनियतेभ्यनादिव्यक्तेर्वङ्गसमवधानकालीनत्वाभावादतो यावत्वं कारणतावच्छेदकस्यैव विशेषणं, तथाच

समवधानकालीनवर्द्धितसमवधानेतरयावत्कारणको न
स्यादिति पर्यवसितोऽर्थः । यत्तु नान्तरीयवर्द्धिके
व्यभिचारवारणाय आपादककोटावेव विशेषणं सत्य-
न्तार्थः, स च वर्द्धघटितसामग्रजन्मत्वमिति तन्न
प्राक् तदसिद्धेः ॥ ६ ॥

यावन्ति कारणतावच्छेदकानि तदालिङ्गितस्यैव प्रत्येकं वर्द्ध-
समवधानकालीनत्वं वक्तव्यम् । एवञ्च धूमं प्रत्यपि धूमावय-
वत्वेनैव न कारणत्वं अवयवत्वस्य समवायिकारणतया आत्मा-
श्रयात्, किन्तु दध्यादाविव पृथिवीत्वेनैव, रूपविशेषादिस्तु दध्यादौ
रसविशेषादिरिव सहकारीति नातिप्रसङ्गः । तथाच पृथिवी-
त्वावच्छिन्नस्य वर्द्धसमवधानकालीनत्वान्नानुपपत्तिरिति समा-
दधिरे । न चार्द्रैश्चनक्रियाध्वंसे क्रियानन्तरोत्पत्तिकेन वर्द्धिना सह
यः संयोगस्तज्जन्ये व्यभिचारः, भावत्वेन विशेषणात् (१) आपादक-
कोटाविति वर्द्धजन्मत्वाभावरूपे वर्द्धसमवहिताजन्मत्व इत्यर्थः ।
वर्द्धघटितेति । अत्र तदघटितत्वं तदविषयकप्रतीतिविषयत्वं,
वर्द्धघटितसामग्र्या वर्द्धविषयकप्रतीत्यविषयत्वात् । प्रागिति
धूमे वर्द्धजन्मत्वसंशयदशायां वर्द्धघटितसामग्रजन्मत्वस्य ।
ग्रहीतुमशक्यत्वादिति सिद्धे वर्द्धजन्मत्वे पक्षविशेषणीभूतवर्द्ध-
घटितसामग्रजन्मत्वस्य निश्चयः, निर्णीते च तस्मिन् पक्षधर्मा-
बलात् वर्द्धजन्मत्वस्य निर्णय इत्यन्योन्याश्रयः, तेन च स्वमतेऽपि

(१) इं, नचेत्यादिः विशेषणादित्यन्त पाठस्तु सर्वस्मिन् पुस्तके नास्ति ।

तस्मात्तत्तदुपादानमेव तादृशशङ्काप्रतिबन्धकं
शङ्कायां न नियतोपादानं नियतोपादाने च न
शङ्का, तदिदमुक्तं तदेव ह्याशङ्कते यस्मिन्नाशङ्क्यमाने

अत्राद्या द्वयी शङ्का दृष्टापत्तिपर्यवसायिनी, द्वितीया
पुनरापादकाद्यप्रसिद्धपर्यवसायिनी, अवक्लेः वक्लिशून्यात्
तदुपादानमिति करणव्युत्पत्त्या तदीयकार्यप्रयोजक-
ताज्ञानपरम् तादृशान्वयव्यतिरेकानुविधानबोधपरं वा
अग्रेतनमपि स्वक्रियापदं तत्परमेव कृत्यादेः शङ्का
प्रतिबन्धकत्वे मानाभावात् कारणताग्रहोत्तरकालीन-

वक्लिसमवहिताजन्यत्वं दुर्ग्रहं, धूमविशेषे वक्लग्रभावविशिष्टकारणा-
जन्यत्वस्य सुग्रहत्वादिति अस्मन्मते तस्यैव पक्षत्वादिति ॥ ६ ॥

अत्रेति । स्वविवक्षिततर्केत्यर्थः । दृष्टापत्तीति । उभयथापि वक्लग्र-
समवहिताजन्यत्वविशेषणाभावाद्बोद्ध्या । आपादकादीत्यादिपदेना-
पाद्यपरिग्रहः । ननु अवक्लित्वं वक्लिभिन्नत्वं, तथाच वक्लिभिन्नजन्य-
त्वेऽपि वक्लग्रसमवहिताजन्यत्वं स्यास्यतीति कुत दृष्टापत्तिरित्यत
आह, अवक्लेरिति । उपादानपदस्य भावव्युत्पन्नतया कृतिप्रसिद्धतया
विवक्षितासिद्धिरित्यत आह, करणेति । तदीयकार्यं धूमादि ।
ननु प्रयोजकत्वस्यान्यथासिद्धिचतुष्टयाभावप्रवेशे गौरवादाह,
तादृशेति । नियतेत्यर्थः । कृत्यादेरित्यादिना क्रियापरिग्रहः ।
ननु कारणत्वग्रहान्यथानुपपत्तिरेव मानमत आह, कारणतेति ।

स्वक्रियाव्याघातो न भवतीति, न हि सम्भवति स्वयं वङ्गादिकं धूमादिकार्य्यार्थं नियमत उपादत्ते, तत्कारणं तन्नेत्याशङ्कते चेति, एतेन व्याघातो विरोधः,

त्वाच्च । यद्यपि चैतावता धूमत्वावच्छिन्नं प्रति वङ्गे-
र्जनकत्वं नायाति तृणारणिमणिन्यायेन वैकल्पिक-
कारणतायामपि तथात्वसम्भवात् । तथापि विशेषाणां
कार्य्यकारणभावग्रहस्तर्केण न तद्विरोधशङ्कायामपनी-
तायां जायमानः, सामान्यव्यभिचारानिर्णयानुगतागुरु-
विशेषरूपान्तरानुपस्थितिलाघव-प्रतिसम्भानादि-वशात्
सामान्यत एव तं परिच्छिनत्ति, प्रामाणिकौ च तथैवा-

ननु वङ्गिसमवहिताजन्यत्वं धूमविशेष एव निरटङ्गीति तस्यैव
पक्षत्वं तत्कुतः सामान्यतः कारणताग्रह इति शङ्कते, यद्यपीति ।
तथात्वं विशेषे नियतान्वयव्यतिरेकानुविधायित्वम् । अपनीताया-
मिति । विशेषे नियतान्वयव्यतिरेकानुविधायित्वरूपव्यावर्तकधर्म-
दर्शनादित्यादिः । सामान्येति । तेन द्रव्यत्वनिरासः । अनुगतेति ।
न तद्धूमत्वनिरासः, अगुर्विति । तेन चक्षुःकटुजनकद्रव्यत्वादि-
निरासः, सामान्यत एव धूमत्वेनैव तत्कार्य्यकारणभावं परिच्छेदो
विषयिकरणं प्रामाणिकौ प्रमाणिकौ, तथैव तादृशसामग्रीसम-
वधानेनैवाप्रामाणिकौ प्रमाणसिद्धौ तथैव सामान्यत एवेत्यपि,
केचित्तु ननु सामान्यतो व्यभिचारशङ्कासत्त्वे कथं ग्रह इत्यत आह,

स च सहानवस्थाननियत इति तवाप्यनवस्थेति
निरस्तं स्वक्रियाया एव शङ्काप्रतिबन्धकत्वात् । अतएव
व्याघातो यदि शङ्कास्ति न चेच्छङ्का ततस्तराम् ॥ ७ ॥

नव्यव्यतिरेकौ, फलबलेन लाघवज्ञानादिशून्याया एव
सामान्यव्यभिचारशङ्कायाः प्रतिबन्धकत्वं कल्प्यते ।
अपरे तु धूमत्वावच्छिन्नस्य वङ्गाजन्यत्वेन जन्यत्वविशि-
ष्टस्य यथाश्रुतवङ्गासमवहिताजन्यत्वस्य व्यतिरेक एवा-
पादनीयः तच्चोक्तन्यायेन तादृशवङ्गियुक्तकारणकलाप-
जन्यत्वग्रहेण तद्व्यतिरेकजन्यत्वशङ्कानिरासात्, वङ्ग-

फलबलेनेति । तथाच लाघवज्ञानमुत्तेजकमिति । उक्तसामग्रीव्यति-
रेकेऽपि धूमत्वावच्छिन्नस्यैव प्रथमत एव वङ्गजन्यत्वग्रह इति ये
वर्णयन्ति तन्मतमाह, अपरेत्विति । यथाश्रुतेति । तेन प्रगल्भमत-
निरासः, एतत् सिद्धतर्कश्च धूमत्वावच्छिन्नो धूमो यदि वङ्गजन्यो
न स्याज्जन्यत्वे सति वङ्गासमवहिताजन्यो न स्यादित्येवं रूपः,
वङ्गासमवहिताजन्यत्वस्य विशिष्यत्वानुधावनं प्रामाण्यख्यापनाय
तेन तन्निर्णयस्यैव शङ्काप्रतिबन्धकत्वं, अतएवोपादानपदमपि अग्रे
तत्परतया व्याख्यास्यते, धूमत्वावच्छिन्नत्वस्यैव वङ्गासमवहिता-
जन्यत्वं ग्राहयति, तच्चेति । अग्रे सुग्रहमित्यनेनान्वितम् । उक्त-
न्यायेनेति आभासोक्तन्यायेनेत्यर्थः । तदिति । वङ्गियुक्तकारण-

विरहेऽपि निरतिशयस्यैव तादृशसमूहस्य धूमजनकत्व-
सन्देहस्य च तथाविधात् धूमानुत्पाददर्शनेनैवायोगात्,
तादृशस्यैव क्वचिद्वह्निं क्वचिच्चेतरदासाद्यजनकत्वसम्भाव-
नायाश्च क्वचिद्धूमानुत्पादप्रयोजकत्वेनावधृतस्य वह्नि-
विरहस्यैव तथाविधसमूहत्वे धूमानुत्पत्तिसामान्यं प्रति
लाघवात्, प्रयोजकत्वनिर्णयेनापनयान्मनसैव सुग्रहं,
वह्नेर्वह्निसमवहितस्योपादानम् ॥ ७ ॥

कलापेत्यर्थः । अस्यैव कलापस्य वह्नीसमवहिततादशायां जन्यत्व-
शङ्कां निरस्यति, वह्निविरहेऽपीति । निरतिशयस्य निर्विशेषितस्य,
तथाविधान्न वह्नीसमवहितान्न । तादृशस्यैव तथा कलापस्यैव
कालिकसमवधानम्बुदस्य दैशिकं व्युदस्यति, क्वचिच्चेतरदिति ।
तादृशस्तोमस्यैव वह्नीभावदशायामित्यर्थः । अपनयादिति । सम्भा-
वनाया इत्यनेनान्वितम् । केचित्तु अवह्नेरित्यादिशङ्काया आद्य-
दलेन निरासः । क्वचिद्वह्निं विनेत्यस्याः शङ्कायाश्च वह्निविरहे-
ऽपीत्यादि हाभ्यां निरासः इत्यर्थमाहुः । तच्च तादृशशङ्कयोर्मूल-
कता तर्क एवोत्थापयिष्यमाणतया सन्दर्भविरुद्धमिति । धूम-
सामान्येन वह्निरिन्द्रियलौकिकसन्निकर्षाभावात् तद्विशेष्यकज्ञाना-
सम्भवादाह, मनसेति । ननु वह्नेरेवेत्यत्र वह्निभिन्नानुपादानं प्राप्तं,
तच्च न शङ्काप्रतिबन्धकमिति वह्नीसमवहिताजन्यत्वमेव शङ्का-
प्रतिबन्धकतया विवक्षन्नाह, वह्नेरिति ॥ ७ ॥

व्याघातावधिराशङ्का तर्कः शङ्कावधिः कुत इति खण्डनकारमतमप्यपास्तम् । न हि व्याघातः शङ्का-
श्रितः, किन्तु स्वक्रियैव शङ्काप्रतिबन्धकेति न वा

अत्र च नियमव्यवच्छेदस्य वङ्गासमवहितानुपादा-
नस्य प्रयोजके तदजन्यत्वज्ञाने परम्परया वङ्गिसम-
वहितोपादानस्य वा प्रयोजके तत्र तात्पर्यम् । यच्च-
न्वयव्यतिरेकानुविधायित्वज्ञानमेव विशेषदर्शनतया-
शङ्काप्रतिबन्धकं तदेव तर्कघटकं, तदिदमुक्तं यदि
गृहीतान्वयव्यतिरेकं हेतुमितीति तन्न, यादृच्छिकस्य

ननु तथाप्युपादानं कथं प्रतिबन्धकमित्यत आह, अत्र चेति ।
तथाच वङ्गिसमवहितस्य नियमत उपादानं कथं कुर्यादिति
मूले कथमित्यत्र यो नियमव्यवच्छेदस्तद्विषयस्य वङ्गासम-
वहितानुपादानस्य प्रयोजक इत्याशयः कल्प्यः । एतेन वङ्गासम-
वहितस्योपादानमेव नियमव्यवच्छेदं, न तु वङ्गासमवहितानु-
पादानमित्यसङ्गतिप्रदर्शनं परास्तम् । ऋजुमार्गेण वङ्गासम-
वहिताजन्यत्वज्ञानमेव मूलतात्पर्यविषयतया व्याचक्षाणः कल्पा-
न्तरमाह, परम्परयेति । वङ्गासमवहितताजन्यत्वे ज्ञाते तर्कः
तर्के च सति वङ्गिजन्यत्वज्ञानं तस्मिन् सति वङ्गिसमवहितस्यो-
पादानमित्येवं रूपया । तत्र वङ्गासमवहिताजन्यत्वज्ञाने, विशे-
पेति । व्यावर्तकेत्यर्थः । यादृच्छिकस्य यत्किञ्चिद्व्यतिनिष्ठस्य,

विशेषदर्शनात् क्वचित् शङ्कानिवृत्तिरेवं स्यात्, न
चैतादृशतर्कावतारो भूयोदर्शनं विनेति भूयोदर्शनादरः,
न तु स स्वत एव प्रयोजकः, अतएव न तदाहित-

तदनुविधानस्य व्यभिचारित्वान्नियतस्य चोक्ताभेद-
सम्पादकत्वादिति वदन्ति तच्चिन्त्यम् । केचित्तु
कार्यकारणभावग्रहानन्तरं व्याप्तिग्रहाय अधिकर-
णस्य जनकत्वशङ्कानिरासार्थमयं तर्कः, तथाच धूमो
यदि सामानाधिकरण्यातिरिक्तप्रत्यासत्त्या वङ्गजन्यत्वे
सति सामानाधिकरण्यप्रत्यासत्त्या वङ्गजन्यो न स्यात्,
वङ्गजन्यो न स्यात् । अप्रत्यासन्नस्याजनकत्वात्,

व्यभिचारित्वात् अव्यावर्तकत्वात्, नियतस्य तद्वर्मावच्छिन्नस्य,
उक्तेति । धूमत्वावच्छिन्नकारणत्वं यथा प्रागगृहीतं तथा तद्वर्मा-
वच्छिन्नान्वयव्यतिरेकानुविधायित्वमित्यर्थः । उक्तं तच्चोक्त-
न्यायेनेत्यादिना तदभेदपर्यवसानान्न मतभेद इति केचिन्न, तत्र
दूषणसङ्गतिश्चिन्तनीया तच्चिन्त्यमिति । नान्तरीयके व्यभिचारा-
दिति । यदि प्रागुक्तविवक्षाया नान्तरीयके व्यभिचारो व्युदस्यते,
तदा धूमानुत्पत्तिं प्रति वङ्गविरहप्रयोजकत्वं यदुक्तं तच्छैथिल्य-
मेवानेनोक्तमित्यन्ये । लाघवज्ञानस्यावश्यकत्वे उक्तलाघवज्ञानाजन्य-
त्वग्रह एवास्तु किमनेनायासेनेत्यर्थः । इत्यपि कश्चिन्नान्तरी-
यके व्यभिचारं प्रकारान्तरेण खण्डयतामतमाह, केचित्त्विति ।

संस्कारो न मानान्तरं तर्कस्याप्रमात्वात्, तच्च प्रत्यक्ष-
व्याप्तिज्ञाने हेतुः, तदभावेऽपि शब्दानुमानाभ्यां तद्-
ग्रहात् ॥ ८ ॥

तादृशजन्यत्वञ्च प्रत्यासत्त्यन्तरशालिवक्त्रिसत्वेऽपि धूमा-
नुत्पादादिना ग्राह्यमिति इदमेव च वाचोभङ्गा परे
परिष्कुर्वन्ति, धूमो यदि वक्त्रानधिकरणदेशानुत्पत्ति-
कत्वे सति वक्त्राधिकरणदेशोत्पत्तिको न स्यात् जन्यो
न स्यात् । तादृशानुत्पत्तिकत्वग्रहश्च धूमानुत्पत्तिं
प्रति वक्त्रिसम्बन्धाभावस्य प्रयोजकत्वे ग्राह्ये उप-
स्थितत्वान्नाधवाच्च, तादृशसम्बन्धाभावस्यैव तथात्वाव-
धारणादिति तच्चिन्त्यम् । मिश्रास्तु परं प्रति व्याप्ति-
ग्रहोपाये प्रदर्श्यमाने व्यभिचारशङ्कानिरासहेतुत्वेनोप-
दर्शिते तर्कं मूलशैथिल्यादिशङ्कोद्भावकं तं प्रति व्याघा-

प्रत्यासत्त्यन्तरेति । सामानाधिकरण्यातिरिक्त्यर्थः । इदमेव चेति ।
व्यधिकरणस्य जनकत्वशङ्कानिरासरूपमुख्यप्रयोजनस्योभयत्र तुल्य-
त्वादित्यर्थः । तादृशसम्बन्धः सामानाधिकरण्यम् । तथात्वं प्रयो-
जकत्वम् । तच्चिन्त्यमिति । उक्तयुक्त्या वक्त्रिजन्यत्वस्यैव प्रागेव
सामानाधिकरण्यार्थविषयत्वादिति तादृशल्लाघवज्ञानस्य वक्त्रि-
जन्यत्वग्रह एव सहकारित्वकल्पनस्तु किमेतावताप्रयासेनेत्यपि

ननु सहचारदर्शनव्यभिचारादर्शनवद्वाभ्यभिचारशङ्का-
विरहानुकूलतर्कयोर्ज्ञानं व्यभिचारिसाधारणमिति न
ततोऽपि व्याप्तिनिश्चय इति चेन्न स्वरूपसतोरेव तयो
र्व्याप्तिग्राहकत्वात्, सत्तर्काद्व्याप्तिप्रमा तदाभासात्तद-

तोऽयमुपदर्श्यते, मैवं शङ्किष्ठाः, तथा सति तत्तत्कार्य्या-
र्थितया तत्र तत्र कारणे तवैव प्रवृत्तयोव्याहन्येरन्
यदाह न हि सम्भवति स्वयं वङ्गादिकमितीति
प्राहुः । तच्चेति । तत् व्यभिचारादर्शनं व्यभिचारज्ञान-
सामान्याभावः योग्यतादिसन्देहेऽपि शब्दादिना अर्थ-
निश्चयात् तत्तर्कस्वरूपमिति केचित् ॥ ८ ॥

ननु वस्तुतो व्याप्तिसत्त्वे तर्काभासात्प्रमाभ्रमयो-

कश्चिन्न । परं चार्वाकं, मूलं व्याप्ति शैथिल्यं, तत्र तर्काद्य-
नवतार उपदर्शनमेवाह, मैवमिति । अन्यसम्पत्तिं दर्शयति ।
यदाहेति । प्राहुरिति । तथाच उपादानपदस्य सम्मुख्यार्थत्वमेव
प्रकर्षः । व्यभिचारज्ञानेति । शब्देऽपि व्यभिचारज्ञानस्य प्रतिबन्धक-
त्वात् सामान्यपदम् । योग्यतादीति । तथाच तज्ज्ञानसामान्या-
भावस्तत्र न हेतुरिति भावः । स्वरूपमिति । नपुंसकत्वनिर्व्वा-
हार्थम् ॥ ८ ॥

तर्काभासादिति । धूमो यदि वङ्गव्यभिचारी स्याद्रव्यं न

प्रमा विशेषदर्शनसत्यत्वासत्यत्वाभ्यां पुरुषज्ञानमिव ।
अपरे तु यत्र तर्के व्याप्तानुभवो मूलं, तत्र तर्कान्तरा-

रुत्पादानुत्पादाभ्यां व्यभिचार इत्यत आह । विशेषदर्श-
नेति । तथाच यथा तस्य बोध्यतदभावतद्विषयत्वे
सत्यत्वासत्यत्वे तथा तर्कस्यापीति, अत्र च सत्यत्वादि-
सम्पादके धर्मिणो बोध्यादिमत्त्वे बोध्यादिमद्वर्त्मि-
सन्निकर्षे वा तात्पर्यं लाघवात्, तर्कस्य व्यभिचारेणा-
हेतुतायाः स्वयमेव दर्शितत्वाच्च । अथ विपरीत-
ज्ञानोत्तरप्रत्यक्षे तन्निवर्त्तकत्वेन विशेषदर्शनस्य हेतुत्वं

स्यादित्याकारात्मकादित्यर्थः । व्यभिचार इति । आद्यस्य व्यति-
रेकव्यभिचारोऽन्यस्यान्वयव्यभिचार इत्यर्थः । बोध्येति । विशेषा-
दर्शनस्य सत्यत्वे यत्र पदपाद एवकारभ्रमो ज्ञातस्तत्र व्यभिचार
इति इदमुक्तमिति भावः । ननु व्याप्तिमत्तर्कस्य प्रमाहेतुत्वा-
पेक्षया व्याप्तिमत्वमेव प्रयोजकमस्त्वित्यभिप्रायेणाह, अत्र चेति ।
ननु व्याप्तेर्लौकिकप्रत्यक्षाविषयत्वं प्राप्य यथा व्यवस्थापितं प्रागेव,
तथाचालौकिके तज्ज्ञाने व्याप्तेः कथं कारणमित्यत आह, बोध्या-
दीति । ननु सन्निकर्षः क्वचित्तद्भानं, यत्र च लौकिकप्रत्यक्षं तत्र च
संयुक्तसमवायादिरित्यतोऽननुगमात्तदपेक्ष्य तर्कस्यैव तथात्वमस्तु
इत्यत आह, तर्कस्य चेति । दर्शितत्वादिति । यत्र व्याघातादिना
शङ्काया अभावस्तत्रैवेत्यर्थः । विपरीतेति । भ्रमसंशयोत्तरेच्छा-

पेक्षा, यत्र तु व्याप्तिस्मरणं हेतुः, तत्र न तर्कान्तरा-
पेक्षेति नानवस्था, अस्ति च जातमात्राणामिष्टानिष्ट-
साधनतानुमितिहेतुव्याप्तिस्मरणं तदानीं व्याप्तानु-
भावकाभावात् तन्मूलानुभवमूलाचाग्रेऽपि व्याप्ति-
स्मरणपरम्परेति । यत्त्वनादिसिद्धकार्यकारणभाव-
विरोधादिमूलाः केचित्तर्का इति तन्न, तत्र प्रमाणानु-

तच्च तर्कस्यापीति चेत् । अस्तु तावदापाततस्तथा,
तथाप्यन्यत्र क्लृप्तप्रामाण्यादिप्रयोजकादेव तत्र प्रामा-
ण्याद्युपपत्तौ न तस्यापि विशेषतः कारणत्वं गौरवात् ।
उक्तञ्च विशेषणज्ञानस्य विशिष्टज्ञानकारणत्वमते सर्व्वत्र
विशेष्यसम्बन्धासम्बन्धज्ञानमेव प्रमाभ्रमप्रयोजकमिति
वदन्ति । तत्र प्रमाणेति इदमनादिसिद्धत्वज्ञानस्य

प्रत्यक्षे इत्यर्थः । तन्निवर्त्तकत्वेनेति । भ्रमादिविरोधित्वेनेत्यर्थः ।
आपातत इति । तादृशप्रत्यक्षत्वं कार्य्यतावच्छेदकमेव न अव्यव-
हितत्वस्यावश्यकत्वेन तत्तद्व्यक्तित्व एव विश्रामात् अर्थवशसम्पन्न-
त्वाच्चाऽभ्युपेत्य समाधत्ते, तथापीति । अन्यत्रेति । बोध्यादिमत्-
सन्निकर्षत्वं नैकमित्युक्तं प्रागित्यत आह । उक्तञ्चेति । विशेष्य-
सम्बन्धं यद्विशेषणं तस्य ज्ञानमित्यर्थः । ननु पूर्व्वपक्षे कार्य्य-
कारणभावे वास्तवमनादित्वमुक्त्वा दूषणे प्रमाणगवेषणं मूल-

योगेऽनुमान एव पर्यवसानात् । न च व्याप्तिग्रहान्यथानुपपत्त्यैव तर्कस्यानादिसिद्धव्याप्तिकत्वज्ञानमिति वाच्यम् अनुपपत्तेरप्यनुमानत्वात् । अन्ये तु विपक्षबाधकतर्कादनौपाधिकत्वग्रह एव तदधीनो व्याप्तिग्रह इति तदपि न तर्कस्याप्रमाणत्वात् ।

प्रयोजकत्वमभिप्रेत्य परार्थाभिप्रायेण वा अनुमानत्वात् व्याप्तिग्रहाधीनप्रवृत्तिकत्वात् । व्यभिचारशङ्केति द्वारेण द्वारिणो नान्यथासिद्धिरिति भावः । अनुमानमात्र इति अनिश्चितसाध्यपक्षके सर्वत्र सम्भवित्वात्, पक्षे साध्यनिर्णयेऽनुमानवैयर्थ्यात्, उपाधित्वेन स्वव्यभिचारेण व्यभिचारोन्नायकत्वेनानुमानमात्रोच्छेदकताज्ञानमेव साध्यव्यापकताबुद्धिं विरुन्ध्यादित्याशङ्क्याह,

कृताकृतं तच्च न घटत इत्यत आह, इदमनादीति । अभिप्रायशङ्कोचादाह, परार्थेति । तथाच प्रमाणमवश्यमेव गवेषणीयमित्यर्थः । स्वमतेऽर्थापत्तेरतिरिक्तप्रमाणत्वमभिप्रेत्य मूलं तत्साधारणेन योजयति । व्याप्तिग्रहेति । ननु यत्र पक्षे साध्यनिश्चयो जातस्तत्र पक्षेतरस्यानुपपत्त्यानुमानमात्रमिति मूलं न घटत इत्यत आह, अनिश्चितेति । अनिश्चितसाध्यके साध्यनिश्चयार्थमनुमानकल्पने सामाग्रीबलान्निश्चितसाध्यकेऽपि तत्कल्पयत अनिश्चितसाध्य-

*Markandeya Purana, Fasc. 5-7 @ /10/ each	Rs. 1	14
*Mīmāṃsā Darṣana, Fasc. 10-19 @ /10/ each	6	4
*Nyāyavārtika, Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12
*Nirukta, Vol. IV. fasc. 1-8 @ /10/ each	5	0
*Nitisara, Fasc. 3-5 @ /10/ each	1	14
Nityācārapaddhatiḥ, Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Nityācārapradīpāḥ Vol. I. Fasc. 1-8; Vol. II, Fasc. 1-3. @ /10/ each	6	14
Nyayabinduṭīkā, Fasc. 1 @ /10/ each	0	10
*Nyāya Kusumāñjali Prakaraṇa Vol. I, Fasc. 2-6; Vol. II, Fasc. 1-3 @ /10/ each	5	0
Nyayasarah	2	0
Padumawati, Fasc. 1-5 @ 2/	10	0
*Pariṣiṣṭa Parvan, Fasc. 3-5 @ /10/ each	1	14
Prākṛita-Paṅgalam, Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Prithivirāj Rāsa. Part II, Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
Ditto (English) Part II, Fasc. 1 @ 1/-	1	0
Prākṛta Lakṣaṇam Fasc. 1 @ 1/8/ each	1	8
Parācāra Smṛti, Vol. I, Fasc. 1-8; Vol. II, Fasc. 1-6; Vol. III, Fasc. 1-6 @ /10/ each	12	8
Parācāra, Institutes of (English) @ 1/- each	1	0
Pariksamukha Sūtram	1	0
Prabandhacintāmaṇi (English) Fasc. 1-3 @ 1/4/ each	3	12
Rasarnavam, Fasc. 1-3	3	12
Saddarsana-Samuccaya, Fasc. 1-2 @ /10/ each	1	4
Samaraṇeca Kaha Fasc. 1-3, @ /10/	1	14
Sāṅkhyā Sūtra Vṛtti, Fasc. 1-4 @ /10/ each	2	8
Ditto (English) Fasc. 1-3 @ 1/- each	3	0
*Sankara Vijaya, Fasc. 2-3 @ /10/ each	1	4
Six Buddhist Nyaya Tracts.	0	10
Śrāddha Kriyā Kaumudī, Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12
Sragdharā Stotra (Sanskrit and Tibetan)	2	0
Suṣṛuta Saṁhitā, (Eng.) Fasc. 1 @ 1/- each	1	0
Suddhikaumudī, Fasc. 1-4 @ /10/ each	2	8
Sundaranandam Kavyam	1	0
Suryya Siddhanta fasc. 1	1	4
Syainika Sastra	1	0
*Taittreya Brahmana, Fasc. 11-25 @ /10/ each	9	6
Pratisakhya, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	4
*Taittirīya Saṁhitā, Fasc. 27-45 @ /10/ each	11	14
Tāṇḍya Brāhmaṇa, Fasc. 10-19 @ /10/ each	6	14
Tantra Vārtaka (English) Fasc. 1-8 @ 1/4/ each	10	0
*Tattva Cintāmaṇi, Vol. I, Fasc. 1-9, Vol. II, Fasc. 1-10, Vol. III, Fasc. 1-2, Vol. IV, Fasc. 1, Vol. V, Fasc. 1-5, Part IV. Vol. II, Fasc. 1-12 @ /10/ each	24	6
Tattva Cintamani Dīdhiṭi Vivṛiti, Fasc. 1, @ /10/ each	0	0
Ditto Prakas, fasc. 1-2, @ /10/ each	1	4
Tattvārthadhigama Sūtram, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Tirthacintamani, fasc. 1, @ /10/ each	0	10
Trikāṇḍa-Manḍanam, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Tul'si Satsai, Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
*Upamita-bhava-prapañca-kathā, Fasc. 1-2, 5-13 @ /10/ each	6	14
Uvāsagadāsā, (Text and English) Fasc. 1-6 @ 1/- each	6	0
Vallāla Carita, Fasc. 1 @ /10/	0	10
Vaṛṣa Kriyā Kaumudī, Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12
*Vāyu Purāṇa, Vol. I, Fasc. 3-6; Vol. II, Fasc. 1-7, @ /10/ each	6	14
Vidhāra Pārijāta, Fasc. 1-8 Vol. II. Fasc. I @ /10/ each	5	10
Ditto Vol. II, Fasc. 2-4 @ 1/4/	3	12
Vivādaratnākara, Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Vṛhat Svayambhū Purāṇa, Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12
*Vāga Aphorisms of Patanjali, Fasc. 3-5 @ /10/ each	1	14
Yasāstra of Hemchandra Vol. I. Fasc. 1-3	3	12
<i>Tibetan Series.</i>				
dyastotrasaṅgraha, Vol. I (Tib. & Sans.)	2	0
Lower Ladakhi version of Kesarsaga, Fasc. 1-4 @ 1/- each	4	0
yabindu of Dharmakīrti, Fasc. 1	1	0
Sam S'hi Tīñ, Fasc. 1-4 @ 1/- each	4	0
gs brjod āpag hkhri S'iñ (Tib. & Sans. Avadāṇa Kalpala Vol. I, fasc. 1-8; Vol. II. Fasc. 1-7 @ 1/- each	15	0
-Phyin, Vol. I, Fasc. 1-5; Vol. II, Fasc. 1-3; Vol. III, Fasc. 1-6, @ 1/ each	14	0
<i>Arabic and Persian Series.</i>				
mgīrnāmāh, with Index, (Text) Fasc. 1-13 @ /10/ each	8	2
luqaddasi (English) Vol. I, Fasc. 1-4 @ 1/- each	4	0
arnāmāh, with Index, Fasc. 1-37 @ 1/8/ each	55	8
The other Fasciculi of these works are out of stock and complete copies cannot be supplied.				

Āin-i-Akbarī, Fasc. 1-22 @ 1/8/ each	33	0
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1-7, Vol. II, Fasc. 1-5, Vol. III,	36	0
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1-8 ; Vol. II, Fasc. 1-7 Vol 3 @ 1/4/ each	20	0
Arabic Bibliography, by Dr. A. Sprenger, @ /10/	0	10
*Bādsbāhnāmāh, with Index, Fasc. 1-19 @ /10/ each	11	14
Conquest of Syria, Fasc. 1-9 @ /10/ each	Rs. 5	10
Catalogue of Arabic Books and Manuscripts, 1-2 @ 1/- each	2	0
Catalogue of the Persian Books and Manuscripts in the Library of the Asiatic Society of Bengal. Fasc. 1-3 @ 1/ each	3	0
Dictionary of Arabic Technical Terms, and Appendix, Fasc. 1-21 @ 1/8/ each	31	8
Fa rnaug-i-Rashidī. Fasc. 1-14 @ 1/8/ each	21	0
Fih rist-i-Tūsī. or, Tūsī's list of Shy'ah Books, Fasc. 1-4 @ 1/- each	4	0
Futūh-ush-Shām of Wāqidī, Fasc. 1-9 @ /10/ each	5	10
Ditto of Āzādī, Fasc. 1-4 @ /10/ each	2	8
History of Gujarat	1	0
Hatt Asmān, History of the Persian Masnawi, Fasc. 1 @ /12/ each	0	12
Hisatōry of the Caliphs, (English) Fasc. 1-6 @ 1/4/ each	7	8
Iqālāmāh-i-Jahāngīrī, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Iqābah, with Supplement, 51 Fasc. @ 1/- each	51	0
Ma'sāir-i-Ālamgīrī, Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12
Maa'āsīr-ul-Umarā, Vol. I, Fasc. 1-9, Vol. II, Fasc. 1-9 ; Vol. III, 1-10 ;
Index to Vol. I, Fasc. 10-11 ; Index to Vol. II, Fasc. 10-12 ;
Index to Vol. III, Fasc. 11-12 @ /1/ each	35	0
Maghāzī of Wāqidī, Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
Marhamu 'L-Ilālī 'L-Mu'Dila	1	0
Muntakhabu-t-Tawārikh, Fasc. 1-15 @ /10/ each	9	6
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1-7 ; Vol. II, Fasc. 1-5 and 3 Indexes ; Vol. III, Fasc. 1 @ 1/ each	16	0
Muntakhabu-l-Lubāb, Fasc. 1-19 @ /10/ each	11	14
Ditto Part 3, Fasc. 1	1	0
Nukhbatu-l-Fikr, Fasc. 1 @ /10/	0	10
Nizāmī's Khiradnāmāh-i-Iskandari, Fasc. 1-2 @ /12/ each	1	8
Qawanīnu 's-Sayyad of Khuda Yar Khan 'Abbasi, edited in the original Persian with English notes by Lieut. Col. D. C. Phillott	5	0
Riyāzu-s-Salātīn, Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
Ditto (English) Fasc. 1-5 @ 1/	5	0
Tadhkira-i-khushnavīsān	1	0
Tabaquāt-i-Nāsirī, (English), Fasc. 1-14 @ 1/- each	14	0
Ditto Index	1	0
Tārīkh-i-Firūz Shāhi of Ziyāu-d-dīn Barnī Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Tārīkh-i-Firūzshāhi, of Shams-i-Sirāi Aif, Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12
Ten Ancient Arabic Poems, Fasc. 1-2 @ 1/8/ each	3	0
Tuzuk-i-Jahāngīrī, (Eng.) Fasc. 1 @ 1/	1	0
Wis-o-Rāmīn, Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
Zafarnāmāh, Vol. I, Fasc. 1-9, Vol. II, Fasc. 1-8 @ /10/ each	10	10

ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS.

1. ASIATIC RESEARCHES. Vols. XIX and XX @ 10/ each ... 20
 2. PROCEEDINGS of the Asiatic Society from 1870 to 1904 @ 8/ per No.
 3. JOURNAL of the Asiatic Society for 1870 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8), 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8), 1881 (7), 1882 (6), 1883 (5), 1884 (6), 1885 (6), 1886 (8), 1887 (7), 1888 (7), 1889 (10), 1890 (11), 1891 (7), 1892 (8), 1893 (11), 1894 (8), 1895 (7), 1896 (8), 1897 (8), 1898 (8), 1899 (8), 1900 (7), 1901 (7), 1902 (9), 1903 (8), 1904 (16), @ 1/8 per No. to Members and @ 2/ per No. to Non-Members
- N. B.—The figures enclosed in brackets give the number of Nos. in each Volume.
4. Journal and Proceedings, N. S., 1905, to date, (Nos. 1-4 of 1905 are out of stock), @ 1-8 per No. to Members and Rs. 2 per No. to Non-Members.
 5. Memoirs, 1905, to date. Price varies from number to number.
Discount of 25% to Members.
 6. Centenary Review of the Researches of the Society from 1784-1883 ... 3 0
 7. Catalogue of the Library of the Asiatic Society, Bengal, 1910, ... 8 0
 8. Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidoptera, Parts I-III, with 8 coloured Plates, 4to. @ 6/ each ... 18 0
 9. Kaṣmīraḡabdāmṡa, Parts I & II @ 1/8/ ... 3 0
 10. Persian Translation of Haji Baba of Ispahan, by Haji Shaikh Ahmad-i-Kirmasi, and edited with notes by Major D. C. Phillott. ... 10 0

Notices of Sanskrit Manuscripts, Fasc. 1-34 @ 1/ each ... 34 0

Nepalese Buddhist Sanskrit Literature, by Dr. R. L. Mitra ... 5 0

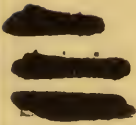
N.B.—All Cheques, Money Orders, &c. must be made payable to the "Treasury Asiatic Society," only.

Books are supplied by V. P. P.

24-5-12.

B
132
N8G324
1911
v.3

Kṛṣṇadāsa Sārvabhauma
Anumana dīdithi prasāriṇi

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 13 08 13 08 013 2